

আবর্তন

মহেশ্বৰ নেওগ

চন্দ্র প্রকাশ

পানবজাৰ, গুৱাহাটী-১

AVARTAN :An Assamese drama by Maheswar Neog and published by Shri Rajendra Mohan Sharma of Chandra Prakash, Jaswanta Road, Panbazar, Guwahati-1, Ph. 2511946.

Price : Rs. 70.00

প্রকাশক :

শ্রী বাজেন্দ্র মোহন শর্মা

চন্দ্র প্রকাশ, যশবন্ত ৰোড

পানবজাৰ, গুৱাহাটী- ১

দূৰভাষ : ২৫১১৯৪৬

প্রথম প্রকাশ : এপ্রিল ১৯৯২ চন

দ্বিতীয় প্রকাশ : ২০০৩ চন

বেটুপাত : হৰকুমাৰ ডেকা

মূল্য : ৭০.০০ টকা

ছপা :

ভগোবন শ্ৰেহ

কুমাৰপাৰা, গুৱাহাটী-১

প্রকাশন ব্যাস-পৰিসংখ্যক একাধাৰ

একো একোজন মানুহ কেতিয়াবা একোটি জাতীয় অনুষ্ঠানকৈ
 কপান্তৰিত হয়। এই কপান্তৰ ঘটে মানুহজনৰাৰীৰ চিন্তা, কল্পনা,
 বৌদ্ধিক অৰ্হতা, সৃষ্টিশীল প্ৰতিভা আৰু ইকিলাক ষাভাৱিকভাৱে
 অস্তিত্বক হোৱা তেওঁৰ কামৰ মাৰ্গেদি সন্মকালীন অসমত স্বকীয়
 প্ৰতিভা আৰু মৰুতাবে নিজৰ ব্যক্তিত্বক এটি জাতীয় একাঙেবিলৈ
 কপান্তৰ ঘটোৱা মানুহজন ড° মহেশ্বৰ নেওগ। বেজবক্ৰা আৰু
 বাণীকান্ত কাকতিৰ বৌদ্ধিক উত্তৰাধিকাৰিত লাভ কৰোতা ড° নেওগৰ
 ওচৰলৈকে অসমীয়া ভাষা, সাহিত্য আৰু সংস্কৃতিৰ বিভিন্ন দিশৰ
 প্ৰশ্নৰেৰে শেষ উত্তৰ বিচাৰি যাব লগীয়া হয়। এসময়ত বেজবক্ৰা
 যিদৰে অসমীয়া ভাষা-সাহিত্যৰ অলিখিত "ডিষ্টেটব"-স্বৰূপ হৈ
 পৰিছিল এতিয়া ড° নেওগ তেনেৰে অলিখিত সৰ্বাধিনায়ক স্বৰূপ
 হৈ পৰিল।

ড° নেওগৰ বিচৰণৰ ক্ষেত্ৰখন বৰ বহল। পুৰণি মিলালিপি-
 পৰা আধুনিক কবিতালৈকে, শাস্ত্ৰীয় নৃত্য-গীতৰপৰা লোক-শিল্পলৈকে,
 প্ৰাগ-ঐতিহাসিক জাকৰ্ম-স্থাপত্যৰপৰা আধুনিক চিত্ৰ-শৈলীলৈকে,
 ভাষাতত্ত্বৰ পৰা নৃত্যলৈকে, প্ৰাচ্যতত্ত্বৰপৰা আধুনিক নন্দনতত্ত্বলৈকে,
 ইতিহাসৰপৰা দৰ্শন আৰু ধৰ্মলৈকে ড° নেওগৰ বিচৰণ অসামান্য
 আৰু ষাভাৱিক। কেৱল সেৱে নহয়, এই ক্ষেত্ৰ-সমূহৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ
 সকলোবোৰ বিষয়ে বিজ্ঞান-সম্মত বিশ্লেষণ কৰিব পৰা বিকল অসমতাবো
 ক্ষেত্ৰক অধিকাৰী। এই পণ্ডিতস্বাৰীৰ অধ্যয়নৰ ষাট বিশিষ্টতা
 হ'ল এয়েৰে—ভাষা, সাহিত্য, সংস্কৃতি, নৃত্য, ইতিহাসৰ তেখেতৰ
 সকলো অধ্যয়ন অসমৰ লগত সম্পৰ্কিত প্ৰাচ্যতত্ত্ব অধ্যয়নৰ ধৰে
 ড° নেওগে নিজৰ অধ্যয়নৰ মাৰ্গেদি "অসম-তত্ত্ব" অধ্যয়নৰ তেওঁ
 এটি সকলোৰে অজ্ঞাতকৈ স্থানীয় কবি গিছে। এই তেওঁকৈ তিনি
 উলিয়াই অসম-তত্ত্ব অধ্যয়নৰ সৌৰ নিৰ্ণায় কৰি সোৱায়।

জাতীয় বৌদ্ধিক জীৱনে গ্ৰহণ কৰিব লাগিব।

ড° নেওগৰ পৰিচয় কেৱল তেওঁৰ পাণ্ডিত্যৰ মাজতে নাই, তেওঁৰ সৃষ্টিশীল প্ৰতিভাৰ পৰিচয় তেওঁৰ কবিতা, গল্প, নাটক আদি বচনৰ মাজেদি প্ৰতিভাত হৈছে। এসময়ত আকাশবাণী গুৱাহাটী কেন্দ্ৰৰ কাৰ্যসূচীৰ লগত, বিশেষকৈ গাঁৱলীয়া বাইছৰ মেলাৰ কাৰ্যসূচীৰ লগৰ ড° নেওগৰ অনেক সৰু-বৰ বচনা নোহোৱা হৈ গ'ল। তেখেতৰ কবিতাৰ প্ৰায় হেৰাই যাবলৈ ধৰা পাণ্ডুলিপি এটি উদ্ধাৰ কৰি ইতিমধ্যে প্ৰকাশ কৰা হৈছে। কিন্তু আকাশবাণী কেন্দ্ৰৰ বাবে লিখা নাটক-নাটিকাৰো সম্ভৱতঃ চিৰদিনৰ বাবে হেৰাই গ'ল। তেখেতৰ এনে ধৰণৰ বচনৰ মাজৰপৰা হেৰাই নোযোৱাকৈ বন্ধা পৰিল “আৱৰ্ত্তন” নামৰ এখন পূৰ্ণাংগ নাটকৰ এটি পাণ্ডুলিপি। এই নাটকখনৰ মাজেদি ড° নেওগে দাঙি ধৰিবলৈ যত্ন কৰিছিল এটি সামাজিক আৰু মানৱীয় সমস্যা। নাটক মঞ্চস্থ হৈছিল আৰু দৰ্শকসকলে সেই সময়ত প্ৰশংসাবে গ্ৰহণ কৰিছিল। ১৯৪০ ছনৰ এক নবেম্বৰত শিৱসাগৰত মঞ্চস্থ হোৱা এই নাটকখনৰ লগত জড়িত হৈ আছিল সেই সময়ৰ শিৱসাগৰৰ নাট্য সমাজৰ মঞ্চপৰিচালক, পিছলৈ অসমৰ মুখ্যমন্ত্ৰী বিমলা প্ৰসাদ চলিহা, কুমু বৰুৱা, নাট্য সমাজৰ সম্পাদক উপেন্দ্ৰনাথ কটকীকে ধৰি শিৱসাগৰবাসীসকল। এই নাটকখনৰ সাহিত্যিক মূল্য সম্পৰ্কে ড° নেওগ নিজে সন্দেহ হোৱা নাছিল বাবেই নাটকখন প্ৰকাশ কৰি উলিওৱাৰ কথাও তেখেতে ভবা নাছিল। কিন্তু এই সামাজিক নাটকখনৰ ঐতিহাসিক আৰু সাহিত্যমূল্যও দলিৱাই পেলাব লগীয়া নহয়। তদুপৰি নাটকখনে ড° নেওগৰ প্ৰতিভাৰ এটা দিশ ধৰি ৰাখিছে। ড° মহেশ্বৰ নেওগ প্ৰকাশন ন্যাস পৰিষদৰপৰা স্মেয়ে এই নাটকখনি আঁৰিৱা ধৰি পাঠক-সমাজৰ সন্মুখলৈ উলিৱাই দিয়া হ'ল। বস্তুটোৰ মূল ৰূপটো সীতি ৰাখি যেনেবে খোৱা বাবে ড° স্মেয়ে ৰক্ষণৰ্থীৰ খলাপ লৈছে।

(৫)

প্ৰকাশন ন্যাস পৰিষদৰ হৈ ড° মহেশ্বৰ নেওগ বৰ্চনাৱলীৰ দ্বিতীয় খণ্ড প্ৰকাশৰ দায়িত্ব লৈছে ডিব্ৰুগড় চক্ৰ-প্ৰকাশক স্বৰ্গাধিকাৰী শ্ৰীবাৰেন্দ্ৰ মোহন শৰ্মা হৈ। ১৯৮৭ খ্ৰীষ্টাব্দৰ ১৪ নৱেম্বৰ তাৰিখে ন্যাস পৰিষদৰ লগত এখন চুক্তিত স্বাক্ষৰ হৈ শ্ৰীশৰ্মাই বৰ্চনাৱলীৰ দ্বিতীয় খণ্ডৰ প্ৰকাশৰ দায়িত্ব গ্ৰহণ কৰে। “আৱৰ্তন” নাটকখন বৰ্চনাৱলীৰ দ্বিতীয় খণ্ডত সন্নিৱিষ্ট হৈছে আৰু গুটীয়াকৈও প্ৰকাশ কৰাৰ ব্যৱস্থা কৰা হৈছে আমি আশা কৰোঁ নাটকখনিয়ে পাঠক-সমাজৰ সমাদৰ লাভ কৰিব।

ন্যাসপৰিষদে ভৱিষ্যতে ড° নেওগৰ বৰ্চনাৱলী নিজাববীয়াকৈ মুদ্ৰণৰ বাবে ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰিব। এই ক্ষেত্ৰতে প্ৰকাশন ন্যাস-পৰিষদৰ পক্ষৰ পৰা ড° নেওগদেৱলৈ জ্ঞাপন কৰিছোঁ সজ্ঞা ওভেজা। আমি আশা কৰিছোঁ তেখেতে স্তম্ভৰ বাহাৰে শতাধিক বৰ্ষ পৰমায়ু ভোগ কৰিব আৰু অসমীয়া ভাষা-সাহিত্য-সংস্কৃতিৰ উৰ্দ্ধাল ন-ন লখিমীৰে ভৰাই তুলিব। ড° নেওগ হৈ বগক উত্তৰ পুৰুষৰ বাবে চিৰসেউজীয়া অমুপ্ৰেৰণাৰ উৎস।

আশ্ৰয়

ডিব্ৰুগড়

১ মে' ১৯৯২

নগেন শইকীয়া,

সম্পাদক,

ডিব্ৰু মহেশ্বৰ নেওগ প্ৰকাশন ন্যাস পৰিষদ.

পাত্ৰ-পৰিচয়

কৃষ্ণকমল বৰুৱা—ধনী লোক, প্ৰায় তিনি কুৰি বছৰ বয়স
প্ৰভাসকমল বৰুৱা—বৰুৱাৰ বৰ পুতেক
ভানুবৰ্মন বৰুৱা—বৰুৱাৰ সৰু পুতেক
প্ৰণৱ ছুৰবা—ভানুৰ বন্ধু
ব্ৰজহৃন্দৰ দত্ত—প্ৰৱীণ মেশ-কৰ্মী
ধন্য বিহুৰ বৰুৱা—বৰুৱাৰ দুব-সৰ্বস্বীক উত্তীৰ্ণক, প্ৰায় চল্লিশ
মনোবম ভাগৱতী—ভানুৰ আন এজন বন্ধু
ডা° বহিম—ব্যৱসায়ী ডাক্তাৰ
ফণীধৰ কাকতী বি-এল—উকীল, প্ৰায় চল্লিশ
দীপধৰ গোহাঁই—সাম্যবাদী ডেকা
ভিঠল সিং—খোৱাং দিয়াচলাই কোম্পানীৰ কৰ্মচাৰী
মনচোকা- বৰুৱাৰ বিবাসী লগুৱা, প্ৰায় আঢ়ৈ কুৰি
ধনীবাম } —গাৱলীয়া লোক
মণিবাম }
বীণ-ববাণী
একতা সভাৰ সম্পাদক
টিকেট কলেটৰ
কাকতীৰ ড্ৰাইভাৰ
ষ্টেশ্যনৰ কুলী-মালী
সভাৰ, ষ্টেশ্যনৰ, আলিবাটৰ মাহুৰবোৰ
প্ৰণৱৰ মাক, প্ৰায় চল্লিশ
কাকতীয়েনী
আবতি খইকীয়া—কলেজীয়া ছাত্ৰী
মিনতি—বৰুৱাৰ জীয়েক, প্ৰায় সাত বছৰীয়া
নাহ'

স্মারিকা

প্ৰথম অঙ্ক

প্ৰথম দৃশ্য—সভা ঘৰ : ব্ৰজমুন্দৰ দত্ত, প্ৰণৱ, সম্পাদক, সমজুৱাসকল

দ্বিতীয় দৃশ্য—লুটেতৰ পাব : প্ৰণৱ, ভানু, মনোৰম, সাক্ষ্য-ভ্ৰমণকাৰীসকল

তৃতীয় দৃশ্য—বেলৱে ষ্টেশ্যন মনোৰম, ভানু, প্ৰণৱ, আবতি, টিকেট

কলেক্টৰ, কুলী-মালী আদি

চতুৰ্থ দৃশ্য—প্ৰভাস, ডাক্তৰ, ধৰ্ম্মকিঙ্কৰ, মনচোকা, ভানু, প্ৰণৱ, আবতি

পঞ্চম দৃশ্য—বক্ৰাৰ ড্ৰইংকম : প্ৰণৱ, ভানু মিনতি, মনচোকা, ধৰ্ম্মকিঙ্কৰ

দ্বিতীয় অঙ্ক

প্ৰথম দৃশ্য—দাঁধোৰ পাব : ভানু, আবতি

দ্বিতীয় দৃশ্য—ড্ৰইং কম : বক্ৰা, ধৰ্ম্মকিঙ্কৰ, মনচোকা, ভানু মিনতি,

আবতি, প্ৰভাস

তৃতীয় দৃশ্য—প্ৰণৱৰ ঘৰ : প্ৰণৱ, প্ৰণৱৰ মাক, আবতি

চতুৰ্থ দৃশ্য—কাকতীৰ ঘৰ : কণীধৰ কাকতীয়নী, প্ৰণৱ

তৃতীয় অঙ্ক

প্ৰথম দৃশ্য—ড্ৰইং কম : মনচোকা, ভানু, বীণববাণী, বক্ৰা, ধৰ্ম্মকিঙ্কৰ

দীপধৰ, ধনীৰাম, মণিৰাম, ভিঠল সি, আবতি, মিনতি

দ্বিতীয় দৃশ্য—ভানুৰ কোঠা : প্ৰণৱ, ভানু, মনচোকা আবতি, বক্ৰা,

কাকতী, কাকতীয়নী, মিনতি

ଆବର୍ତ୍ତନ

প্ৰথম অঙ্ক

প্ৰথম দৃশ্য

[একতা সভা । বিশেষকৈ গুৱাহাটী-পুৱাসী কলেজীয়া ছাত্ৰ-সকলক বিদায় দিবৰ অৰ্থে ই এক অধিবেশন । ডিগ্ৰী পৰীক্ষা আৰু কলেজৰ বছৰেকীয়া পৰীক্ষা একে লগেই শেষ হৈছে । বহুত ছাত্ৰৰ সমাগম । সভা ঘৰৰ এমূৰে এখন অলপ ওখ মাচিয়াত অৰ্গনটো ; তাৰ কাষতে হান্সে'নিয়ম, চেতাৰ, বেহেলা তবলা বাবহাৰৰ পিছত পৰি থকা দৰে পৰি আছে । কাষতে আকৌ এখন সৰু, এখন ডাঙৰ শৰাইৰ ওপৰে-তলে ধূলোবোৰ সিঁচৰতি হৈ পৰি আছে । ধূনা-দানীৰ ধোঁৱা প্ৰায় শেষ হোৱা অৱস্থাত । সভাপতিৰ মেজৰ দাঁতিত সম্পাদকে হাতত কলম লৈ মাজে মাজে দুই এটা কথা টোকা কৰিছে । সম্পাদক বৈশিষ্ট্যবিহীন এজন ডেকা । সভাপতি ব্ৰহ্মসুন্দৰ দস্তই সভাপতিৰ শেষ মন্তব্য দিছে । জাহা-ক্ৰমণী লিখা ব্ৰেকবোৰ্ডৰ সমুখৰ পৰা বগা খাৰুৰ কাপোৰ পিন্ধা দণ্ডৰ শৰীৰ স্পষ্টকৈ দৰ্শকৰ চকুত পৰে । স্থূল শৰীৰ,-ভাবত চেণ্ডেল, ঠেক চুবিয়াখন, গাত চুটি হাতৰ চোলাটো । কানৰপৰা চান্দৰখন কথা কণ্ঠতে প্ৰায় খহি পৰিছে । ভাব-আবেগত টানকৈ মুঠি মৰা হাতখন বুৰৰ ওপৰৰপৰা যেন শিপিলা হৈ নামি আহিছে, মুঠিৰ বাহোৱা টিলা হৈ পৰিছে । দেশৰ স্বৰূপ অৱস্থা গণিতলৈ দস্তৰ বুদ্ধি-শক্তি পাওক-নাথাপক, কাৰ্শাসীল পদ্ধতিৰ উদ্ভাৱনা কৰিবলৈ আৰিছাৰ গুণ আছে বা নাই, ভাবপ্ৰবণ দেশ-প্ৰেমিক দস্তৰ দেশ-হিতৈষণাৰ ইচ্ছা প্ৰবল আৰু সবল । এই কথাটো যেন তেওঁৰ জাঘিমা আৰু অক-বেধা অন্ধিত অনুস্মৰ মুখত কুটি ওলায় । মুখত এতিয়াও বাক্য-উচ্চমৰ চিন । সভা ঘৰৰ পিছ কালৰ পৰা "বহুক, বহুক, আপুনি বহুক যথেষ্ট কৈছে"—আদি নানা হুকাবে সভাপতিৰ বাক্য বোধ কৰে । আগৰ শৰীত কথা জ্যোতাসকলে উদ্ভিহু-ভাবে এবাৰ পিছলৈ, এবাৰ সভাপতিলৈ চায় ।]

সভাপতি : (তিক্তভাবে, হুটামুটাকৈ, অধিক ঠাট্টাৰ স্বৰেৰে) জন্মভূমিৰ
 আশা-ভৱসাৰ স্থল ডেকা বন্ধুসকল, আপোনালোকৰ হাজাৰ
 গঞ্জনা, হাজাৰ হুকাৰ বুকু পাতি লবলৈ মোৰ যথেষ্ট সাহ
 আছে। কাৰণ মই জানো, সি বিষগীন সৰ্পৰ অসার্থক
 তৰ্জ্জন মাত্ৰ। (মাত অলপ কোমলাই, কিন্তু অধিক
 উত্তমৰে) দেশৰ বৰ্ত্তমান অৱস্থা অনুভৱ কৰিবলৈ, ভৱিষ্যতৰ
 বিষয়ে ভাবিবলৈ অসমীয়া ডেকাৰ এখন অন্তঃকৰণ নাই,
 অসমীয়া যুবকৰ এটা শক্তিমান মূৰ নাই। স্কুল, কলেজ,
 য়ুনিভাৰ্ছিটিৰ যন্ত্ৰই তৈয়াৰী কৰি বঁতিয়াট দিয়া কিছুমান
 বিলাস-প্ৰিয় নিজৰ পুতলাৰপৰা দেশৰ একো উপকাৰ
 নহয়। এই প্ৰাণহীন যুবকদাৰ সভা-সমিতিয়ে দেশক
 উন্নতিৰ টিংখোপত নোতোলে। হব পাৰে তাৰ বাবে বৰ্ত্তমানৰ
 শিক্ষা-পদ্ধতিয়েই ঘাইকৈ দায়ী। অৱশ্যে সি আমাক দেশ-
 প্ৰেম নিশিকায়, শিকায় কিছুমান ভেড়া হ'বলৈ, দাস হবলৈ
 চাকৰি চাকৰি কৰি হাবাখুৰি খাই ঘূৰি ফুৰিবলৈ। কিন্তু সকলো
 শিক্ষাৰ অপকাৰিতা। পাৰিপাৰ্শ্বিকতাৰ চৰ্ছৰ্ছসতাৰ উপৰিও
 আমাৰ বৰ্ত্তমান অৱনতিৰ মূলতে ডেকা সকলৰ নিশ্ৰাণ জীৱনৰ
 গতি। অসমীয়া ডেকাৰ অন্তৰত দেশ-প্ৰেম নাই, সাহিত্য-
 স্পৃহা নাই, কোনো প্ৰকাৰৰ উত্তম-ব্ৰহ্ম নাই। আকৌ
 ভাবিব পাৰি—নালাগে দেশ-প্ৰেম, নালাগে সাহিত্য-স্পৃহা।
 যদিহে একান্ত ভাৱে পঢ়ি দেশ-বিদেশৰ শিক্ষাৰ উপাধিৰে
 মোৰ দেশৰ ডেকাসকল বিভূষিত হ'লহেঁতেন, যদি সৰ্ব-
 ভাৰতীয় প্ৰতিযোগিতাবলক পৰীক্ষাত উত্তীৰ্ণ হৈ ইন্দিৰা-
 য়েল ছাৰ্ভিচত সোমাই নিজেই একোজনহঁত মানুহ হ'ল-
 হেঁতেন, সিও জন্মভূমিৰ বাবে যথেষ্ট আনন্দ-আহ্লাদৰ কথা
 হ'ল হয়। কিন্তু সকলো ফালেই ডেকা দেওসকলৰ
 চকু অন্ধ, কৰ্ণ বধিৰ, মূৰত আচৰাই !!

[“বহুক বহুক” “বুঢ়াবোবৰ একা”, “হ’ল, আক ঠুথ নালাগে”, আদি নানা ছন্দাবে আকৌ সভাঘৰ বজ্জন জনাহ যায়। ছুই-এজন “মনে মনে ধাওক” “অৰ্ভাব্, অৰ্ভাব্” কৰি চিঞৰে। সভাপতি কিন্তু নিৰ্বিকার।]

সভাপতি : (সকলো আটাই আওহেলা কৰি) এই প্ৰাণহীন ছাত্ৰ সমাজৰপৰা অসমীয়া জাতিয়ে কি আশা কৰিব পাৰে ? চিনেমা চোৱা আৰু বিদেশীৰ চাহৰ দোকানৰ পূৰ্ণপোষকতা কৰা—এয়েই কলেজীয়া ডেকা-বন্ধুসকলৰ ভব্যতাৰ মাপকাঠি। নিজৰ ঘৰৰ ছিন্ন-ভিন্ন দাবিজলৈ আওকাণ কৰি আপোনালোকে গুৱাহাটীৰ বাজ-আলিত আভিজাত্যৰ প্ৰহসনৰ অভিনয় কৰিছেহি।

[পিছ ফালৰপৰা এটি তীত্ৰ স্বৰে চীংকাৰ কৰে—“আপোনাৰ লাজ লাগিল কিহত ?”]

সভাপতি : (একে অৱহেলাৰ সুৰতে) জাবিলে গুৱ নাগে, মুখেৰে স্বীকাৰ কৰিবলৈ লাজ লাগে—Tell it not in Gath, publish it not in the streets of Askelon lest the daughters of Philistines rejoice— আজি এশ বছৰ হৈ গ’ল দেশ-স্বোহিতাৰ কবলত পৰি অসমীয়া জাতি মৰিল, তাৰ প্ৰাণ-বাহু উৰি গৈছে। এতিয়া মাত্ৰ বাহিৰৰ বতাহ লাগি নিশ্চেই বুকুখন ঢপ্-ঢপাট আছে।

[পিছ ফালৰপৰা অন্য-এৰাৰ মাত—“Give it an honourable burial, then.”]

সভাপতি : জাতিৰ সজীৱতাৰ চিন সাহিত্যৰ নামত আজি অসমীয়া প্ৰেছৰপৰা বিবোৰ ওলাব লাগিছে, তাত নাই প্ৰাণ, নাই জীৱন। নিৰ্ভাজ উল্লস-সেৱী গল্প-লেখক কিছুমানৰ অনুকৰণ-মূলক সোকাট গল্পই আমাৰ ডেকা-গাভৰুসকলৰ প্ৰিয়তম খাদ্য। তাতকৈ অধিক কিবা হলে ডেউলোকৰ পাভল

মগজুত 'ঘূর্ণী হারা' ল'গে। এই স্বাস্থ্য-হীন বুদ্ধি-শক্তিকে
আমাব সাহিত্যই আমাব দেশে গা কৰিব কেতিয়া ?
কেতিয়া আমি জীয়াই থকাৰ চিনাকি দিব পৰা হম ?
শ্ৰীশঙ্কৰদেব আনন্দৰাম বৰুৱাৰ স্মৃতি-সভা পাতি আপোনা-
লোকৰ হৈ-ঠে লগোবাখন দেখিলে হাঁচি উঠে। যেতিয়া-
লৈকে সেই মনীষী অসমীয়াসকলৰ প্ৰাণ নিজৰ হিয়াৰ মাজত
প্ৰতিষ্ঠা কৰিব নোৱাৰে, যেতিয়ালৈকে নিজৰ শক্তি অমু-
সৰি দেশৰ একেবা কাৰণ-সাধনৰ ব্ৰতত ব্ৰতী হব নোৱাৰে,
তেতিয়ালৈকে জানিব দেশৰ কল্যাণ নহ'ব, নিজৰো জীৱন
অসার্থক হৈ ব'ব। আপোনালোকৰ প্ৰায় জনেই এতিয়া
ছাত্ৰ-জীৱন সমাপিব। এই সঙ্কীৰ্ণত দেশৰ বিষয়ে এবাৰ
ভাবিবলৈ শিকক, মোৰ নিচিনা উন্নাদবোৰৰ কপা এবাৰ
বুজিবলৈ চেষ্টা কৰক। এয়ে মোৰ মুঠ বক্তব্য।

[সভাপতি বহে। সকলোৰে হাত চাপ'বৰ বোল উঠে।
ইতিমধ্যে সম্পাদকে উঠি গৈ দ্বিতীয় কি তৃতীয় শাৰীত
বহি থকা প্ৰণৱ ছবৰাৰ কাণত কিবা কয় আৰু নিজৰ
ঠাইত বহেহি। সভাপতিয়ে কাৰ্য্য-তালিকাত পিছৰ বিষয়
ঘোষণা কৰে—“শলাগৰ শবাই।” প্ৰণৱ ধীবে ধীবে উঠি
আহি সম্পাদকক চকিও ধৰি থিয় হয়। সুন্দৰ, লগী
চেহেৰা। মুখত গান্ধীৰ আৰু সবলতাৰ চিন। লগতে
যেন সভাপতিৰ বক্তৃতাই প্ৰাণত আঘাত কৰিছে। দীঘল
পঞ্জাবী চোলাবে সহজ সাজ-কাপোৰত একো বৈশিষ্ট্য
নাই। ধীবেৰে কথা আৰম্ভ কৰে।]

প্ৰণৱ : আক্ৰম্ণে সভাপতি দেৱ, সময়েত যুৱকবৃন্দ, ব্যক্তিগতভাৱে মই
সভা-সমিতিৰ কাৰ্য্য-সুশলতাত বিশ্বাস নকৰিলেও আৰু প্ৰায়
কোনোদিনেই কোনো সভাত বক্তৃতা নিদিলেও, সম্পাদক
ডাঙৰীয়াৰ অনুবোধত পৰি আপোনালোকলৈ শলাগৰ শবাই

আগ বঢ়াবলৈ বাধা হৈছে। জ্বাপোনালোকে য়োক ক্ষমা কৰিব, সভাপতিৰ প্ৰতি আমি এতিয়া যি আৰ্চন ধৰুৱালো, সি ভ্ৰোচিহিত হোৱা না' বিবেচনাৰ পৰিচায়কো হোৱা নাই। দেশৰ ভাষা-গাহিত্য, কলা-কৃষ্টিৰ অৱনতিৰ কথা গভীৰ ভাৱে ভাবিলে আমাৰ ভৱিষ্যত অতি আন্ধাৰ যেন লাগে। এই বিষয়ে যুৱক ছাত্ৰসকল সচেতন হোৱাটো নিতান্ত আৱশ্যকীয় কৰ্তব্য। সাজিতাতে হওক বা আৰ্টতে হওক, সমাজ-সংস্কাৰতে হওক বা বাহনীতিতে হওক, অসমৰ তথাকথিত শিক্ষিত সকলে, সভাপতিয়ে কোৱা নবে, নিজৰ শক্তি অনুসৰি একেবা কাৰ্যা কৰি গ'লে, সিও যথেষ্ট হয়। অৱশ্যে সভা-সমিতিত সেই বিষয়ে আন্ধা-হীন বক্তৃতা দি লাভ নাই। কম'ইহে দেশ-সেৱাৰ মন্ত্ৰ। আৰ্হিৰ সভাৰ সভাপতি দেশ-সেৱক ত্ৰীমুক্ত ব্ৰহ্মসুন্দৰ দত্তদেৱক তেখেতৰ কষ্ট স্বীকাৰ আৰু সৰল ত্ৰীদেশৰ বাবে উত্তোক্তা-সকলৰ শলাগ জনাইছো, তেখেতৰ প্ৰতি আমাৰ ক্ৰটিৰ বাবে ক্ষমা ভিক্ষা কৰিছো আৰু সমবেতসকলকো আমাৰ ধন্যবাদ জ্ঞাপন কৰিলোঁ।

[কপালত ছই হাত যুবি প্ৰণাম জনাই প্ৰণৱ নিজৰ ঠাইলৈ যায়। সভাপতি থিয় হয়। সকলো থিয় হয়। অৰ্গেনবপৰা হুজন-মানে জাতীয় সঙ্গীত আৰম্ভ কৰে। লাহে লাহে পট পৰে।]

প্রথম অঙ্ক

দ্বিতীয় দৃশ্য

[সন্ধ্যার আগতে। লুহতব পাবব আৰামী বেঞ্চত বহি প্ৰণৱ আৰু তাৰ বন্ধু ভানুৰঞ্জন বৰুৱা। ভানু চহকী মানুহৰ সন্তান, গতিকে পৰিষ্কাৰপ্ৰিয়; গাত নিলাতী 'ছুট'। চিগাৰেট এটাৰ পিছত এটাকৈ পকাবহি লাগিছে। কথা-বতবাত চঞ্চল-মতিহ। প্ৰণৱে তন্ময়ভাৱে বঙীন পশ্চিম দিখলয়লৈ চাহ কথা কৈ যায়। প্ৰায় অভিনয়ৰ দৰে তাৰ কথাৰ ঠাট দেখি ভানুৱে মাজে মাজে মিচিকিয়াই হাঁহি একোটি মাৰিছে। প্ৰণৱৰ হাতত আৰু চকুত নৃত্য-ভঙ্গীৰে বেঞ্চৰ পিছ ফালৰ বাটেদি চাহকেলত বা খোজ কাঢ়ি ল'ৰা-বুঢ়া, ডেকা-গাভৰুৱে সন্ধ্যা ভ্ৰমণ কৰে।]

প্ৰণৱ : আৰু চোৱা, আৰু চোৱা ভানু, সৌ সুন্দুৰৰ দিগন্তবাললৈ।
বিদায়-বিষাদত বঙা পৰা, অন্তমিত ভানুৰ বঙীণ গৰিমা
লৈ, কলা-বগা ড'বৰবোৰে কি বিচিত্ৰ ৰূপ-সজ্জা গঢ়িছে।
ইন্দ্ৰধনুৰ সাত বৰণে আজি যেন, আনন্দত উন্ননা হৈ,
ডাৱৰত বহি বহি, কবিতাৰ কাকু খেলিব লাগিছে—জুইব
আঙুনি চটিয়াই ! আকৌ চোৱা সেও মেঘ-শূন্য আকাশৰ
পশ্চিম ছুৱাবলৈ। নীলিমাৰ বুকুত সূৰ্য্যৰ হাঁহি কিয়পি
পৰিছে—ঠিক জানিবাঁ সুন্দৰী গ্যামাঙ্গীৰ চঞ্চল হাত লাগি
ৰূপালৰ সেন্দুৰ গালে-মুখে পৰিছে। সেই সন্ধ্যাচল পৰ্ব্বতৰ
কলীয়া চৰণৰেপৰা সৌ পানী বুলিলিলৈকে নৃত্যশীল লুইতে
ওপৰৰ আনন্দ-উল্লাসৰ কেনে বিচিত্ৰ সহানুভূতিৰ ছবি
আঁকিছে। সৰু-ডাঙৰ চেঁবোৰ যেন নিকপায়, উত্তলা-
উন্মাদ হৈ নিজতেই উটি-বুৰি নাইকিয়া হৈ পৰিছে। সবগৰ
কল্পংসৱৰ আনন্দ সন্তাবে হৃগুণ বিচিত্ৰতাৰে বুকুত লৈ যেন
কবি চিত্ৰকৰক আহ্বান জনাইছে—'স্বাগতম্, স্বাগতম্।

আমাৰ অন্তৰৰ সৌন্দৰ্য্য কুহেলী দীৰ্ঘি চোৱাঁহি। পাবা যদি
 তব আবে আবে লুকাই থকা কাব্য-বতৰী কেবা সৌন্দৰ্য্য
 পিয়াসীজনৰ কাণত, মনত, আৰু প্ৰাণত সিঁচি দিৱাঁটগৈ।'
 আকৌ চোৱাঁ ভানু, সেই আৰ পৰ্ব্বতৰ আঁৰপৰা কেনেকৈ
 লাজকুবীয়া অভিসাৰিণী স্নানীৰ দৰে, ভাগি যোৱা লাহ-
 বিনাহৰ খোপাৰ আউলি-জাউলি জামুক-বুগীয়া কেশেৰে,
 চূচক-চামাক লাজৰ কুকুৰ ডবনি টানি, সঙ্কাবাণী কেনেকৈ
 এখুজি-জুখুজিকৈ আগ বাঢ়িব লাগিছে। এতিয়াই, এতিয়াই
 বৰাঁচোন, বিশ্বৰ চকুত ইন্দ্রজাল, তন্দ্রাজাল টানি দি নিজৰ
 অভিসন্ধি সিদ্ধি কৰিব। গুৰুশ্বৰ উমানন্দৰ আৰতি ধ্বনিয়ে
 তাৰেইতো সাৱধানী ঘণ্টা বজাবতি। অ' অ', আৰু সৌ-
 সুদীৰ্ঘ মেঘচটিৰ সম্মুখেদি উৰি যোৱা সৌ বলাকা-পাতি
 যেন সঙ্কাবাণীৰ মূৰপৰা খহি পৰিব খোজা এধাৰি
 মণি-মুকুতাৰ মূৰলি। (নিতম্বু বগনা-শক্তিৰ গৌৰৱত হাঁহি)
 সুন্দৰ, সুন্দৰ, বিশ্ব চিত্ৰকৰৰ পোখনীৰ কি বহুসাময় বস-
 খেলন! চোৱাঁ চোৱাঁ, ভানু।—

ভানু : (অভিনয়ৰ মাগা আৰু চৰাই, ধিয় হৈ এটা ভৰি বেকত
 দি হাতৰ ভঙ্গীৰে) চোৱাঁ, আৰু চোৱাঁ প্ৰণৱ, ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ
 পাবৰ 'শুকং কাষ্ঠ' বেঞ্চৰ ওপৰত বহি আমাৰ কবিতবে বদৰ
 চাক-নৈয়াত কেনেকৈ কবকাৰ লাগিছে। [ভাঙবকৈ হাঁহে।]

প্ৰণৱ : (হাঁহি চেপি ধৰি) আৰু—আৰু ভানু; কবি-বন্ধুৱে সেই
 অমূল্যস্থানৰ বিকলতা দেখি, কেনেকৈ বিক্ৰমৰ হাঁহি মাৰিব
 লাগিছে। [ছয়ো ভাঙবকৈ হাঁহে]

প্ৰণৱ : সঁচাকৈয়ে আকাশখন ইমান খুনীয়া হৈছে দেখিবলৈ—লুইতখন
 ইমান চিত্ৰ-বিচিত্ৰ হৈছে। তোমাৰ ভাল লগা নাটনে
 বক ?

ভানু : কিয় নালসপিব ? সদায় দেখি থকা বস্তুটো, বেয়া লাগিব কিয় ?

প্রণব : মই কিন্তু নিতৌষে দেখিছো এই ভাবটো নিতৌ পাহৰি যাওঁ
মোৰ কাৰণে এই বৰ্ণালী নিত্য-নতুন।

ভানু : তুমি হ'লা আকৌ কৰি, তুমি হ'লা শিল্পী। আনে নেদেখাতো
যে তুমি সৌন্দৰ্য্য দেখাই।

প্রণব : মই সদায় ভাবোঁ, এহঁ যে বৰ্ণ-উৎসৱ, সদায় তাক একে
আনন্দেৰে উপভোগ কৰিব পাৰিমনে ?

ভানু : কিয় ? কি বাবে সেই আশঙ্কা হৈছে ?

[এতিয়া মানে সূৰ্য্যৰ বঙা বশ্মিবে বৰ শক্তি একেবাৰেই ক্ষীণ
হৈ পৰিছে। আন্ধাৰ বাঢ়ি আহিছে।]

প্রণব : পশ্চিম আকাশৰ বস্ত্ৰ-সমুজ্জ্বল মুখখনি লাহে লাহে ম্লান হৈ
আহিছে। সন্ধ্যাবাগীৰ লয়লাস নৃত্য আঁতৰি গৈ কৃষ্ণবৰ্ণা
বজ্জনীদেৱীৰ মায়া-কুহেলিকালৈ ঠাই উলিয়াইছে—ঈৰন
মানৱ-জীৱন মানৱ-জীৱনৰ গতিটোও ঠিক তেনেকুৱাই।
সেই পশ্চিম-আকাশৰ সান্ধা-উৎসৱ, সেই সন্ধ্যাবাগীৰ নৃত্য,
সেই আৰতি-ধ্বনি আৰু সেই আন্ধাৰ বজ্জনী আৰু হয়তো
এদিনলৈ উজ্জ্বল সূৰ্য্যোদয়।

ভানু : তুমিও আৰু কিবোৰ যে ভাবিবলৈ পোৱা !

প্রণব : তুমি নুবুজিবা বন্ধু : জীৱন এনেকুৱাই বিচিত্ৰ। তুমি দেখা
নাই-- সংসাৰৰ চুকে-কোণে কেনেকৈ অভাৱ-অনাটনত নিপী-
ড়িত জনে, পকা অঙঠাৰ মাজেমি, নিজৰ অসহনীয় জীৱনটো
টানি আঁজুৰি নিব লাগিছে ; তাক তুমি দেখা নাই।
অৱস্থাৰ উত্থান-পতনৰ বশ্চিক-দংশন অনুভৱ কৰি যাওনাত
চট্-ফট্ কৰোঁতাজনো তোমাৰ জীৱনৰপৰা বহুত আঁতৰত।
সমাজৰ হেঁচাই, ধৰ্ম্মৰ হেঁচাই, অৰ্থবানসকলৰ অৰ্থনৈতিক
শোষণে দেশৰ পিছ পৰাসকলক কেনেকৈ পক-পহুৰ দৰে
বাধিছে, এবাৰ দেখিলে, এবাৰ বুজিলে, কাৰো অস্তৰ নিৰ্ব্বিকাব
হৈ থাকিব নোৱাৰিব। একলে সেই ছখ-খাবিজ-নিৰ্ঘ্যাণনৰ

ছবি আৰু আনফালে এই আমি *ব্যাগ*ৰ সঁজা ডেকা কেইটাৰ
উৎপাতৰ কথা মনত পৰিলে 'অসমীয়াৰ জীৱনটো বাহিৰত
বৰ চুবীয়াৰ ফেন, ভিতৰত চকুৱাৰ বেৰ' যেনেই লাগে।

ভানু : তোমাৰ গাত ব্ৰহ্মসুন্দৰৰ ভূতটো বেয়াইকৈ লজ্জিল যেন পাৰ্শ্বাংক।

প্ৰণৱ : কি কৰিবা ভানু, দেশৰ এওঁ এচুকীয়া কবাল জীৱনৰ মাজত
জন্ম লৈ, তাৰ কষ্টকৰ সত্যটো পাহৰি যোৱা মোৰ পক্ষে
অসম্ভৱতঃ অসম্ভৱ।

ভানু : তুমি এজন ভীষণ 'পোচ মট'।

প্ৰণৱ : নৈবাস্যবাদী ? নাই, নাই, মই নৈবাস্যবাদী নহওঁ, তুমিহে ভুল
বুদ্ধিহী। মই দুৰ্দণ্ড আশাবাদী। ক্ৰান্তিনিঃসে মোৰ প্ৰিয় কবি।

ভানু : জানো, হ'ব পাৰে! কিন্তু তোমাৰ প্ৰেমৰ কবিতা সামাজিক
আলোচনাৰে পঢ়িলে তাত যেন এটা বেঙাৰ সোমাই আছে,
এনে লাগে।

প্ৰণৱ : কিন্তু সেইবোৰৰ মাজেদি মই *কিয়াকৈই* কনলৈ গিচাৰিছোঁ,
'মৃত্যুকো লম্ব অম্বৰ কৰি'। আন্ধাৰৰ বকত পোহৰ দেখাই
মোৰ অস্তৰৰ সকলো বাসনাৰ সাৰ।

ভানু : তোমাৰ এই 'আই'ডলজি' বুজা মোৰ পক্ষে টান।
আগ্নি বক্তৃতা শুনি ব্ৰহ্মসুন্দৰ দস্তলৈ মোৰ হ'লে খংহে
উঠিছিল; সঁচা কথা। এইবোৰ মানুহে চিঞৰি চিঞৰিয়ে দেশ
উদ্ধাৰিবলৈ যায়। কলেজৰ ছাত্ৰ কেইটাক এসোপা বকিলেই
যেন 'কাল্‌চাৰ্', সুবি আহিব।

প্ৰণৱ : ভানু, সেইজন মানুহে দেশৰ পৰিস্থিতিটো ভালকৈ উপলব্ধি
কৰিছে। কিন্তু, যেতিয়া দেশত এনে ভাবুকৰ সহ-কৰ্মীৰ
অভাৱ হয়, চিঞৰাৰ বাহিৰেতো আৰু উপায় নাই। হওক,
চিঞৰায়ে হয়তো এদিন কাম দিব পাৰে। হয়তো কোনোবা
কম ষোণ্যালোকৰ সুপ্ত প্ৰাণ সেই চিঞৰৰ ঠেকা লাগিয়ে
সজাগ হৈ উঠিব।

ভানু : তাৰ বাবে নিৰীহ ল'ৰাবোৰক গালি নাপাবিলে নচলেনে ?
 প্ৰশ্নৱ : (অলপ হাঁহি) ভিতৰ-ফোপোলা, বিলাসত মজি থকা,
 কৰুণা-বোধ-হীনজনক নিৰীহ বোলা সিমান ঠিক নহ'ব
 হবলা। তেনে যুবকৰপৰা দেশৰ উন্নতি যে হব নোৱাৰেই,
 অৱনতিয়েহ বৰ নিশ্চিত।

ভানু : নিজস্বনে বিচাৰ কৰিব সেই কথা।

প্ৰশ্নৱ : দেশত যে বিস্তৰ অভাব। ডেকাসকলে নিজেই বিস্ত হৈ,
 নিজৰ পথ বিচাৰি গ'ব লাগিব। অবশ্যে, সভা-সমিতিৰ
 হৈ-চৈ আৰু বৈ-বৈ যোৱা কম্বেভ'ৰ লালীয়ে ছদিনলৈহে
 মাণোন, দেশৰ নানত আঁৰিয়া জোকাৰে। কিন্তু তাৰ
 পিছত আকৌ ধান খেৰৰ ছাই। সেই বাবে, মোৰ বিশ্বাস,
 সমজুবাৰাবে চিঞৰ-ব খৰ কৰাতকৈ, ব্যক্তিগত শক্তি অনুসৰি,
 একোটা লক্ষ্য বাখি কাম কৰাই জেয়ঃ। পাৰা, সং
 সাহিত্যৰ চৰ্চা কৰা, পাৰা গৱেষণামূলক জ্ঞান-বিজ্ঞানৰ
 শিক্ষাত যুৱ পুঁতি লাগা, নোৱাৰা, মহাজনক দেশৰ কথা
 ভাবিবলৈ শিকোৱা, এনেকৈওতো দেশৰ এখান উন্নতি হয়।

ভানু : প্ৰশ্নৱ, তুমি যেনে পৰিষ্কাৰকৈ কথাবোৰ ভাবা, মই ভাবিব
 নোৱাৰোঁ কিয় ? তাৰ উপৰি, তোমালোকৰ কিবা এটা
 অভ্যাস আছে ভাবি থাকি ভাল পোৱা।

প্ৰশ্নৱ : ভানু, অসম্ভৱত এনেকুৱা এটি প্ৰৱল ইচ্ছা হয় দেশৰ কাৰণে
 ক্ষুদ্ৰ এই জীৱনটো উছৰ্গি দিওঁ। তালৈকে, সংসাৰৰ
 জঞ্জালৰ ভিতৰলৈ নোলোমাই, চিবকুমাৰ ব্ৰত অৱলম্বন
 কৰিব লাগিব কিমানি।

ভানু : তুমিতো সদায় বিয়াৰ বিবোধীয়েই।

প্ৰশ্নৱ : বিয়াৰ বিবোধী মই নহয় ; কিন্তু 'সংস্কাৰী অৱচিন্তা'ৰপৰা
 আঁতৰি, আট চৰ্চা, সাহিত্য-চৰ্চা আৰু দেশৰ পূজা কৰিবলৈ
 হলে, আমাৰ নিচিনা নিঃকিনৰ বাবে চিবৰ্ণোমাৰ্ঘ্যৰ ব্যৱস্থা
 গুণকাৰী হব।

ভানু : কিন্তু গৃহলক্ষ্মী নহলে, দেশলৈ লক্ষ্মী খুঁজাই আনিবা কেনেকৈ ?

প্ৰণৱ : তুমি ভুল বুজিছা। দেশ কৰ্মীৰ কাৰণে দেশৰ লক্ষ্মীয়েইহে গৃহ-লক্ষ্মী

ভানু : তোমাৰ জীৱনত যেন সেইটি দেখিবলৈ নাপাওঁ।

প্ৰণৱ : কি কৰিবা, ভানু. ৰাজপথেই কিছানি আমাৰ পথ। হু
লগীয়া হয়।

ভানু : দেশ-সেৱা আৰু চিৰ-কৌমাৰী। এয়ে তেনে তোমাৰ কীৰ্ত্তনৰ চূহ
পণ।

প্ৰণৱ : ভগবানে তোমাৰ মুখত কল-চন্দন পেলাওক। নাৰী-ঐশ্বৰ্য
লাভৰ দিগ্বিজয়ৰ কাৰণে যেন, ভগৱানে হাতত গাণ্ডীৰ তুলি
নিদিয়। কিবা এটা চূৰ্ঘটনা হলেও, মোৰ কাৰণে দি সিমানেতে
ওৰ পৰে, তাৰ বিষয়ে বেজাৰ কৰিবলৈ মোৰ নিচাৰিকে
নেপাওঁ দেখোন। —

প্ৰণৱ : এদিন হয়তো সেইদৰে ভাবিবলৈ শিকিবা ; সেইদিনা কিন্তু
যুবকৰ আদৰ্শময় অস্তৰৰ কাৰণে হয়তো চায়েই নাথাকিব।
তেতিয়া তালিৰ খুজিলেও ভাবিবলৈ পাবা স্বাৰ্থ, স্বাৰ্থ, স্বাৰ্থ।

ভানু : (নিজৰ কথাৰ অনুক্ৰমত) সঁচাকৈয়ে প্ৰণৱ, তোমালৈ মোৰ
শ্ৰদ্ধা হয়। এই বয়সতে তুমি সাহিত্যত যি যশস্তা লাভ
কৰিছা—

প্ৰণৱ : (হাঁহি) অৱশ্যে, অৱশ্যে : 'এৰাণ্ডো পি ক্ৰমায়েতে' (ডাঙৰকৈ
হাঁহে)।

ভানু : (একান্ত সকলভাৱে) মই বেমাৰি কৰা নাই। মই তোমাৰ
বন্ধুৰ লৈ অহঙ্কাৰ লোধ কৰোঁ। তোমাৰ কথাৰ ভালত ভাল দি
চলিব নোৱাৰিলেও, শুনিয়ৈ বৰ সুখ পাওঁ।

ভানু : 'কা ভব বাৰ্ত্তা ?' [দুবত মনোবম ভাগৱতীক দেখি]

মনোবম : (অলপ ব্যতিব্যস্ত হৈ, কাণবপৰা আধাপোৰা চিগাৰেট
এডোখৰ লৈ) তোমাৰ কীপকোষটো দিয়াজেন।

ভানু : হাঁ ?

মনোবম : অ-অ-কমা-কমা তোমাৰ ককচলাইট নে দিয়াচলাইটো
 (ভানুৱে হাঁহি হাঁহি দিয়াহ-হাইটো দিষে, মনোবমে চিগাবেট
 জলাই জলাই কয়) একেদৰেই-চাহাব, দেবভাষাক অনাদৰ,
 (ভানুৱে প্ৰণৱৰ মুখলৈ চায়। প্ৰণৱে আকৌ যেন কিবা
 উত্তৰ বিচাৰি আন্ধাৰৰ বকুলৈ চায়। এনেতে ওচৰ
 মন্দিৰত আৰতিৰ শব্দ শুনা যায়। অবশ্যে সেই শব্দই
 দৰ্শকক ভানু-প্ৰণৱৰ বক্তব্যৰপৰা বঞ্চিত নকৰে। প্ৰথম
 ডবাৰ কোবতে আপে নাআপু নযে যেন প্ৰণৱৰ গাত ছুখন
 বকুৰ পোনত যোৰ হয় বয়তি। হাত নমাই সি এটা
 এটাকৈ কথা আৰম্ভ কৰে)

প্ৰণৱ ° ভগবানৰ কি বিচিহ্ন সৃষ্টি। দি য জদয় নিদিয়ে হাতৰ বল।
 দিযে ঐশ্বৰ্য্য নিদিয়ে মন। দিযে এটা; নিদিয়ে তাৰ
 পৰিপূৰকটো। কি যে বিশুদ্ধন স্বা-ধেমালি। ...তোমাৰ
 আছে পিতৃ, মোৰ নাহ, —তোমাৰ নাই মাতৃ, মোৰ আছে।
 তোমাৰ আছে ঐশ্বৰ্য্য, নাহ তাৰ সাৰ্থকতা কৰা উচ্চাকাঙ্ক্ষা।
 (বেজাৰৰ হাঁহিৰে) মোৰ ঐশ্বৰ্য্য হৈছে দাবিহীন কিন্তু
 (জমূনিয়াহ কাড়ি) দাবিহীনৰ বন্ধু, জীৱনৰ প্ৰতি অৱসাদ
 ভাবৰ সলনি আছে উৰণীয়া মনটো। হ'ব কিটো 'উখায়
 হৃদি লীয়ন্তে দৰিত্ৰাণাং মনোৰথা : '। উৰণীয়া মনক
 উৰণীয়া ধনেৰে লগ বংগোবাৰতো উপায় নাই।

[ভানুৱে চঞ্চলভাবে মাজে মাজে পিছলৈ চাহ আছিল।
 এনেতে-দূৰত মঞ্চৰ বাহিৰত-বন্ধু মনোবম ভাগৱতী তাৰ
 চকুত পৰে। সি গিতাতে বিয় হৈ শ্বৰি মাতে]

ভো ভো পশ্চত ! ইহাগচ্ছ, ইহ তিষ্ঠ।

(প্ৰণৱে শ্বৰি চায় আৰু লগতে তাৰ এটা ভবি আৰাৱী
 কেঞ্চৰ হাত-মাৰিতালত উঠি বয়। সহাস্য বদনে মনোবম
 সোমাই আহে। গাত আশী সূতাৰ ছেলং এখন মেৰোৱা।

দীঘল কামিজটো প্ৰায় আঁঠুৰ ওলত পৰিছে। হুবিয়াৰ খোৰটো গুবিয়াই গুবিয়াই, কাপোৰৰ দাঁতল টোপোলা এটাৰ দৰে, একপ্ৰকাৰ বাওনা, মনোৰম দেখাত আমোদজনক মুখত তাৰ চেলেউ। বুৰৰ চুলিবোৰ আধা টকীয়া। মুখৰ চেলেউটো বিয়োগ কৰি কপালত বেঘা ছুডালমান যোগ দিয়া হলে ডেওঁক কামাখ্যা যাত্ৰী বোলাত বেছি জুল নহ'লহেঁতেন। ভানুৱে আগ বাঢ়ি গৈ পিঠি চাপৰ মাৰি সোধে।]

অহে পণ্ডিত, কালিদাসৰ শকুন্তলাৰ স্বপ্ন দেখিছানে, নাই ভবভূতিৰ সীতা দেৱীৰ হে ? কাইলৈ পৰীক্ষা। এতিয়া চ'ত মহীয় উদঙীয়া গৰুৰ দৰে স্বপ্ন কৰিছাই ?

মনোৰম : তুমি গৰখীয়া ল'বানে নাই হালোৰ, যে উদঙীয়া গৰুৰহে উপমা কাব্যলঙ্কাৰ প্ৰয়োগ কৰিবলৈ পাল। ? তাৰ উপৰি স্বপ্ন দেখাৰ প্ৰশ্নটোও মোক সোধাতকৈ, নিঃসন্দেহ সোধাত ভাল আছিল। শুক্ৰেশ্বৰ মন্দিৰৰ আৰতি ধ্বনি শুনি থকা জনেহে 'প্ৰিয়জন দুৰ-সংসদে' পৰ্বতি দেৱীৰ স্বপ্ন দেখাটো অধিক স্বাভাৱিক।

ভানু : বাক, বাক, কালিদাস, হৈছে, হৈছে।

(ভানু, মনোৰম দুয়োটাই ডাঙৰকৈ হাঁহে। ভানুৰ হাঁহি ধৰা পৰা প্ৰেমিকৰ মনোৰমৰ হাঁহি জয়োল্লাসৰ। প্ৰণৱৰ মিচিকিয়া হাঁহিটো আশ্চৰ্য্যজনীয়া স্বভাৱৰ ল'ৰাৰ।)

মনোৰম : এ বৃহৎস্থানে আন্ধি দিনটো পঢ়ি পঢ়ি চকুৰে সৰিয়চ কুল দেখিব লাগিছে। তোমাৰ কতলা মেলেছৰ তাৰাত Scintillating stars are floating in the heavenly firmament. পৰীক্ষক ছৰ্ভাসাৰ শাপত বিপদ নঘটিলেহে আছে। সীতা-শকুন্তলা, অনন্দুৱা-প্ৰিয়দৰ্শা, বামচন্দ্ৰ-হুয়াত, এটাইবোৰে বুৰত হুবিয়াহুবি কৰি, প্ৰগ্ৰহৰ মন্দাকিনী হুৰ

পিঠিত উঠি সৌ অধক্রান্তলৈ যাবলৈ ওলাইছে। (সি
অকলে হাঁহে।) ছুৰবা, ঘবলৈ নোযোৱা জানো ?
(প্ৰণৱে “ব’লা, যাওঁ ” বুলি উঠি মনোৰম-ভানুৰ লগ
লয়। মনোৰম অহা পিনেই তিনিও একে শাৰী হৈ
খোজ লয়।)

মনোৰম ° প্ৰশান্ত সন্ধ্যা, “প্ৰছায়-সুলভ-নিদ্ৰা দিবসা পৰিণাম
বৰণীয়াঃ” এনে মধু মুহূৰ্ত্তত যদি প্ৰণৱ ছুৰবা আৰু
মনোৰম লগৱতী কপাল্পবিত হৈ আৰতি শটকীয়া হঙ্গৰ্হেঁতেন
ভানু : হল, হল, হল, কালিদাসৰ আৰু মূৰ চোবাব নালাগে বলা।
(ভানুৱে মনোৰমৰ পিঠিত এটা ঢকা মাৰে। তিনিওৰো
প্ৰস্থান— প্ৰণৱৰ নিৰ্গ্ৰাহনৰ বাবে, ভানুৰ মধুৰ ক্ৰকুটিৰে,
মনোৰমৰ সহাস্য বদনে।)

প্ৰথম অঙ্ক তৃতীয় দৃশ্য

[দৃশ্যপট ওলোৱাৰ আগতে ষ্টেশ্যনৰ পৰা বেল এৰাব শেৰ
ঘণ্টা আৰু বেলৰ সীঘল উকি আৰু জাঁতৰি যোৱা শব্দ।
লাহে লাহে দৃশ্য ওলাই পৰে—মাজতে টিকেট-কলেট্টৰ
কাঠৰ জপনা-ছৰাব; প্ৰেটেক্সৰ কিছু অংশ দেখা গৈছে।
মতা-মাইকী ছুই এজন মানুহ তাতে ঠিগ হৈ বেল যোৱা
কালে চাই আছে বা জপনা-ছৰাবেদি বাহিৰলৈ ওলাই
আহিছে। এটা মানুহে এখন ডলাত নানা বস্তু লৈ ভিতৰতে
এৰাব “পান-ডামোল, বিবি, চিগাৰেট” বুলি জপনাই দি
বাহিৰলৈ ওলাই যায়হি। জপনাৰ ওচৰত বৈ থকা কলেট্টৰক
ছুই-এজনে টিকেট ঘূৰাই দিয়ে। এটা ভাৰীয়ে একালে
এটা ট্ৰাঙ্ক, একালে এখন বন্ধা বিচনাৰ ভাৰ লৈ হেৰেৰ,
পেকেৰ কৈ ওলাই যায়হি। পিছে পিছেই ভিতৰৰ পৰা
কথা কৈ পিছ কালে চাই চাই মনোৰম সোমাই আহে।
তাৰ জখলা কাপোৰ-কানি চাদৰখন বাদ দি আগৰ দৰেই,
ধোৰটা আকৌ ওভোভাই কানত পেলাই লৈছে।]

মনোৰম : তোমালোক আহিবা ভাই লাহে লাহে। আমি চলিলো।

ভানু : (নেপথ্যত) কলৈ? বৈকুণ্ঠলৈ? (প্ৰশ্নৰৰ হাঁহি।)

কলেট্টৰ : টিকেট?

[মনোৰমে কব খোজা কথা মুখেতে বখাই জেপৰ পৰা টিকেটটো
উলিয়াই দিয়ে আৰু উত্তৰ দিও নিদিওকৈ ওলাই যায়।]

[পাজামা আৰু পাজাবী পিন্ধি বেল-বাজাৰ ক্লাস্তিৰ চিন আৰু
কিবা অভিমানৰ বং মুখত সানি ভানুৰ প্ৰৱেশ। টিকেট কলেট্টৰ
গৰ ভিতৰেদি যেন সি প্ৰেটেক্সৰ বাহিৰৰ দূৰলৈ চাই আহে।
কলেট্টৰৰ অস্তিত্ব সি অনুভৱ নকৰে। কলেট্টৰে “টিকেট” বোলাতহে
শৱেৰ্তন/২

স্বপ্নৰ পৰা উঠা মানুহৰ দৰে “অ” বুলি সি আকৌ ঘূৰি যায়।
 আধা মিনিটমানৰ পিছত ভানু, প্ৰণৱ দুয়োটা সোমাই আহে।
 প্ৰণৱৰ কাপোৰ মলিন। হাতত এটা চুট কেছ। জপনাৰ ওচৰ পাই
 জেপৰপৰা ‘মণি বেগ’ উলিয়াই ছটা টিকেট কলেক্টৰৰ হাতত দিয়ে।
 ভানু : (ব্যতিব্যস্তভাৱে) নাহিল দেখোন, প্ৰণৱ ? এখন চিঠি দিওঁ,
 কালি এটা টেলিগ্ৰাম কৰোঁ, সিমানতো দেউতাবে বা
 ককাইদেওবে গা লৰিব নাপায়নে ? ড্ৰাইভাৰটোৱে মটৰখন
 আনিলেও হয় দেখোন।

[এটা কুলীয়ে মূৰত এটা ডাঙৰ চুটকেছ, আৰু এখন বিচনা
 আৰু হাতত এটা সৰু চুটকেছ লৈ সোমাই আহে।]

ভানু : থ, থ, বস্ত্ৰবোৰ এইখিনিতে থ। ইয়াতে বহি থাকোঁ। নিয়ে
 যদি নিবহি। নহ’লে কি কৰে কৰক।

প্ৰণৱ : কিবা ল’ৰাৰ দৰে ঠেঙকালি কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিছা আকৌ।
 (কুলীটোৰ মূৰৰ বস্ত্ৰবোৰ ধৰাধৰিকৈ নমাই লগে লগে
 কয়।) বাৰু. অলপ বৰ্ত্ত। অলপমান পলমো হ’ব পাৰে
 হয়তো এনেয়ে।

[ভানু তাৰ বিচনাখনৰ ওপৰতে বহে। কুলীটো ওচৰতে থিয়
 হৈ থাকে। প্ৰণৱে ভানুলৈ চাই হাঁহি এটা মাৰি কলেক্টৰৰ কাষ
 চাপি সোধে।]

প্ৰণৱ : কৃষ্ণকমল বৰুৱাৰ গাড়ী এতিয়া ষ্টেশ্যনলৈ অহা নাইনে ?

কলেক্টৰ : (অৱজ্ঞাৰ ভাৱত) জানি নাতে।

প্ৰণৱ : (চকু ধিৰ কৰি কলেক্টৰলৈ চাই) আপুনি বোধ কৰোঁ অসমীয়া
 মানুহ ?

কলেক্টৰ : কি হ’ল পিছে ?

প্ৰণৱ : অসমীয়া হৈ, অসমৰ মাজ বুকু শিৱসাগৰত থিয় হৈ, অসমীয়া
 মানুহৰ অসমীয়া কথাৰ উত্তৰ বঙলাত দিয়াটো ভ্ৰমোচিত্ত।
 হোৱা নাই। বেলৰ কুন্দানীৰ চাকৰি কৰি যদি, বঙলা

ভাৰা মজাগত হৈছে, তাক উৰাশিবলৈ বেজ লগোৱা নিভাস্ত উচিত হব।

[কলেষ্টৰ ভঙ্গ-মূৰ কৰি আঁতৰি যায়।]

প্ৰণৱ : বুজিছা ভানু, অসমীয়া মানুহৰ এই inferiority complex ইয়ে ভাষাগত শোষণৰ বাবে বঙালীলৈ বাট উলিয়াই দিছে।

[সন্মুখত মটৰৰ হৰ্ণ শুনি ভানু ধিয় হয়।]

ভানু : এই খনতো আমাৰ কাৰ্, নহয়। (ছয়ো সেইকালেই চাই বয়। এনেতে হাতত মহিলাৰ 'হেণ্ড্, বেগ্,' আৰু মুখত মধুৰ হাঁহি লৈ, আধুনিক কচিৰ সাজ-কাপোৰেৰে আৰতি শইকীয়াৰ প্ৰবেশ।)

আৰতি : (ভানুক) কি ককাইলৈও, চিনিবই পৰা নাইনেকি ?

ভানু : (হাঁহি) এই পখিলাটিক ? কি সাধো ? তাতে আকৌ শিৱসাগৰলৈ বা অহা হল কেতিয়া ?

আৰতি : আপুনি তেনে গুৱাহাটীৰপৰা এই পাইছেহি ?

ভানু : নিশ্চয়।

আৰতি : তাৰ মানে, ডাক-গাড়ী গল ?

ভানু : নিশ্চয়।

আৰতি : তেনেহলে মোৰ চিঠি ডাকত পঠোৱা নহব ?

ভানু : নিশ্চয়।

আৰতি : তেন্তে নিশ্চয় আপুনি আমাৰ গাড়ীৰে ঘৰলৈ যাব লাগিব ?

ভানু : নিশ্চয় নহয়।

আৰতি : অৰ্থাৎ ?

ভানু : অৰ্থ ঘৰত, মটৰৰ ব্ৰেকত লাগি বুল। সেইটো কথা আমাৰ কবিৰ—অ' মই ভুল কৰিছো—তুমি বন্ধু, প্ৰণৱ ছৱাক চিনি পোৱানে ? প্ৰণৱ, শ্ৰীমতী আৰতি শইকীয়া তোমাৰ অচিনাকী নহব হবপায় ?

আৰতি : (প্ৰণৱক প্ৰণাম কৰি) নমস্কাৰ।

(প্ৰণৱেও নমস্কাৰ জনায়)।

আবতি : আপোনাক দেখা পাই নিতান্ত সুখী হলো। আপোনাৰ
লিখা মই সদায় আগ্ৰহেৰে পঢ়ো।

প্ৰণৱ : আপোনাৰ অনুগ্ৰহ।

আবতি : ভানু ককাইদেও, এখেতো আপোনাৰ ঘৰলৈকে যাব নহয় ?

ভানু : নিশ্চয় যাব।

আবতি : ড্ৰাইভাৰ, এই বস্ত্ৰখিনি নিয়াঁহি। ককাইদেও, আহক
গাড়ীলৈ। (প্ৰণৱলৈ চাই) আপুনিও—।

প্ৰণৱ : ভাল।

ভানু : আমি কিন্তু বাপতীয়া সাহোন গাড়ীডোখৰলৈ বাট চা ই—
(ড্ৰাইভাৰে এটা-দুটাকৈ বস্ত্ৰ নিবলৈ ধৰে।)

আবতি : কি যে কয় আপুনি! প্ৰভাস ককাইদেওৰ অনুখ কি কিছু
বেছি হৈছে হবপায়।

ভানু : তাৰ মানে ? (আচৰিত হৈ)

আবতি : আজি প্ৰায় তেৰ-চৈধ্য দিন তেখেতৰ জ্বৰ। কালি ভালেই
আছিল বুলি মাহীদেওৰ মুখে শুনিছো।

ভানু : ইমান দিন অনুখ। অথচ মোক খবৰ এটা দিয়া নাই।

প্ৰণৱ : পৰীক্ষাৰ মাজত খবৰ নিদি ভালকৈ কৰিছে। বিশেষ কিজানি
ডাঙৰ অনুখো নহয়।

আবতি : যোবহাট আৰু ইয়াৰ ডাক্তৰে বেয়া বেমাৰ বুলি সন্দেহ
কৰিছে। কিন্তু কোনেও ঠিক একো নকয়। বোধ কৰো
সিবোৰ আশঙ্কা মিছা। এতিয়া ব'লক, ইয়াত থিয়
দি লাভ কি ?

(লৰাখবিকৈ কেয়োজন ওলাই যায়, পাছে পাছে কুশীটোও)

প্ৰথম অঙ্ক চতুৰ্থ দৃশ্য

কৃষ্ণকমল বক্ৰাৰ ঘৰ। এটা শোৱা কোঠা। বেৰত আভিষ্কাত্য কচি সম্পন্ন ছবি, আৰ্চী, কাপোৰ কানি খোৱা সবজাম, আলমাৰি আদি। বিচনাখনৰ দাঁতিত এখন সৰু মেজত কেইবা ধৰণৰো ঔষধৰ চিচা, ঔষধ খোৱা গিলাচ, চাকি খোৱা খোৱা বস্ত্ৰ, কাপ, চামুচ আদি। মূৰৰ শিতানত এখন চকি, এক মেজখনৰ কাষত এখন আৰু ভৰি পথানৰ ফালে এখন চকি। ওখ গাকত হেলনীয়াকৈ মূৰ দি প্ৰভাসকমল বক্ৰা টোপনি গৈ থকা অৱস্থাত। মূৰৰ শিতানৰ চকিত কৃষ্ণকমল বক্ৰা হাতত বিচনী এখন লৈ বহি আছে। বয়স প্ৰায় বাঠি। মেজৰ ওচৰৰ চকিবপৰা থিয় হৈ বেমাৰীৰ গাৰ ওপৰত হাউলি ডাক্টৰ ইদা ৰী। ষ্টেট্‌স্কপ্ ডাল এতিয়াও এখন কাণত লাগিয়ে আছে। প্ৰভাসৰ কাষলভিৰ তলত ঠাৰ্ম-মিটাৰ দি বৈ আছে। কৃষ্ণকমল বক্ৰা আৰু ওচৰতে বৈ থকা নাছ'জনী আৰু ধৰ্মকিছৰ কাকতীৰ মুখত উদ্ভিগ্নতাৰ চিন। কোঠাটোৰ এচুকত থকা ষ্টেণ্ড এডালৰ ওপৰবপৰা এটা 'টেব্ল্ লেম্প' কোঠাটো পোহৰাই ৰাখিছে। বেমাৰীৰ মুখত টোপনিতো মাজে মাজে উহ্-উহনি। ডাক্তৰে ঠাৰ্ম-মিটাৰটো হাতত লৈ পোহৰৰ কালে দি চায় আৰু সামৰাৰ লগে লগে কথা কোৱা আৰম্ভ কৰে।—এই দৃশ্যৰ সকলো কথা কোমল মাততে চলিব। মূহু আৱহসঙ্গীত বেহেলাৰ।

ডাঃ ৰী : এশ এক ডিগ্ৰী। [আপোনালোকক মই আগবেপৰা কৈছো অৰ টাইকাছ। ইনফ্লুয়েঞ্জা, নিউমনিয়া, মেলেনিয়া, একো হব নোৱাৰে। আনৰ কথা শুনাৰ আৱশ্যক নাই।

বক্ৰা : (মাত্ৰহজন উত্তেজনীয় প্ৰকৃতিৰ। থিয় হৈ নিজৰ কপাল বিচি বিচি কয়) কওক ডাক্টৰ ৰী আপোনাৰ ওপৰতহে— সকলো নিৰ্ভৰ কৰিছো।

ডাঃ ঝাঁ : ভয়ৰ একো কাৰণ নাই। টাইফয়ডত যত্নই আচল কথা।
কোনো সময়তে যেন নাহ'ৰ অভাৱ নহয়। ওচৰত পানী-ছুনি
বাধিব। বিশেষকৈ প্ৰলাপ বকাৰ সময়ত সাৱধান হব।
কোনো সময়তেই লৰাটিক উত্তেজিত হবলৈ নিদিব।

বকরা : ভাল, ডাক্তৰ ঝাঁ, আপোনাৰ কথা মতে যত্নৰ কোনো
ক্ৰটি নহয়।

ডাঃ ঝাঁ : মাজে মাজে ইকটি সিকটি সলাই দিব। নাহে' চাক---
চিকনে বাধিবলৈ যত্ন কৰিবই। এইখিনি নহলে গাৰ চালত
sore হোৱাৰ সম্ভাৱনা।

বকরা : নিশ্চয় নিশ্চয় ডাক্তৰ ঝাঁ।

[এনেতে বকরাৰ ঘৰুৱা চাকৰ মনচোকাই এটা বালুটিত
পানী আৰু এটা এলুমিনিয়ামৰ ডাঙৰ চৰিয়া আনি বুৰ
শিতানৰ ফালে থয়। বয়সত সি প্ৰায় বকরাৰে সমান।
বালুটিটো থঙতে অলপটকৈ এটা শব্দ হয়।]

ডাঃ ঝাঁ : (বুখত আঙুলি দি) স্-স্-স্-স্-—।

বকরা : কি কব, হেব, কি কব ?

মনচোকা : দেউতা। (বুৰ খজুৱায়।)

ধন্ম'কিহব : আজি সৰু বোপা অহা কথা আছিল হবপায় ?

বকরা : কোন ? অ সোণমইনা—এবা—যোৱা'চোন যোৱা' মেইল
আহিবৰ হৈছে—জাইভাৰটো লৈ—

ধন্ম'কিহব : মেইল আহি বাবই পায় কেতিয়াবাই—এতিয়া গলেনো—
[ধন্ম'কিহবে মেজৰ হাড়ীটো চায়। হাড়ী বন্ধ। কাপৰ ওচৰত
জোকাৰি চায়।]

ধন্ম'কিহব : বন্ধ দেখোন।

বকরা : আজি ছাৰি দিয়া নহলেই হবপায়। কিমান সময়ৰা হ'ল
এতিয়া।

মনচোকা : মই ছাবি দিব খুজিছিলো দেউতা, কাটা ছডাওহে বুঝিবলৈ
ধৰিলে দেখোন।

ধন্যকিন্ধব : অ ভালটিহে এতিয়াই দাব বাজিল। অ' আপোন-এ
জেপৰ ঘড়ীটো চাওক চোন।

বকরা : (জেপৰ ঘড়ী উলিয়াওঁতে) এঃ মইহে কিবা পগলা হৈছো !
[প্ৰভাসে উস্, উস্, আস্, আস্, কৰি চকু মেলে। ডাঙৰে
হাউলি কাপোৰ-কানি ইফাল-সিফাল কৰি দিয়ে। নাহেঁ
কমাল এখন পানীত তিয়ায়। সকলোৱে সেই ফালেই
চকু দিয়ে। বকরাৰ ঘড়ী হাততে বয়। প্ৰভাসে আকৌ
নিতাল মাৰে। নাহেঁ বিচে। এনেতে প্ৰণৱ, ভানু আৰু
অ বতি সোমাই আহে।

ধন্যকিন্ধব : সকলোপা—।

[সকলোৱে আগন্তুকৰ ফালে চায়। ভানুৱে দেউতাকৰ
পদ ধূলি আৰু আশীৰ্বাদ লৈ অলপ বিচনাৰ কাষলৈ গৈ
সোধে।]

ভানু : এতিয়া কেনে আছে, দেউতা ?

বকরা : জব, জব বোপাই

ভা : ঝা : ভালই আছে। অলপ টোপনি গৈছে। বেচি হাই
নকৰিবঁ মইনা। তুমি আহিলা বৰ ভাল হ'ল। নিয়ম-
মতে যত্ন লবঁ। মই কাইলৈ ঘৰৰ সকলোকে টি-এ-বি
ইন্-জেকস্যন দি যামহি। (ক্ৰমি দিয়া পানীত হাত ধুই
ওচৰতে থকা গামোচাত মচে।)

ভানু : তেনেহলে বেমাৰ—

ভা : ঝা : টাইকয়ড্। চিন্তা কৰিব নালাগে, কোনো কম্প্লিকেশ্যন,
নাই। বকরা, মই এতিয়া যাওঁ। কাইলৈ পূৰা আহি যাম।

বকরা : ভাল, ধন্যবাদ, মই, গাড়ী পঠাম।

ভা : ঝা : নপঠালেও হয়। আৰু এটা কথা, 'লাইচল্' আদিৰে
কোঠাটো ডিহ্-ইন্-ফেট কৰি বাৰ্খিবলৈ নাপাহৰিব।

[ছুরো কথা পাতি ওলাই যায় ।]

ধম্মকিছব : সক বোপা, বব মইনাৰ অনুখ বেচি হ'ল। ডাক্তৰ মতা,
ইটো-সিটো কামৰ উখা-মুখাত তোমালৈ আগ বাঢ়ি বোৱা
নহ'ল। ঘোঁৰা-গাড়ীৰে আহিলা হবপায় ?

ভানু : নাই কাৰত আহিলো। (অৰ্ধপূৰ্ণভাৱে আবতি-প্ৰণৱলৈ চায়।)

ধম্মকিছব : চিনি পোৱা নাই।

ভানু : এখেতসকল মোৰ কলেজীয়া বন্ধু।

ধম্মকিছব : বুজিছো।

মনচোকা : মইনা অহা কথাটো কালি ঘুমুক-ঘানাককৈ শুনিছিলো।

আইদেও ধিয় হৈয়ে থাকিল। এখেত ছুরো—

[সি ডাক্তৰ বহা চকীখন আৰু ভৰি পথানৰখন একাষৰীয়া
কৰি দিয়ে।]

মনচোকা : মই চাহ এটোপাৰ যোগাৰ-বাতি কৰোঁগৈ। মুখ-হাত
ধুবলৈও দিহা কৰোঁ। (ওলাই যায়।)

ভানু : বহী, প্ৰণৱ। আবতি, বহী। (প্ৰণৱ বহে।)

আবতি : ককাইদেও, মই এতিয়া আহোঁ। মাহীদেওৰ পানী লগা
হৈছে। মহাদেৱো নাই। কাইলৈ আহিম বাক। (প্ৰণৱক)
ভাল, আপুনি কহক। (নমস্কাৰ জনাই ছুৱাবৰ ফালে যায়।
প্ৰণৱেও নমস্কাৰ জনায়।)

ভানু : চাহটোপা—

আবতি : থক, থক আৰু ককাইদেও, পলম হব। (ওলাই যায়।)

ভানু : আমিও হাত-ভৰি ধুই লোৱাই ভাল। আহা, প্ৰণৱ।

প্ৰণৱ : কলা।

ভানু : (ধম্মকিছবলৈ চাই) আপুনি খন্তেক বওক।

[ধম্মকিছবে হুব ছুপিয়াৰ আৰু চকী এখনতে বহে।
প্ৰণৱ-ভানু ছুরো ওলাই যায়। এনেতে কেঁকাই-মোঁখাই
প্ৰেৰণে গা লৰাৰ আৰু চকু মেলে। নাহেঁ কপালৰ ভিত্ত

কাপোবন্ধন আভবাই নিয়ে। ধম্ম'কিঙ্কর উঠি গৈ বিচনার
কাষত থিয় হয়।]

ধম্ম'কিঙ্কর : বববোপা।

প্রভাস : এতিয়া এতিয়া—এতিয়া স্বপ্ন—ও—

ধম্ম'কিঙ্কর : কি স্বপ্ন, বববোপা ?

প্রভাস : স্বপ্ন—স্বপ্ন—সোণমইনা আহিছিল মোব হাতত ধৰি যেন,
কপালত হাত দি যেন—ক'ববালৈ—ক'ববালৈ—

ধম্ম'কিঙ্কর : বিলাতলৈ চাগে, বববোপা।

প্রভাস : ক'ববালৈ—ক'ববালৈ যাবলৈ ওলাইছিল। --মই ক'লেী,
নেলাগে, নেলাগে; মই কলেী। নেলাগে যাব। সি হুস্তনিলে,
সি গ'ল, গ'ল. গ'ল, উস্-উস্-উ-উ—।

ধম্ম'কিঙ্কর : ভাল স্বপ্ন বববোপা, বিলাতলৈ সৰুবোপা যোৱাৰ কথা
আছেই নহয় এইবাৰ পৰীক্ষা ভাল হলেই নাযাব জানো ?

প্রভাস : মোব, মোব জ্বৰ হৈছে—মই ক'ব নোৱাৰোঁ—ক'ব নোৱাৰোঁ—
মোক এৰি থৈও সোণমইনা—সি কিয় যাব-- [অলপ
নীৰব] মোক যেন, মোক যেন কোনোবাই মাতিছে—
সৌ ফালে—সৌ ফালে—

[ওপৰলৈ হাত দাঙে। নাহেঁ লাহে লাহে নমাই কাপোব
জাপিদ্ধি।]

মই নোৱাৰোঁ, মই নোৱাৰোঁ—গা ইমান গধুব—ইমান
গধুব—ইমান বিৰ—ইমান বিৰ—উস্ উস্—

ধম্ম'কিঙ্কর : বববোপা মনে মনে নিভাল মাৰি থকাহে ভাল, বববোপা।

প্রভাস : বববোপা বববোপা—। আই, আই নামাতিবাঁ—আক কথা
আক কথা ক'ব নোৱাৰি—উ-উ—

[তাহু আক প্ৰশ্নৰ সোমাই আছে। প্ৰশ্নৰ চুপি নকৈ কৰি-
ওৱা। তামুৱে হুৰ মোহাৰি মোহাৰি আছে।]

প্রভাস : সোণমইনা।

ভাসু : দাধা, দাদা । [ওচৰলৈ যায় । প্ৰণৱেও মূৰ শিতানৰ ফালৰপৰা চায়হি ।]

প্ৰভাস : কেতিয়া আহিলি, কেতিয়া আহিলি ? মোৰ, মোৰ দেখিছই সোণমইনা—উঠিব নোৱাৰোঁ—ইকাতি-সিকাতি কৰিব নোৱাৰোঁ আৰু যেন আৰু যেন একুৰা জুই গাত বান্ধি দিছে—

ভাসু : (বেঙাবৰ নাতেবে) দাদা ডাক্তৰে কৈ গৈছে সোনকালেই অস্থখ ভাল হ'ব । মিছায় চিন্তা কৰিবৰ দৰ্কাৰ নাই ।

প্ৰভাস : আগেয়ে সোণ, তই আহিলে কিমান আনন্দ—আজি, আজি মোৰ এই অৱস্থা—ঘৰত শান্তি নাই । দেউতা, দেউতা বুঢ়া মানুহ—দিনটো বহি থাকে, বাতিও উজাগৰে—উজাগৰে— । মিনতিজনীয়ে মোৰ ওচৰ চাপিবলৈকে সাহ নকৰে, তাইৰ তাইৰ মুখ এইকেইদিন দেখিলেও চকু-পানী ওলাব খোজে ।
সোণ, সোণ,

[মনচোকাই 'ঐ' এখনতে তিনি কাপ চাহ আৰু বহল খাল এখনত কিবা অলপ খোৱা বস্তু লৈ আহে ।]

মনচোকা : মইনা, চাহ ইয়াতে দিমনে ? (ভাসুৱে কাণ নকৰে ।)
আইদেও আহিছিলে যে, গ'ল দহোন কেনিবা— ।

[বকুৱা সোমাই আহে ।]

বকুৱা : ইস্ ইস্ তই কি কৰ মনচোকা ? ইয়ালৈ কালৈ চাহ আনিছ ?
ডাক্তৰে কৈছে, বাধি এনে সংক্ৰামক—ইস্ নে নে সোঁ তালৈ

ভাসু : নালাগে বাক ইয়াতেই হব । কাই, তুমি চাহ খোৱা বেজ এখন আনি সেইখিনিতে দিয়' ।

মনচোকা : হয়, মইনা হয় ; কিয়াখিয়ে নো বাক কি কৰিব পাৰে ?—
বোলে, 'জৰ কালত ভয় নাই, মৰণ কালত বেজ নাই ।'
মই আনোৱৈ বাক 'টিপাই' এখন ।

['ঐ'খন মাটিত থৰ খোজে ।]

বকরা : আঃ আঃ মনচোকা ।

[মনচোকাই ব্যতিব্যস্তভাৱে পিছলৈ চাঙ চাই লৰালবিকৈ
 ট্ৰেখন লৈ ওলাই যায় ।]

ভানু : প্ৰণৱ. বহাঁচোন ।

প্ৰণৱ : ভাল । (আগৈয়ে বহা চকিখনব কাষলৈ যায় ।)

প্ৰভাস : এখেত—এখেতক চিনি পাওঁ যেন— ।

ভানু : এখেত মোৰ বন্ধু প্ৰণৱ ছুৱৰা । আমাৰ কলেজৰ brilliant
 student । গান-বাজনা আদিতো ৰাপ আছে ।

প্ৰভাস : ছুৱৰা ময়ো সেটবোৰ ভাল পাওঁ । মোৰ অস্থুখ—গাঁড়-
 বাদ্য ক'ত পাম. ক'ত পাম ? গান গাওঁ চাৰি জ্বৰ—জ্বৰ
 গায়ে অন্ত পোৱা নাই ।

প্ৰণৱ : ভগৱানে আপোনাক নিৰাময় কৰক । সেই কলা চৰ্চ্চা শৰীৰ
 স্তম্ভ থাকিলে অন্যায়সে জন : ময়ো আপোনাক যি পাবো
 সহায় কৰিব পাৰিম । আপুনি এতিয়া বেচি কথা নকব,
 ছুৰ্বল লাগিব ।

ভানু : প্ৰণৱৰ সাহিত্যতো বৰ নাম আছে ।

বকরা : হয়নে, হয়নে বোপা ? নহবনো কিয় ? ই দিম্বোৰ পানীৰ
 গুণ, মইনা । আমাৰ বেজবকরাৰ ঘৰৰ হেমচন্দ্ৰ বকরাৰে
 কথা কোৱা বা লক্ষ্মীনাথৰে কথা কোৱা, দেশৰ মুখ পোহ-
 বালে—পোহবালে, মইনা । আমাৰ ছুৱৰা বোপা বতীল
 তোমাৰ কিবা সম্বন্ধ লাগেট কিজানি ? [মনচোকাই চাহৰ
 বেজ এখনতে ট্ৰেখন তুলি আনে আৰু কাপ-প্লেটবোৰ এটা
 এটাকৈ নমাই ধৰে ।]

প্ৰণৱ : তেখেতসকলৰ লগত আমাৰ সম্বন্ধ নাই কিজানি ।

বকরা : হয় বোপা হয় । সাহিত্য বৰ ভাল বস্তু । বোপা, বৰ
 উপকাৰী জৰা । আমি তাহানি 'বাঁহী' কাকডেৰে
 'প্ৰত্নানিক'ৰ চুপতি লগা দন্ধন হোৱা নিজে কৰ পাবো ।

বেজবকৱাৰ কলমো আৰু কলম, বোপা—বৰ চোকা, বৰ চোকা। আমি সেই ছয়োখন কাগজৰ বৰঙনি দি গ্ৰাহক হৈছিলো। আমিও সাহিত্য চৰ্চিছিলো বোপা—ইস্ ইস্ সেইদিন ক'ত হ'ব আৰু—?

প্ৰণৱ : হয়, বেজবকৱাৰ লগতে আমাৰ সাহিত্যৰ প্ৰায় সকলোটি গৈছে।

বকৱা : হয় বোপা আমাৰ দিন আৰু নাই;

প্ৰভাস : সোণ, চাহ চৈচা হ'ব নহয়—চাহটোপা খাই ল—হাতখন
ৰুবিগৰ পানীত ধুবি।

ভানু : প্ৰণৱ, খোৱাটোন চাহটোপা। [সি হাত ধুই মচে।]

বকৱা : হয় মইনা চাহকণ—সাহিত্য কৰা বৰ ডাঙৰ কথা।
বেজবকৱাই কৈছে নহয়, সাহিত্য দেশৰ জলন্তৰ নিচিনা।

[প্ৰণৱ, ভানু ছয়ো চাহ খোৱাত লাগে।]

ধৰ্ম্মকিঙ্কৰ : আঞ্জি-কালি সাহিত্য-চাহিত্যৰ দিন গৈছে।

প্ৰভাস : উস্—উ—সাহিত্যৰ দিন গৈছে—গাজাধুৰী গল্পৰ দিন
আহিছে—স্বাৰ্থ চিকাৰ কবিৰ দিন আহিছে—কলতলে বাঁহ-
তলে জোপ ল'বৰ দিন হৈছে—। সোণমইনা, তইতৰ পৰীক্ষা—

বকৱা : ঐ সোণ, কেনে হল তোৰ পৰীক্ষা?

ধৰ্ম্মকিঙ্কৰ : ভাল হবই চাগে।

ভানু : বেয়া-অ হোৱা নাই কিন্তু আমাৰ পাছ কৰা কেল
মৰা একেটা কথাই।

ধৰ্ম্মকিঙ্কৰ : কিয় হব একেটা কথাই? গ্ৰেজুৱেট হৈ বিলাতলৈ যাবা।
বেবিটাবী পাছ কৰি খ্যাতি আৰ্জিবা।

ভানু : বিলাতলৈ যাব লাগে আমাৰ নিচিনাই নহয়, প্ৰণৱৰ দৰে
বুদ্ধিমান ছাত্ৰই।

বকৱা : বোপাৰ বা পৰীক্ষা কেনে হৈছে?

ভানু : কুৰীত কাঠ'ল্লাছ একচেতীয়া।

প্ৰণৱ : তুমিতো মৰমত প্ৰথম শ্ৰেণী দিয়াই—পৰীক্ষক সি মনঃপূত

হ'লেহে হৈছে। কিন্তু তোমাৰ বিলাতলৈ যোৱাটো দ্বিধা
হলে নিতান্ত সুখী হম। যেই কোনো শিক্ষাৰ কাৰণে
আমাৰ বিদেশলৈ যোৱা ছাত্ৰৰ সংখ্যা অতি কম। সি
অতি আৱশ্যকীয়—

ধৰ্মকিঙ্কৰ : মইনাই ঠিক কৈছে।

প্ৰণৱ : মজলীয়া খাপৰ ছাত্ৰয়ো সুখ্যাতিৰে বিলাতৰ উপাধি লৈ সুবি
অহা দেখিছো। অৱস্থাই যেতিয়া সেইখিনিৰ কাৰণে
সুবিধা দিয়ে, তাক গ্ৰহণ নকৰাটো নিতান্ত ভুল হব।

ধৰ্মকিঙ্কৰ : বিলাতলৈ যোৱাটোৱেই এটি ডাঙৰ গুণ। দেউতাবাৰ
এই অভ্যস্ত সম্পদ—ছখন-তিনিখন বাগিচা মেট্‌চ্‌ কেইবিৰ
ডাঙৰ খেয়াৰ, এশ দেবশ পূৰ্বা ৰূপিত মাটি—বাৰী মাটি

মনচোকা : (কাপ-প্লেটবোৰ চপাই)—এবা সেইবোৰ চম্ভালি খালেও
বহুত হয় দেখোন - তাতে বুঢ়া লোকে কয় বোলে কলি-
কালত সমুদ্ৰ-যাত্ৰা নাস্তি।

প্ৰভাস : উস্ বিলাত-বিলাত—। নুব কামোৰণি নুব-কামোৰণি ইমান
কষ্ট-ইমান পোৰণি, ইমান বিৰ।

প্ৰথম অঙ্ক

পঞ্চম দৃশ্য

বন্ধুৰাৰ ঘৰৰ বৈঠকখানা। ইও অতি আধুনিক কচিৰ পৰিচায়ক। বেৰত নানা ছবি, তাৰিখাৱলী আদি। স্তূৰেশিত নানা প্ৰকাৰৰ মেজ, চকি, ছ'কা। এফালে এটা বেডিঙ যন্ত্ৰ, কাষতে গ্ৰামোফোন। আনফালে এটা পিয়ানো আৰু তাতে আঙুজাই এখন বেহেলা। মাজতে এখন ডাঙৰ আয়না।

প্ৰণৱ আৰু ভান্ধৱে দৰ্শকৰ ফালে পিঠি দি ছখন চকিত বহি বেডিঙৰ বাতৰি শুনি থাকে। ভান্ধৱে তাৰ চকিত হাত দি থাকে। মাজে মাজে দৰ্শকৰ ফালে চায়। প্ৰণৱ গম্ভীৰ একাণপতীয়।

ভান্ধু : পৃথিবীখনেই নতুন এক গতি লৈছে। (বেডিঙ বন্ধ কৰে।)

প্ৰণৱ : (হাঁহি) গতিশীল জগতৰ গতি বা পৰিবৰ্তনবোৰ দেখি আচৰিত হ'ব নগীয়া একো নাই।

ভান্ধু : (উঠি গৈ দৰ্শকৰ সমুখ হৈ এখন চোফাত বহাৰ লগে লগে) মোৰ মনটো দেখোন কিবা আন্ধাৰ আন্ধাৰ লগা হৈছে, কি কাৰণেনো জানো।

প্ৰণৱ : (তাৰ চকীখন দৰ্শকৰ সমুখ কৰি ফুৰাই বহি) সংসাৰৰ আন্ধাৰ পোহৰৰ মাজেদিয়েইহে জীৱনবো গতি।

ভান্ধু : হ'ব পাৰে। কিন্তু গোৱা প্ৰণৱ, দাদাৰ অস্থুৰৰ বাবেই ঘৰখন যেনে অশান্তিময় হৈ পৰিছে। তাৰ মাজতে বিলাতলৈ যোৱা কণাটোৱে ইমান হৈ চৈ কিয় লগাইছে, মই একো বুজি পোৱা নাই। তাৰ উপৰি ধৰ্মকিছৰে তাকে লৈ, মোক ইমান হেচা দিব খোজে কেলেই ?

প্ৰণৱ : সৰু কামত সকলোৱে উৎসাহ দিয়াই বাঞ্ছনীয়।

ভান্ধু : কিন্তু সিমানেক নহয়, প্ৰণৱ। আজি দিনটোৰ ভিতৰতে ধৰ্ম-কিছৰ ককাটদেউৰ বিৰুদ্ধে মোৰ নানাবিধ সন্দেহ উপজিছে।

আগবে পৰা সি দেউতাৰ ওপৰতে খাই থকা মানুহ। কিন্তু এতিয়া দেউতাৰ ওপৰত তাৰ হাতৰ মুঠি যেন টান হৈ আহিবলৈ ধৰিছে। আমাৰ যিখিনি মাটি-সম্পত্তি আছে সিয়ে সেইখিনি চলাই কৰাই খাজনা, ধান, মাহ, সবিয়েহ গোটাট আনি দিয়ে। তাৰ উপৰি দেউতাই যোৱা বছৰ দাদাৰ নামে খোৱাঙৰ মেট্‌চ্‌ ফেক্টৰিৰ অংশ কিনিছিল ধৰ্ম্মাকঙ্কৰ নানা ছলাহী কথাৰ মাজেদি। ডিব্ৰুগড়ৰ দুটা কেঞা আৰু এটা বঙালীৰো তাত ডাঙৰ-সৰু অংশ আছে। দেউতা হাত এৰি ব্যৱসায় কৰা মানুহ—অন্ততঃ এহ বঢ়া বয়সত তেনে দোষে দেখা দিছে। সাৱধান হৈ নচলিলে, ফেক্টৰিৰ বিদেশী অংশীদাৰে তাকে হত কৰি লোৱাৰ খুব ভয়।

প্ৰশ্ন : অৱশ্যে অসমীয়া বাবসায়ীৰ প্ৰকৃতিয়েই তেনে। আমাক লাগে একে উশাহে দহোপ্তা লাভ মাৰিবলৈ। কিন্তু বাবসায় বৃদ্ধি, কাৰ্য্য-উৎপন্নতা আৰু অধ্যয়ন কালে আমাৰ তলি উদং। কিন্তু সি যি হওক, দাদাৰ অশুখ ভাল হ'লেই এই বিষয়ে যথেষ্ট তলাবক কৰিব পাৰিব। তাৰ লগতে তোমাৰ বিলাত যাত্ৰাৰ কোনো ক্ষতি হ'ব লাগে বলি নাভাবো।

ভাৱ : তুমিও সেই একাৰাৰ কথাতে বাবে বাবে ভেজা দিয়াটো ! দাদাৰ অশুখৰ চিন্তাই মোক এতিয়া খাই মাৰিছে। বেমাৰ সন্দা বিধৰ নহয়। আজি চৈধ্য দিন পূৰা হ'ব, গভিকে আজিয়েই এটা ক্ৰাইছিছ। কাইলৈৰ পৰা জ্বৰ শাম কাটিলেতো ভালেই; নাকাটিলে আহক আকৌ এক নতুন চিন্তা।

প্ৰশ্ন : আনৰ কাৰণে বিলাতলৈ যোৱাটো আনন্দৰ কথা। আনে সেই সুবিধা পোৱা হলে, কেনেকৈ তাত কুৰ্ত্তিৰে দিন কেইটা কটাব, তাকে ভাবি-ভাবি টকালি-সুহৰি মাৰি কুৰিলেহেঁতেন।

তুমি আকৌ কৰিছা কি ? — দাদাবৰ অস্থতকৈ তোমাৰহে অস্থ একাছি চৰা হৈছে। আজিতো যাব নালাগে। যেতিয়া প্ৰভাসদাই বস্বেত আগ বঢ়াই থৈ আহিব পৰা হ'ব, তেতিয়াহে।

ভানু : বাক সেইটো বুজিছো, তোমাকো এৰি থৈ যাব লাগিব নহয় ?

প্ৰণৱ : নিশ্চয়। নহলেতো মই হাতে শুকোৱা মুঠিতে লুকোৱা কমালখন নহয়, যে কোটৰ ওপৰ জেপত এখানমানকৈ উলিয়াই লৈ যাবা। (প্ৰণৱে অকলৈ হাঁহে।) মোকনো এৰি থৈ যোৱা কি কথাটো ? আকৌ ধৰা তুমি বিলাতৰ পৰা ঘূৰি আহিছা। মই 'ভিজিটিং কাৰ্ডটো' দি বহুতপৰ বৈ তোমাৰ সাক্ষাৎ পাইছো। মোৰতো দেখি ভয়েই লাগিব 'বিলাত-ফেৰ্ভা' চাহাব-গুড, মৰ্গিন্ মিষ্টাৰ দয়েৰাহ, বিলাতৰ পৰা আহি এইখন ডাৰ্কনেচ্ ভিজিটল্ যেন হৈছে'— মোৰ কবলগীয়া কথা শুকাই ডিঙিৰ তলতে ৰ'ব।

ভানু : হৈছে, হৈছে আক (ছয়ো হাঁহে)

প্ৰণৱ : অৱশ্যে বৰ্তমান যুহুৰ্ত্তত এই শুভ বাস্তাৱ ভাগ লবলৈ থাকিব লাগিছিল স্ত্ৰীমতী আৰতি দেৱী।

ভানু : That way madness lies (সি চোকাৰপৰা উঠি গৈ এখন চকিত বহে।)

প্ৰণৱ Madness :—উদ্ভাদনাতো হয়েই নিশ্চয়। নব-নাৰীৰ মাজৰ স্নেহে চিৰকালেইতো সেই নাম পাই আহিছে। সেই স্নেহেই জগতৰ উৎপত্তি আৰু স্থিতিৰ মূল-স্বৰূপ। পৃথিৱীৰ অনানি জীৱনৰ আৰ্হিতে ভীষণ স্নেহ হেতুকে ছটি জ্যোতিৰুৰ কেনে উন্নয়নভাৱে সংঘাত হৈছিল—কি নিদাকণ সি সংঘাত। কিন্তু তাৰ ফলেইতো এই জ্বলন্ত পৃথিৱী—দগ্ধ্যামলা, বয়গৰ্ভা তুমি-বৰ্গ। বৃন-বৃগান্তৰ চকল মতি-পতি লৈয়েই নব-নাৰীয়ে প্ৰেমৰ পূজা পাতি আহিছে।

ভানু : কবিবো আকে' ভাষা প্রেমৰ পূজা ।

প্রণব : পূজা নহ'লে প্রেম আন একো হ'বও নোৱাৰে । আমাৰ
পদূলিত যি ফল ফলে, তাৰে দেৱতাৰো পূজা কৰোঁ।
প্ৰিয়জনলৈও তাকেই আগ বঢ়াও—'দেৱতাৰে প্ৰিয় কৰি
প্ৰিয়েৰে দেৱতা ।'

ভানু : তেনে প্ৰেম তোমাৰ নিচিনা কবিৰহে বস্তু । তেওঁ-মন্ত্ৰকৰ
লগত সম্পন্ন নথকা প্ৰেম আমি ছুবুজো দেও

প্রণব : নৰ-দেহ—সকলো কাবৰ, সকলো আটৰ স্বেচ্ছতম সাধনা
সি । আক নাৰী-দেহ—আক নাৰীৰ স্নেহ ঐশ্বৰ্য্য—যুগে যুগে
শত শত কান্দিদাসে যাৰ গীতি গাইছে, যুগে যুগে যাৰ
মহিমা শত শত ৰাফেলে লেখনীৰ চৌত ফুটাই তুলিবলৈ
সাধনা কৰিব লাগিছে—সিয়ে মানব প্ৰেমৰ স্বৰ্গীয়তাৰ
স্থূল-নির্দশন ।

ভানু : কবি, তোমাৰ সেই আটৰ জগত্বপৰা নামি এট শুকান
পৃথিৱীত ভৰি দিলে হয় দেখোন ।

প্রণব : সেই নিস্মৰ্ম সংসাৰত ভৰি দিলে দেখিবা—আবতি দেৱীয়ে
হয়তো নিস্মৰ্মভাৱে ভানুৰ হিয়াৰ ওপৰে মটৰ গাড়ী
চলাই দূৰত গৈ হাঁহিৰ লাগিছে । ইয়াতে বৈ হিয়া-ভগ্ন-
জন হৈছে ভাবিছে --

মনৰ মাৰুৰ মোৰ
সোণৰ হৰিণা তুমি
দূৰলই নাযাবা পলাই ।

হ'লতো ?

ভানু : তুমি বৰ ছুট ।

প্রণব : মোৰ শাস্ত শিশু, চাৰী, সোণৰ হৰিণা খেদোতে যাতে
ত্ৰীৰামচন্দ্ৰৰ দৰে বাট নেহেৰুওৱা ।

ভানু : (কৃত্ৰিম খঙেৰে) এট মিছা কথাবোৰ জোৰা দিবলৈ তোমাক
কিহে পাইছে ?

প্ৰণৱ : কবলৈ গলে এইটোৱে আমাৰ poetical license—তোমাৰ খৰচতে জানিবা এইকণ অংশাদ অনুভৱ কৰিলোৱেই . তাতনো কাৰ কি লাভ-লোকচান হ'ল । আজি-কালিৰ শিক্ষিত ডেকাৰ মাজত প্ৰেমৰ ভেকো-ভাওনা একেবাৰেই নিৰল নহয় । যিহে বঙলা গল্প-উপন্যাস-কথাছবিৰ বোমাৰ্জত আমি কক্-বকাৰ ল'গিছো . কৰণত স্নেহ-চাৰনিৰ কুটা এডাল পালে যে তাক তপোৰ-তেপোৰকৈ ধৰিবলৈ নাযাম . কোনে ক'ব পাৰে ?

ভানু : কলেজৰ ক'-এডুকেশ্যনৰ নিকটে তোমাৰ সেই পুৰণি 'মিয়-বি'টো আছেই নহয় ।

প্ৰণৱ : থাকিবই . হেজাৰ বাৰ থাকিব । সি কোনো বিধৰ ক'-এডুকেশ্যন, নহয়—হলেও সি তাৰ এক বিপজ্জনক শ্ৰেণী—ডেকা-গাভৰু একেলগে পঢ়িব ; অথচ সিহঁতৰ মাজত কোনো সহযোগ বা আদান-প্ৰদান নাই—

[ভিতৰত বকাৰ মাত-'সকমইনা' ।]

ভানু : দাদাই বিচাৰিছে চাগৈ আমাক ।

[ছয়ো প্ৰশাসৰ কোঠালৈ যায়গৈ । ভানুৰ ছয়-সাত বছৰীয়া ভনীয়েক মিনতি সোমাই আছে । সক বিহ-মেখেলা এজোৰ পিন্ধি তাই সক পুতলা এটিৰ দৰে হৈ পৰিছে । অভিনয়ৰ মহাৰাণীৰ দৰে গুৰু-গম্ভীৰ খোদ পেলাই হাতত এটা 'টকি'ৰ টিন হৈ পিয়ানোটোৰ ওচৰ চকিখনলৈ আগ বাঢ়ে আৰু জাপ মাৰি তাত উঠে অ'ক কায়াদাৰে ভবিৰ সেগুণ ছুটা দুবলৈ মাৰি পঠিয়ায় । এনেতে পিহ কালৰ পৰা হাঁহি হাঁহি মনচোকাৰ প্ৰবেশ । গাত ফটহ পিন্ধি পানী গামোচাখন পেলাই সি হাতত এটা ডাঙৰ পুতলা লৈ আছে ।]

মিনতি : (গহীনাই) মনচোকা কাই, মোৰ পুতলাক সৌ চকিখনত বহুৱাই গোৱা । [মনচোকাই তাকে কৰে । মিনতিয়ে

টকিব টিনটো গহীন হাতেৰে মনচোকাৰ ফালে আগ বঢ়াই ।
সি হাতত লৈ টিনটো খুলি তাইৰ কোলাত দিয়ে । মিনতিয়ে
এটি-ছটিকৈ খোৱা আৰম্ভ কৰে ।

মিনতি : মনচোকা কাই !

মনচোকা : আইজননী মোৰ !

মিনতি : মনচোকা কাই ।

মনচোকা : আইদেও !

মিনতি : মই মহাৰাণী ; তুমি মন্ত্ৰী ।

মনচোকা : হয় মিনি আইদেও — অ' শ্ৰীশিষু—হয় সৰ্গদেউ ইচৰ—
আস্ হৈছে আইচুদেউতা ।

মিনতি : কোৱাঁ মন্ত্ৰী, সোনমইনা দাদাই গুৱাহাটীৰ পৰা যিবোৰ
মিঠাই আৰু কাপোৰ-কানি ধৰি আনিছে, তাৰ ভিতৰত
আটাইতকৈ ভাল চিপাহী কোনটি ?

মনচোকা : আইদেউতাৰ কোলাত শুই থকাটি । তেওঁ আহিবৰে পৰা
আইদেউতাৰ দাঁতৰ লগত থৈয়া-নথৈয়া বগ আৰু চপাচপ্
চুপতি মাৰিবই লাগিছে নহয় ।

মিনতি : (ভৰিৰে পুতলাটো ঠেলা মাৰি) এওঁ একা ?

মনচোকা : অ' তেওঁ ? তেওঁ সেই খোৱাঙৰ পৰা অহা 'ছলাই ছলাই'
কৰি মৰা, পেটুৱা কেঞাটোৰ দৰে সতকাই নিজৰ পেটকে
দাঙিব নোৱাৰে দেখোন ।

মিনতি : বাক মন্ত্ৰী, তুমি কহাঁ । (মনচোকা মিনতিৰ ভৰিৰ ওচৰতে
বহে ।) এতিয়া মোক 'টো সাধুকথা কোৱাঁ । খুব ভাল
সাধু । খুব ভাল হব লাগিব । নহলে মন্ত্ৰীয়ে খেদা খাব ।

মনচোকা : মহাৰাণীৰ কিৰিপা । সুনক মহাৰাণী—এক আছিল বৃঢ়া
বজ্জা ! তেওঁৰ তিনিগৰাকী মহাৰাণী । বৰগৰাকী পাট-
ৰাণীয়ে পাটত বহি বহি বজ্জাক তামোল খুলি খুৱায় ।

মিনতি : মনচোকা কাই, তোমাৰ খালি সদায় বজ্জা-ৰাণীৰ কথা ।
মই ভাল নাপাওঁ-যোৱাঁ ।

মনচোকা : শুনা মিনি আইদেও, এক আছিল টিকা-ৰঙা বান্দৰ।

সি ভাইগৰ বলত এখন হাবিতলীয়া ৰাজ্যৰ ৰজা হ'লগৈ।

মিনতি : আকৌ ৰজা ! আকৌ সেই বান্দৰ ! বন-ৰজা বাঘ থাকোঁতে-
নো সি কেনেকৈ বনৰ ৰজা হ'ব ? তাক মই ৰাজপাটৰ
পৰা খেদি দিছোঁ। অইন এটা সাধু কোৱা। আমি থিয়ে-
টাৰ, টকিৰ ফিল্ম চাই আছো—তেনেকুৱা সাধু লাগে এটা।

মনচোকা : শুনা আইদেও। (অলপ লবি মূৰ খজুৱায়।) শুনা,
মেলা-চকৰৰ ফালে সেইয়ে ফিলিম ঘৰটো আছে, তাত
পূজাৰ বাবে দল-দোপ হেন্দোল-দোপ লাগিছে। বেৰবোৰত
চূণ-সানি আৰু লোৰ খুটাবোৰত কটৰা সানি—

মিনতি : আল কেটেৰাহে।

মনচোকা : অ ভাল কটৰা সানি ফুল-জালী দি বৰ ধুনীয়া কৰি
থৈছে। এনেতে আহক পূজা খাই খাই পাৰ্বতী আই আৰু
খোদ্, মহাদেৱ।

মিনতি : ই: দেৱতাক মানুহে চিনি নেপেলাবনে ? কেনেকৈ আহিব ?

মনচোকা : ময়া, ময়া, মোৰ মহাদেৱ গোসাঁইৰ ময়া—ভেশছন কৰি
আহিছিল।

[প্ৰণৱ আহি মিনতিৰ পাছ ফালে থিয় হৈ সাধু কথা
শুনি হাঁহে। মিনতি আৰু মনচোকাই প্ৰণৱক নেদেখে।]

মনচোকা : সেইদিনা 'সতী' ফিলিম হৈছিল। পিছে ফিলিমৰ মহাদেৱৰ
মূৰত সাপৰ চিন-মকামেকে নাই, দক্ষৰ যন্ত্ৰ খাবলৈ অহা
ঋষিবোৰে এলবাৰ্ট কেছনৰ চুলি কাটি আহিছে আৰু
বামুণৰ মূৰত টিকনিৰ সঁচো নাই। পাৰ্বতী আইৰ উঠিল
খং। পিছে মানুহে দেখে বুলি অন্তৰ্জ্ঞান হৈ কৈলাস পালেগৈ,
মহাদেৱো পিছে পিছে উৰা মাৰিলে। কৈলাস পাই পাৰ্বতী
আয়ে বোহ পাভিলে। মহাদেৱ গোসাঁয়ে কুটুৰি কুটুৰি লুৰি
উলিয়ালে-ফিলিম, কৰোঁতাবোৰে দেৱতা, বামুণ আৰু গোসাঁই

প্ৰভুক অপমান কৰাৰ প্ৰতীকাৰ নকৰিলে পাৰ্কীয়ে আয়ে
ছলিয়ে ছলিয়ে ভাং খুন্দি নিদিয়ে। পিছে মহাধেৰে ইস্কৰ
ৰাজচ'ৰাত এখন দেৱতাৰ মিটিং পাতি ঠিক কৰিলে—ঠিক
কৰিলে— (মূৰ খজুৱায়।)

মিনতি : কি ঠিক কৰিলে ?

প্ৰণৱ : (আগ বাঢ়ি আহি) ঠিক কৰিলে যে— দেৱতা আৰু বামুণৰ
সন্মান বাখি এখন নতুন ফিল্ম কৰিব।

মনচোক : হয় মইনা, তাকেই কৰিলে।

মিনতি : তাৰ পিছত প্ৰণৱলা ? [তাই প্ৰণৱৰ কাষলৈ যায়।
প্ৰণৱ চোফাত বহে। মিনতি কাষতে বহে।]

প্ৰণৱ : তাৰ পিছত, মিনতিকো ফিল্ম কৰিবলৈ নিব খুজিলে।

মিনতি : ইঃ মিছাকৈয়ে।

প্ৰণৱ : পিছে, মিনতি নগ'ল। যি হওক, দেৱতাবোৰে এটা ষ্টুডিও
সাজি বিহাছেল কৰিবলৈ ধৰিলে। পিছে, দেৱতাসকলে
নিয়ম মতে আখৰা কৰিবলৈ নাহে মহাদেৱতো নাটক,
ৰঙ্গমঞ্চ অৰ্থাৎ থিয়েটাৰ—এইবোৰৰ অধিষ্ঠাতা দেৱতা।
দেৱতাবোৰক এনে আওকণীয়া হোৱা দেখি তেওঁৰ উঠিল
খং—খঙত পগলা হৈ গ'ল।

মনচোকা : নহয় বোপাদেউ, আপোনভোলা মহাদেৱ গোঁসাই খঙত
পগলা নহয়।

প্ৰণৱ : তেনেহ'লেনো কেনেকৈ হব ?

মনচোকা : (মূৰ ধৰি আৰু গাৰ খেও দি)

কি কৈ পগলা হল মহাদেৱ—

কি কৈ পগলা হল ?

ৰাম-নামে পগলা হৰি-নামে পগলা

ভাং খাই পগলা হল ?

মিনতি : প্ৰণৱলা, মনচোকা কাই যে আৰু বৰ বিহুৱা।

[ভিতৰত ধম্মকিঙ্কৰৰ মাত—“মনচোকা, হেৰ মনচোকা।”]

মনচোকা : ওলালহি আকৌ আম্মাৰ ধম্ম'বুধিষ্ঠিৰ ।

[ধম্ম'কিঙ্কৰৰ প্ৰবেশ ।]

ধম্ম'কিঙ্কৰ : কি বিহু মাৰিছ সেইবোৰ ।

মনচোকা : গোসাঁইৰ নামো যদি নিহুহে হল, বিহুকে মাৰিলো
দেউতা ইম্পৰ ।

ধম্ম'কিঙ্কৰ (খঙেৰে) কি ? যা, সোণমইনাই তোক বৰ বোপাৰ
কোঠালৈ মাতিছে ।

মনচোকা : ভাল, আপুনি সেই কেঁচুৱাটিৰ লগত উমলি থাকক ।

মিনতি : ময়ো যাওঁ বৰদাদাৰ ওচৰলৈ । (চকিতে টফিৰ টিন, পুতলা
আৰু বিহাখন সোলোকাই সোপা মাৰি মনচোকাৰ হাতত
ধৰি প্ৰস্থান ।)

[অলপ নীৰব । প্ৰণবে অ'ৰ্গনৰ ওচৰলৈ গৈ বেহেলাখন
লিৰিকি-বিদাৰি কয় ।

প্ৰণৱ . প্ৰভাস বকুৱা বেহেলা বজোৱাতো পাকৈত নেকি :

ধম্ম : সেহিখন মে'বহে, মইনা । কেতিয়াবা ৰেপ ছই-এক মাৰোঁ ।

প্ৰণৱ : অবশ্যে সঙ্গীত ভাল পোৱাটো মানুহৰ এটি উদাৰ গুণ ।
সি নোহোৱা হলে, বহুত মানুহ হয়তো ঠগ-প্ৰৱৰ্ত্তক, প্ৰতাবক,
চোৰ আৰু হত্যাকাৰী হৈয়ে নিজৰ জীৱনটো কলুষতে
বুৰা কটালেহেঁতেন ।

ধম্ম : (স্পাটো বুলি বুলি চেষ্টা কৰি) হয় মইনা, ছেক্ছপিয়েৰে
সেয়া কৈছে নহয় বোলে—those who do not love
music

প্ৰণৱ : ছেক্ছপিয়েৰে নকলেও অনেকখিনি কথা চকুৰ আগতেই সত্য
প্ৰমাণিত হয় ।

ধম্ম : মইনাই বৰ গহীন গহীন কথা কব জানা । পিছে বাপা,
বি-এটো দিলাই, এতিয়ানো কি কৰোঁ বুলি মনতে পাঙিছা ?

প্ৰণৱ : সম্প্ৰতিকাল দেশৰ অৰ্থনৈতিক অৱস্থা বুজিবলৈ চেষ্টা কৰাই

মোৰ উদ্দেশ্য। মইতো গাৰবে লৰা। গৰে-বৃক্ষে দুবি
এৰাৰ চাব খুজিছো—কৃষকসকলৰ দাক্ষিণী নিকাৰৰ মূল কোন
খিনিত। লগে লগে অসমীয়া বারম্বাৰ কাৰ্য্য-বিফলতাৰ
কাৰণৰো বিচাৰ কৰিব লাগিব।

ধৰ্ম্ম : বব, অতি সজ প্ৰস্তাৱ বোপা। কিন্তু বোপা। পৰীক্ষাৰ খবৰ
ওলোৱাৰ পিছত নিজৰ গতি কোন কালে যাব খোৱে তালৈও
চকু বাৰিবাঁ। কাৰণ আপোন ভালেহে জগত ভাল।

প্ৰণৱ : অৱশ্যে মানুহে যেতিয়া জগতখনক নিজৰ উদ্দেশ্য-সিদ্ধিৰ
বাটত চাবৰ ধৰিবলৈ বিচাৰে সেই যুক্তিকে আগ বঢ়ায়।
কিন্তু যিজনো নিজে আনৰ ভালৰ কাৰণে বিলাই দিব
খোৱে, তেওঁলৈ সেই যুক্তিৰ কোনো মূল্য নাই হবলা।

ধৰ্ম্ম : মইনা একজন উঠি অহা দেশপ্ৰেমিক বলি মোৰ মনতে ভাব
হৈছে হবইতো, মইনা, এইখন মোমাগ তামুলীৰ স্বদেশৰ হকে
বলি দিয়া লাচিত ফুকনৰ দেশ। নহয় জানো?

প্ৰণৱ : অৱশ্যে তাৰ দৰা এটো বুকুৰ নালাগিব কিজানি—নিজৰ
স্বাৰ্থৰ বাবে মোমাইকেই বা যাকেই হওক বলি দিয়াটোৱেই
এই দেশৰ নীতি!

ধৰ্ম্ম : নিশ্চয়, নিশ্চয়—পিছে বোপা আহিছোহে এতিয়া। পিছে-
পৰেও লগ পামেই নহয়।

[লাহে লাহে যায়গৈ। প্ৰণৱে কিবা এটা বহুসা ভেদিব
নোৱাৰাদি ধৰ্ম্মকিছৰ ঘোৱাৰ আলোখ, লেখ, চাই থাকে। ইপিনে
মনচোকাই ছকাপ চাহ হাততে আন মিচিকিয়াই থিয় হয়।]
মনচোকা : বোপাদেও হলে বব চতুৰ দেই।

[সি সৰু মেজ এখনত চাহ ছকাপ থয়।]

মনচোকা : সেই শিয়ান শিয়ালটিক হলে আপুনি গোন্ধতে চিনিছে
দেহ। আমাৰ দৌতাহ আকৌ সিজনৰ কানতে মঙহৰ
ভাব দি চলিছে। মৰুনাহঁতো হ'ল সেই পাকৰে।

প্রণব : চাহ ছুকাপ যে ?

[ভানু সোমাই আছে ।]

প্রণব : অ' তুমি আহিলা ?

ভানু : দাদাব এতিয়া অলপ টোপনি আহিছে । [চাহৰ কাপত হাত দি,] একেবাৰেই complexion tea—‘চেহেৰা চাহ’ হল দেখোন, কাই !

মনচোকা : সোণমইনা দেউতা ! [“কি কৈছ বুদ্ধি পোবা নাই” এনে ভাৱৰ অভিব্যক্তি ।]

ভানু : ঠাণ্ডা চাহ খালে চেহেৰা হয়, সেইটো নাজান হবপায় ?

মনচোকা : সোণমইনা দেউতা ! [নাজানো ।]

ভানু : কেনেকৈ ঠাণ্ডা হল ?

মনচোকা : সোণমইনা দেউতা ! [মোৰ গাতে দোষ ।]

ভানু : আনগৈ আকৌ ছুকাপ ‘টাট্কা’ বনাই-- ছুটা কেঁকো ।

মনচোকা : সোণমইনা দেউতা ! [যাম বাক মই লাহে লাহে ।]

ভানু : আছে নে নাই নতুন কেঁক ?

মনচোকা : সোণমইনা দেউতা ! [আঃছ ।]

ভানু : যা আকৌ কাই, কি খন কৰি আহ !

মনচোকা : সোণমইনা দেউতা ! [এই আহিলে' ।]

[সহাস্যবদনে প্ৰস্থান ।

[প্ৰণবে ডাঙৰকৈ হাঁহে, ভানুৱেও যোগ দিয়ে । মনচোকা আকৌ ঘূৰি আঙি গগীনাই চাহ ছুকাপ হাতত লয়, ভানু-প্ৰণৱে কোতুললেবে তাৰ গতি-নিধি লক্ষ্য কৰে । মনচোকাই ছুৱাৰমুখৰ পৰাই ঘূৰি ভানুৰ পাছফালে পিয় হয়হি । ভানুৱে তালৈ নোচোৱাকৈয়ে সোধে]

ভানু : কি হল ? কিবা কৰ লগীয়া আছেনেকি ?

মনচোকা : মইনা । [হৰ্ষতে আছে ।]

প্ৰণব : কি নোকোৱা কিয়হে মিষ্টাৰ, মনচোকা ?

মনচোকা : মইনা বোপা । [ক'বলৈ লাজেই লগে ।]

ভানু : কি অ' এইটো, অখনিৰ পৰা ধেমালিখন কৰি আছে ।

মনচোকা : সকমইনা দেউতা । [হয় ক'বলৈ আৰম্ভ কৰিছো ।]

ভানু : ক । [মনচোকাই কাপ ছটা মাটিতে থয় ।]

মনচোকা : সকমইনা দেউতা । মোৰ এচ ফটা ফটহটোৰ ফাটি

তনেই বাৰ হাত জালৰ তেৰ হাত ফটা যেন হ'ল ।

আপোনাৰ যদি কিবা পেলনীয়া, অলপমান বেয়া হোৱা,

চেমিজ কামিজ বা গুৱাচুকুট আছে মোক দিব পিছিম ।

[দৰ্শকৰ মাজত হাঁহিব বোল । আৰুপোৰ পৰে ।]

বিতীয় অঙ্ক

প্রথম দৃশ্য

নৈব পাবব এটুকুৰা বহল বননি। মাজত সৰু টিপ এটা। সময় সন্ধ্যা। ছখন চাইকেল,—এখন তিবোতাৰ—ইখনব-গাত সিখন আউজাই থোৱা আছে। ওচৰত সৰু-ডাঙৰ জোপোহা জোপোহা হাবি। ছই এপাহ ফুলো দেখা যায়। বেগেবে আৰতি সোমহে আহে। হঠাতে কোঁচৰ পৰা ফুল কিছুমান সিঁচৰতি হৈ পৰে। তাই আঁঠু কাটি সিবোৰ বোটলে। এনেতে ডালে-পাতে ফুলৰ কুকি এটা লৈ ভানুৰ প্ৰৱেশ। সি আঙুলিৰ মূৰত টিপ দি আৰতিৰ কাষ চাপি তাইৰ খোপাৰ জুৱা ফুলপাহ খাপ মাৰি হাতত লয়। তাই ছই হাত মূৰলৈ তোলোঁতেই কোঁচৰ ফুল আকৌ সিঁচৰতি হৈ পৰে। তাই থিয় হয়। অভিমানৰ ছেও ধৰি টিপটোৰ ওপৰত বহেগৈ। ভানুৱে কাৰলৈ গৈ ফুলপাহ আকৌ খোপাত দিয়াৰ লগে লগে সোধে; আৰতিয়ে মনে মনে হাঁহে।

ভানু : তুমি বঙা জুৱাহে খোপাত লবলৈ পালা ? নাই, বঙা ফুলহে ভাল পোৱানেকি ?

আৰতি : মই বঙা ফুলহে ভাল পাওঁ !

ভানু : কিয় ? তোমাৰ নিজৰ নিচিনা দেখিনেকি ?

আৰতি : নহয়, মোহাবিলে ক'লা পৰি যায়; সেইদেখিহে।

[ভানুৱে ফুলপাহ আকৌ খাপ মাৰি আনি আৰতিৰ চকুৰ আগত ভৰিবে মোহাৰি পেলায়।]

ভানু : (হাঁহি) মানে, এই যে ক'লা চেকাটো হল, সেইটো ভাল পোৱা ফুলক নহয় ?

আৰতি : মানুহে ফুলৰ কি আদৰ বুজিব !

ভানু : কোনেনো বুজে ?

আৰতি : দেৱতাই আক কবিয়ে।

ভানু : তুমি ?

আৰতি : স্ত্রীলা বস্ত্ৰ ভাল পোৱাটো ভিক্তাব মনৰ এক privilege.
মই ভবাত ।

ভানু : আমাৰ নিচিনা খহটা, ফুলৰ বোল! স্ত্রীলা জন্তুৱে ভেঙে
ভিক্তাব হিয়া ছুবগৈ নাৱাবে ?

আৰতি : সেইটোতো মই কোৱা নাহ । এই কাৰ্ত্তিক ঘেন চেহেৰা,
এই মনোৰম সাজ-পাৰেৰে—আপোনাৰ খহটা বলিলে ভুল
নহব জানো ?

ভানু : সেইটো বিচাৰ কৰাৰ ভাৱ অৱশ্য দেৱতা, কবি আৰু
(আৰতিলৈ আঙুলিয়াই) ওপৰত ।

আৰতি : (আওকণীয়া ভাৱ দেখুৱাই, ওচৰত পৰি থকা আন এপাহ
জুৱা হাতত লৈ গায়)

“কবিনে কবিনে তই হেৰ বঙা জুৱা

সৌন্দৰ্য্য অধিক কাৰ ?

ভাৱ বঙা মুখনিত জ্বলিছে যি ৰূপ-জ্যোতি

সৌন্দৰ্য্য তাৰেনে বাক ?”

তাই ভানুৰ মুখলৈ মুখ তুলি ঘূৰি চায় । ভানুৱে তাইৰ
মুখলৈ আঙুলিয়াই কয়,)

ভানু : নতু, আৰতিৰ

এই “বঙা মুখনিত জ্বলিছে যি ৰূপ-জ্যোতি

সৌন্দৰ্য্য তাৰেনে বাক ?”

আৰতি : সেই প্ৰশ্নৰ আপুনিয়ৈ মীমাংসা কৰিব ।

ভানু : মই কবি নহওঁ, দেৱতা নহওঁ বা ৰমণীও নহওঁ ।

আৰতি : আপুনিতো কবিৰ পৰা অন্ততঃ বেছি আঁতৰ নহয় ; কেলেই,
ছেক্‌হপিয়েৰ পঢ়িয়ে আহিছে দেখোন—কবি, পগলা
আৰু আপোনাৰ বিধৰ লোকৰ প্ৰভেদতো নাই— ।

ভানু : মানে ?

আৰতি : ধৰক এপাহি ফুল—ৰূপ আছে, ৰস আছে, গন্ধ, পৰশ

আছে। ফুলাব লগে লগেই ভোমোৰা গুণ, গুণ্টকৈ ওচৰ
চাপি আহিল।

ভানু : সেয়েই হল ভোমোৰাৰ ধৰ্ম, নহয় জানো ?

আৰতি : হয়, সিতো নাহি নোৱাৰে কাৰ চাপি।

ভানু : আৰু ফুল-ফুলে কি কৰে ? ভোমোৰাক কয়—তই মোৰ
ওচৰলৈ নাহিবি, নাহিবি। নহয়নে ?

আৰতি : কিয় ক'ব ?

ভানু : তেনে ফুলে যে নিজৰ ৰূপ, গন্ধ, পৰশ বিচৰা জনক ভাল পায়
ই ঠিক আৰু তেনেজনক পালেই ফুলে ভাবে নিজৰ জীৱন
সাৰ্থক হ'ল বুলি আৰু ভাবে—

আৰতি : কি ভাবে ?

ভানু : নিজেই সৌন্দৰ্য্যৰ বাণী বুলি। এয়েই প্ৰেমৰ অহঙ্কাৰ।

আৰতি : জানো, মই নুবুজো সেইবোৰ।

[ছয়ো নীৰৱ।]

আৰতি : ককাইদেও আজি মোৰ মনটো বৰ গল্প-গল্প লাগিছে।

ভানু : জানো, মই নুবুজো সেইবোৰ।

আৰতি : মনত পৰেনে ককাইদেও, ভাঙানি সৰুতে এবাৰ মাহীদেওৰ
ঘৰলৈ আহিছিলো, আপোনাক এইদৰেই এদিন দিখোঁৰ
পাৰত লগ পাইছিলো। সেই ল'ৰাকালৰ স্নেহ ভেতিয়া
কেনে মধুৰ হৈ আৰম্ভ হৈছিল। আজিও আপোনাক দেখা
পালে কেনে ভাল লাগে, অথচ যেন কিবা এটা কিবা
কিবা ভাব—

ভানু : কিহৰ ভাব, আৰতি ?

আৰতি : জানো, মই নিজেই নাজানো—কিবা যেন ভয়—নহয়,
কিবা যেন আশঙ্কা, কিবা যেন লাজ—নাই, একো ঠিক,
কৈ কব নোৱাৰোঁ।

ভানু : সঁচায় আৰতি, সেই ল'ৰালিৰ ধেমালিবোৰ আৰু সেই এদিনৰ
কথা—সেই দিনটোৰ কথা মনত নগৰেনে তোমাৰ ?

আবতি : কোন দিনটোৰ কথা ?

ভানু : যিদিনা তুমি মাহীদেৱেৰাব লগতে কাৰবপৰা নামি লুৰি গৈ মোৰ পঢ়া কোঠাত সোমাইছিলো, মোৰ কিতাপৰ ওপৰতে বহি কৈছিলো, 'ককাটদেও, মই কবৰাব বজাৰ ল'বাকহে বিয়া কৰাম, তোমাক নকৰোঁ'।

আবতি : (কাপোৰৰ আগেয়ে মুখ ঢাকে) ও, মনত পৰে।

ভানু : সেইদিনা সঁচাকৈয়ে মোৰ ল'ৰা মনটে। ইমান গধুৰ লাগিছিল। তেতিয়া মনতে ভাব হৈছিল, বিয়াইহে যেন এক মাত্ৰ সত্য বস্তু। এক মাত্ৰ সত্য সম্বন্ধ, কিন্তু আজি

আবতি : বিশেষ কিবা পৰিবৰ্ত্তন হোৱা যেন লাগেনেকি :

[এনেতে সমুখত দূৰত কোনোবা নাৱৰীয়াৰ বিহু-নামৰ ছেও শুনা গ'ল 'ই ঐ- '। ছয়ো নীৰৱ হয়। এনেতে নাও মৰা শব্দ আৰু বন-গীত স্পষ্ট হৈ উঠে-

কি চাইছ ভেলেঙী   ভিত্তি মেলি মেলি

বঙতে মগনা হ'ই ?

ওচৰৰ জোপাতে   শতুক আহেছি

হাতত খেচু-কাঁড়ে ল'ই।

আবতি থিয় হৈ সমুখৰ মৰুৰ দাঁতিৰ পৰা তুলিলে চায়।

অকৌ গীত শুনা যায়।

“প্ৰথমৰ পিৰীতি   আজুলি-কাজুলি

প্ৰেৰতে মজি গলে মন।

পেটৰ ভাতে-পানী   নেলাগে লাহৰী

সদায় মোৰ তোমালৈ মন।”— “ই—ঐ”—

আবতি ধুৰি আহি চাইকেলৰ কাষত থিয় হয়। চাইকেলখন হাতেৰে লিবিঙ্কি-কিৰাৰি কয়,]

আবতি : কেনে সহজ চহা-জীৱনটো ! সবল ছিয়াবপৰা গুলোৱা এট মামবোৰ কেনে মধুৰ। (নীৰৱ)

ভানু : প্রণৱটোৰ আজি এই পোন্ধৰ দিন মান একো খবৰকে পোৱা নাই । সি দেশৰ কামত ইমানকৈ গা ঢালি দিছে, দেখিলে আচৰিত হ'ব লাগে । সিদিনা চিঠিখনত লিখিছে-- অনেক সময়ত খাবলৈও পাহৰে, শুবলৈও পাহৰে, ঘূৰিছে আৰু ঘূৰিছে । অ'ত বায়ত সভা, ত'ত সমাজ-সম্মিলন, এইপিনে স্থল পাত', সেইপিনে চৰকাৰী তাঁতৰ শাল বিলোৱা । এই ডেৰ মাহ সি নিজকে পাহৰি পেলাইছে । লিখিছে আকৌ বোলে এই 'কস্ম'-উন্মাদনাট মৌৰ জীৱনৰ ব্ৰত হওক, কেতিয়াবা যেন সহায় বিচাৰি. ভানু, তোমাৰ ওচৰত বঞ্চিত নহওঁ ।'

আৰতি : কবিতা লিখা আৰু আৰ্টিষ্ট হৈ যুৱ গুৰি লেখনী চলোৱা, মানুহজনৰেই ইমান কস্ম'ৰ আক্ষালন সহ্য কৰা আচৰিত লাগে ।

ভানু : কিয়, খবৰ বাগজত প্ৰণৱৰ প্ৰশংসা দেখোন ওলাবই লাগিছে । চ'পান্দিয়াৰ কাগজত হবপায়, তাৰ ছবিও ওলাই গৈছে ।

আৰতি : মইতো সেই কথা অবিশ্বাস কৰিব খোজা নাই । কিন্তু মানুহৰ কিবা এটা ধাৰণা আছে ঠিক আৰ্টিষ্টৰ ভাতৰ চৰুৰ তুলত সদায় জুই নজলে মাকে বুঢ়া হৈও কেবোনা বুটে, ল'ৰা-ছোৱালীয়ে ফটা-চিটা কাপোৰেৰে আধা-পেটাকৈ থাকে, তিকতাই গাকত যুৱ গুৰি কান্দে আৰ্টিষ্টে সিবোৰলৈ লগ কৰাতকৈ ফ্লেপৰ পাইটো-পইছাটোৰে বা কিনাই মজল বুলি বিবেচনা কৰে ।

ভানু : প্ৰণৱ জেনে ঠিক আৰ্টিষ্ট নহয় ?

আৰতি : সেইটোও মই ঠিক কোৱা নাই । আৰ্টিষ্টৰ স্কটি-সম্পন্ন, নিমজ্জ ছিমাৰ্নিতে যদি এবাৰ দেশৰ এমুঠি লোহোৱাসকললৈ চকু মেলা চাবলৈ পায়, তাতকৈ আৰু কৰণ, তাতকৈ আৰু আশাপ্ৰদ দৃশ্য জগতত সদায় বিৰল হব । হৰবাৰো স্নেহ হয় সেয়ে হৈছে । সেই এদিন মাত্ৰ মানুহজন দেখা পালো,

ছআবাব কথা ভয়ে ভয়ে পাতিলো। কিন্তু তথাপিও
যেন প্রাণে দেখা পালে—অদমা উজ্জাহৰ কমনীয় মুখখনিৰ
আঁবে আঁবে সাজি থকা ককণাৰ আত্ম নিমজ্জ হিয়াখনি।

ভানু : তুমি যে ইমান সহজে মানুহ চিনি পেলোৱা, আচৰিত।

আবতি : সেইকণো বমণীৰ প্ৰতি ভগৱানৰ দয়া। বাক, ককাইদেউ,
ছৱৰা যদি আপোনাৰ ওচৰলৈ এই কেইদিনতে আহে,
মই যেন লগ নোপোৱাকৈ নাথাকো।

ভানু : নিশ্চয়; কিন্তু, তোমাৰ এই আধুনিক কৰ্চৰ প্ৰসাধন, সাক্ষ-
সজ্জা আৰ্টিষ্ট প্ৰণৱৰ বা দেশপ্ৰেমিক ছৱৰাৰ কৰ্চ-সজ্জা

আবতি : ককাইদেউ! [খঙৰ চকুৰে, অভিমানেৰে ভানুলৈ চায়।
ভানুৱে হ-হ-কৈ হাঁহে। আবতিৰ প্ৰস্থান। পট পৰে।

দ্বিতীয় অঙ্ক দ্বিতীয় দৃশ্য

কৃষ্ণকমল বকরাৰ ডুইংকম । আগৰ দৰেই সজোৱা আছে ।
সক এখন মেজত কিছুমান কাগজ-পত্ৰ আৰু হাতত নিজৰি কাপ
লৈ কৃষ্ণকমল বকরা । কৰবালৈ যাবলৈ সাজ-পাৰ কৰি থকা যেন
লাগে । লাখুটিডালো কাষতে চকিত আউজি আছে । ওচৰতে বহি
ধৰ্ম্মকিঙ্কৰ । ধৰ্ম্মকিঙ্কৰৰ হাতত কেইখনমান অসমীয়া বাতৰি কাকত ।
গুৰু গুৰিৰ নলিচাত চুটি চুটি কেইটামান হোপা মাৰি বকরাই কথা
আবলু কৰে ।

বকরা : মই নোৱাৰিম, মই নোৱাৰিম, ধৰ্ম্মকিঙ্কৰ । চোৱা, তুমি
ভাবি চোৱা, সিহঁতৰ মাজত কি মিলা-প্ৰীতি ।

ধৰ্ম্ম : মই সেইটো বুজিছো, খুড়াদেও । সিহঁতৰ সেই মিলা-প্ৰীতি
দেখিয়েইতো মই সকলো কথা ভাবি চাবলৈ সকাহ পাইছো ।

বকরা : আৰু ধৰ্ম্মকিঙ্কৰ, চোৱাচোন ল'ৰাটি কেনে সবল । তাৰ
মুখখনি যেনে গুৱনী, মাতটি যেনে মিঠা লগা । হিয়াখনো
ভেনে তাৰ কোমল ।

ধৰ্ম্ম : খুড়াদেও, বাহিৰত সেইখিনি গুণৰ বহণ নহলেতো, নিজৰ
অভিসন্ধি সিদ্ধি কৰিব নোৱাৰে ।

বকরা : আঃ ধৰ্ম্মকিঙ্কৰ, তুমি কি কথাবোৰ মোৰ মনত স্তম্বুৱাই
দিবলৈ আৰ্হিছা ? মই জানো, প্ৰণৱ নিভাস্ত সাধু ল'ৰা ।
নহলে মোৰ সকমইনাৰ লগত তাৰ ইমান ঘনিষ্ঠতা হব
কেনেকৈ ? প্ৰণৱৰ মনত নীচ হীন ভাব থাকিব নোৱাৰে
মই বেচ বুজো । নহলে কেনেকৈ সকমইনাৰ মনত সোমাব ?

ধৰ্ম্ম : অৱশ্যে, আপুনি বুজাব ওপৰত একো হকা-বখা কৰিবলৈ
মই যোৱা নাই । আপুনি গুণে-গানে মোতকৈ শতগুণে
শ্ৰেয়ঃ । কিন্তু আপোনাৰ নিমখ খাই আছে বুলিহে,
আৰু সকমইনাৰ ভৱিষ্যৎ উজ্জল হলে স্তম্বুৱী হম বুলিহে,

এই কেই আবার কথা আপোনাৰ আগত কৈছা। আপুনি ভাবি চালে গম পাব, আট ৫টা এইবোৰ ডেকা ল'ৰাৰ ছদ্মনিয়া কাঙ্ক্ষামি। ছদ্মনিৰ পিছত আকো সেইবোৰ হবগৈ কুঁচুকাৰ কেনসোপা। কপৰ চকলাৰ সুৰণীয়া চকৰি নহলে, সংসাৰৰ বধ-চক্ৰ হুঘুবে।' আটৰ নামত, দেশৰ নামত সেই কপৰ চকলা বিচবাই কিছুমান মানুহৰ কাম। আট গাই, চাহিত্য গাই আপোনাৰ ল'ৰাৰ লগত বন্ধুত্ব কৰিব; পিছত আকো সেই বন্ধুৱেই ল'ৰাৰ ধ্বংস মাতি আনিব।

বকরা : তুমি কথাবোৰ অতি ঠেক সীমাৰ মাজলৈ আনি ভাবিছা। মোৰ সৰু মইনাই সেইবোৰ বুজে। তাক মই চিন্তাৰ স্বাধীনতা দিয়া নিতান্ত যুগুত। দেখিছাই নহয়, প্ৰণৱৰ বুজনিতে এতিয়া আৰু সৰু মইনাই বিলাতলৈ যোৱাৰ কথাত নাই-মুই নুৰা হৈছে।

ধৰ্ম : সি অৱশ্যে হয়। কিন্তু মোৰ বিবেচনাই যিটো ধৰিছিল, তাকেহে আপোনাৰ আগত ভেটিছিলো। আপুনি মোৰ কথা সৰু বুলি বিবেচনা নকৰিলে, মোৰ আৰু ক'বলৈ একো নাই।

বকরা : আঃ ধৰ্মকিছৰ, তুমি আৰু 'বিবেচনা' 'বিবেচনা' কৰি মোৰ কাণ ধোলা নকৰিবা।

ধৰ্ম : এই কেইদিনৰ কাগজত দেখিছেই 'ছছিয়েলিষ্ট' প্ৰণৱ ছৱৰাৰ কীৰ্ত্তি-কলাপৰ কাহিনী।

বকরা : প্ৰণৱৰ কাৰ্য্য দেখি মই ৰং পাইছো।

ধৰ্ম : নিতান্ত ৰং পাবৰে কথা। (হাতৰ কাগজ এখন মেলি) এয়া শুক, প্ৰণৱ ছৱৰাই আপোনাৰ মাটি ধোৱা লোকসকলৰ মাজত কি বক্তৃতা জাৰিছে—“ছখীয়া ৰায়তৰ অৰ্থ শোধন-কাৰী, দয়া-ময়া নোহোৱা, এই ধনিক দলৰ মিছা অহঙ্কাৰ চূৰ্ণ কৰিবই লাগিব। কছিয়াকে প্ৰমুখ্য কৰি, সকলো দেশেই

সমাজৰ সকলো অনৰ্থক বুল, এৰিষ্টক্রেট্ বা আৰ্মোলা-তন্ত্ৰী সকলৰ বিৰুদ্ধে সজাগ হৈ উঠিছে ; ছদ্ম-পীড়িত সকলে নতুন প্ৰাণ বুকুত বান্ধি নাচি উঠিছে। এমুঠি অন্নৰ কাৰণে লোকৰ ভৰিত এখন হাত পাতি, আন হাতে চকু-পানী টুকি আমাৰ আৰু কিমান দিন যাব লাগিব ? আৰু কিমান দিন ??’

বকরা : প্ৰগৱৰ কি জ্বলৰ কথাৰ ছেও, কেনে প্ৰাণ-স্পৰ্শা ভাব !

ধৰ্ম : আপোনাক আৰু মোৰ বুজাবৰ শক্তি নহব। ইমান সবল, ইমান স্পষ্টভাৱে শত্ৰুৱে কৈ দিছে আগন্তুক জগতৰ বতৰ। অথচ এনে অবুজ ল'ৰাৰ দৰে—

বকরা : আঃ আঃ, মই বুঢ়া হ'লো, মই বুঢ়া হৈছো : সেই বুলিতো বোধ-শক্তি লোপ পোৱা নাই।

[এনেতে এটা সাধাৰণ ব্ৰহ্ম পিঞ্জি মিনতি আহি বকরাৰ কাষতে বহি আচৰিত হোৱাৰ দৰে ধৰ্মকিছৰ আৰু বকরাৰ ভৰ্ক শুনি থাকে।]

ধৰ্ম : অথচ বৰ্তমান সময়ৰ পৰিস্থিতিটো বৃদ্ধি নোপোৱা—

বকরা : মনে মনে থাকাঁ, ধৰ্মকিছৰ প্ৰগৱে যদি ধুঁজে ; মোৰ বিৰুদ্ধে নহয়— ‘দযাহীন, অনৰ্থক-শোষণকাৰীৰ বিৰুদ্ধেহে। বাক, সেইকথা এতিয়া বাক দিয়া। মট্চ কেট্টবী সম্বন্ধীয় সকলো কাগজ পত্ৰ বিচাৰ কৰি দিয়া। বৰাইনা যদি সাৰে আছে মতোৱা। (শুৰু-শুৰিৰ ধপাত হুয়ুৱা দেখি) মনচোকা, মনচোকা।

ধৰ্ম : (মেকৰ কাগজ-পত্ৰবোৰ লুটিয়াই-বগবাই) খুজাফেও ; বৰখোপা এতিয়াও ছৰ্বল, হিচাপ-পত্ৰ লৈ হুব ধৰাৰলৈ দি-ৱা-টো— (হুব খুজুৱাৰ)।

বকরা : (মিনতি) আই, মনচোকাৰ মাতি আনগৈ চোন (ধৰ্মক) বাক নালাগে, বৰাইনাৰ কাগজবোৰকে ধান-বিভ লগাই দিয়া। (মিনতি বাহিৰলৈ বাহিৰলৈ বিয় হয়, এনেতে মনচোকাই-এটা

জিলিমত ধপাত লগাই আনি আগবটো সঙ্গাই দিয়েছি। তোকাখনক
মিনতি আকৌ কহে আক পিহব কখাপতা তুনি তুনি টোপনি যায়।]

মনচোকা : দেউতানো এতিয়া কোলকালে যাব ?

বকরা : দিয়াছলাই ফেটবিব বেয়াব-হুতাৰ মিতিং। যাদোন ছাই-
ভাবক গাড়ীখন উলিয়াবলৈ কঠৈগ।

মনচোকা : হয় দেউতা, সোণমইনা দেউতাই ছাইভাবক কৈছে—গবি
হাল্ধাব মিতিংতলৈ ওলাবলৈ। ময়ো কৰ্তগৈ বাক। (ওলাই
যায়।)

ধৰ্ম : কেইখনমান কাগজ দেখোন আছেই নে নাইনে গম পোৱা
নাই। সবোপাৰ অস্থ হৈয়ে পোটেইখন হিবি-জিবি হৈ
পৰিছে।

[অলপ নীবৰ। বকরা গুবগুবিবে বাস্ত ! শেহত জেপৰ ঘড়ী
উলিয়াই চাই।]

বকরা : আক আধা ঘণ্টাই নাট। কি কাগজ পোৱা নাইনো ?

ধৰ্ম : সদ্যহতে (মুত আঙুলি দি) এই কেইখন কাগজকে লৈ
যাওক ! বেয়াবৰ দাম দিয়া বচিন কাউট্ৰাৰ কাইল নিশ্যে
বেনেজাবৰ হাততে পাব

বকরা : নাই, নাট, সেইবোৰ দিনিয়াকৈ গলে—নহ'ব। চাওঁ, চাওঁ
কি হ'ল, কঠৈ যাব ?

(মেজৰ কাগজবোৰ খিন্নহৈ থচ মচকৈ চায়।)

ধৰ্ম : এতিয়া আক জাব বাবে হবামুবা কবি লাভ নাই। যদি
ইতিমধ্যে মই পাঠ, আপোনালৈ পঠাই দিয়।

(কাগজৰ কাইল এটা আগবটাই দিয়ে। বকরাই কাইলটো
লৈ ওলাই যাব খোজে।)

বকরা : একো বন্ধৰ ধান-বিত নাই—পোটেই হুল-হুল। (ধূবি)
অ' লাখুটিজাল। মই কাবখন ধূবাই পঠাম—বেনে-ভেনে,
বেনে ভেনে বিচাৰি দিবা।

[ধর্মই লাখুটিডাল বকরাৰ হাতত দিগে । লবালবিকৈ বকরা ওলাই যায় । পিছে পিছে কিবা তৃপ্তিব হাঁহিবে ধর্মকিছব ।]

আৰ কাপোৰ পৰে । আকৌ উঠে । কোঠাটো একেদৰেই আছে । মনচোকাই এটা ডাঙৰ লেম্প, ষ্টেণ্ড এডালৰ ওপৰত বৈ আছে । তাৰ মুখত গুণ-গুণনি । ভানু সোমাই আছে । তাৰ গাত দীঘল পাঞ্জাবী, আঁটি পিছা ধুতি, দোবোল মেলি লোৱা কাপোৰ আৰু মূৰত এটা 'বাবু টুপি'— দৰাৰ সাজ বুলিলেও ভুল নহব । হাতত এখন ধুনীয়াটক বন্ধোৱা কবিতাৰ পুথি ; তাৰ মাজতে ওলাই আছে এখন ফলা দীঘলীয়া খামেৰে চিঠি । সি নাট্য-ভঙ্গী দি মুখস্থ কৰিবৰ চেষ্টাবে কবিতা আওবাই আছে ।

ভানু : যদিহে গাইছ বদন ফুকনে কেনেকৈ আনিলে মান,

কেনেকৈ মৰাণে অসম ধ্বংসিলে যদিহে গাইছ গান, ”

(মিনতিক লক্ষ কৰি) শুন মিনি, শুন—

“মণিৰাম পিয়ালিৰ মৰণ বাতৰি যদি তোৰ বীণে গায়—

মানা কব তাক ব'ৰাগী ককাই ঐ । শোক মোৰ উথলায় ।”

(অলপ পৰ ধৰ লাগি বৈ, মিনিটলৈ চাই) বাক মিনি, ভই
টোপনিৰ ভাও জুৰিছ । তই কি বুজিবি কবিতাৰ কৰণ হুব ? বাক
শুন, এইবাৰ সাম্যবাদী কবিৰ কল্প তান—

“আঙুলি বুলাব জনা হলে মই পেলালোঁহেঁতেন টানি,

হিমালয়-চূড়া বুলালোঁহেঁতেন উছালি কলীয়া পানী ।

আকাশৰ তৰা নমালোঁহেঁতেন ধপিয়াই লাখে লাখে,

জোন-বেলি-গ্ৰহ পেলালোঁহেঁতেন দলিয়াই জাকে জাকে ।”—

তোৰ ভয় লগা নাইনে—ভয় লগা নাইনে—হিমালয়ৰ শিল

আৰু বৰফ, সাগৰৰ নীল পানী, আকাশৰ তৰা-জোন,

গ্ৰহ-নক্ষত্ৰ কি বিৰাট বীজংসৰ সৃষ্টি কবিৰ খুজিছে আত্মনিৰ্ভালা

কৰিয়ে । বেজবকৰাৰ চকু-পানী টোপা তাতে নাইকিয়া হৈ

পৰা নাইনে ?

বাক মিনি, প্রণব আহিব, মই ঠিক এইদৰে কবিতাব আৰু কবি-
ধাকিম, সি আহি চকু খাই বাবহি—মই আঁতকৈও একাচি চব,
হলো বুলি।

(সি অকলে হাঁহি এটা মাৰে। মিনতিব কাৰলৈ গৈ, ওচৰতে
বহি বুঢ়া-মাহুহৰ মাতেৰে কয়,)

মি-ন-তি, মি-ন-তি, অ আই মিনতি—ঈ। আবে, তই দেখোন
আজি বৰ গহীন হৈ গলি একা। বৰ ছুট হোৱালী তই। বা
তোৰ লগত নেখেলো।

(সি মিনতিব ফালে পিঠি দি চকাত ভৰি ফুলি বহে—মুখ
ওকোন্দাই মাজে মাজে মিনতিলৈ কেবাহিকৈ চাই। আকৌ ভুবি
তাইব গাত ধৰি,)

এ, এইজনী তেনেই টোপনি গল। হেব, হেব উঠ। এই
ফুট গধূলিতে বাক তই—জেব—ভাল হোৱালীজনী হলি।

[তাইক জোকাৰি জোকাৰি দাংকোৱা কবি লব খোজে—তেই
তাই এঙামুৰি দি সাব পাই উঠে—‘ওহ্-ওহ্-আহ্-আহ্’ কৈ মাটিত
ধিয় হয়।]

তই অকলে অকলে ইয়াত টোপনি গৈছিলি কেলেই ?

মিনতি : (চকু মোহাৰি) দেউতা, দেউতা আছিল নহয় ইয়াতে বহি।

ভানু : হেব, কি স্বপ্ন দেখিছ ? যা মুখখন হুই আহগৈ। এতিয়া
প্রণৱনা আহিব নহয়।

মিনতি : প্রণৱনা ? প্রণৱনা—প্রণৱনা--প্রণৱনা আহিব—।

(তাই নাচি নাচি গুচি গল।)

[এটা হাঁহি মাৰি মুখেৰে ফুহুৰি বজাই বজাই ভানু ডাঙৰ
আৰ্চাখনৰ আগত ধিয় হল আৰু গাব সাজ-কাপোৰৰ ইটো-সিটো
গঢ় লগাই এখন চকীত গহীনাই বহি আকৌ কিতাপখন কেঁচত
লৈ মেলি ললে। বাহিৰত বতাহ আৰু বৰষুণ আৰম্ভ হল। ক'পি
উঠা পৰ্বাবে খিৰিকিয়েদি পানীপাহৰ পৰা ধাবেৰে পানী বাগবা

কথা যায়। ভানু লাতে লাহে উঠি অর্গেনের চকিখনত বহি চাবিবোবত এনেয়ে হাত বুলাবলৈ লাগিল। এবার চাবিবোবর ওপৰত কিলাকুটি বাধি হুই-হাজৰ খুটবিটো ভেজা দি বাধি গালে—]

wild west wind,

Oh, lift me as a wave, a leaf, a cloud !

Make me thy lyre

[আকৌ অর্গেনের চাবিত আঙুলি বুলায়। এনেতে নতুন ব্রক এটা পিন্ধি হাতত এখন কণি আক এডাল বঁড়া ফিটা লৈ মিনতি সোমাই আহে আক মনে মনে ভানুৰ পাছ কালে ধিয় হৈ ভাব টুপিটো খাপ মাৰি লৈ জপিয়াই জপিয়াই চোকাত বহেগৈ আক 'হে-হে' কৈ হাঁহে।

ভানু : (ধিয় হৈ) আং মিনি, তই পশু কৰি দিলি দে।

মিনতি : মোৰ চুলি কণিয়াই ফিটা মাৰি দিলেহে টুপি দিম।

ভানু : (তাইৰ কাষত বহি) মোৰ বাক আগতে চুলি কণিয়াই টুপিটো পিন্ধাই দে।

মিনতি : বাক। (তাই ভানুৰ গাত ধৰি চোকাত আঠ কাঢ়ি তাৰ চুলি আঁচোৰে) সকলোদা এটা কথা নহয়।

ভানু : কি ?

মিনতি : (টুপিটো বুৰত খুৱাই দি) আজিনো তোমাৰ ক'ৰ কইনাজনী আহিব ?

ভানু : কিয়, প্ৰণয়দা ! (তাইক আগলৈ আনি তাইৰ হাতৰ পৰা কণিখন লৈ চুলি আঁচোৰে।) প্ৰণয় বেয়া হব জানো ?

মিনতি : কেলেই বেয়া হব ? পিছে মজা মানুহ নহয়।

ভানু : পিছে কি হল ? (ফিটা গছ বুৰত বান্ধি দিয়ে।)

মিনতি : ইং, নালাগে বেয়া আমাক।

ভানু : ভোক নালাগে, কি হল ? মোক লাগিব নহয়, এতিয়া আহিবইহে।

মিনতি : বব্বুণ দিছে, বতাহো মাৰিছে । প্ৰণয়না তিতিব .নহয় ।

ভানু : বব্বুণ—‘ঝড়—ঝড়েৰ বাতে তোমাৰ অভিসাৰ, পবাণ-প্ৰিয় বন্ধু হে আমাৰ !’

[আবতিৰ প্ৰবেশ । হাঁহি হাঁহি তাই মিনতিৰ কাষতে বহে ।]

আবতি : কাৰ অভিসাৰ, ককাইদেও ?

ভানু : কিয়,—(আবতিৰ গালৈ আঙুলিয়ায় ।)

আবতি : মিনি, কেনিবা কুৰিবলৈ যাব খুজিহানেকি ?—সাজি-পাৰি আছা দেখোন ?

মিনতি : আজি প্ৰণয়না আহিব নহয় । মই মনচোকা কাইব ওচৰলৈ যাওঁ বাক দেই । (লৰি প্ৰস্থান ।)

ভানু : বৃজিছা আবতি, এটা কবিতা মনত পৰিছে । ঠিক এনেকু-
ৱাই বতাহ-বব্বুণ হোৱা বাতি । এজন ঘৰৰ ভিতৰত
আছাৰ বিচনাত শুই আছে । এনেতে ছৱাৰ মেলি তেওঁৰ
প্ৰণয়িনী সোমাই আছিল, কাষতে বহিল । সি তাইৰ হুপি
কোঁচা দীঘলাই টানি, ডিঙিৰ মেৰিয়াই বেচৰীক টিপা
দি মাৰি পেলালে ।

আবতি : সেই কেবা কাম আপুনি কবিবলৈ যোৱা নাইতো ?

ভানু : শুনা, তাৰ বৃত্তি কি—সেই মুহূৰ্তটোত তাৰ প্ৰণয়িনী এক
মাত্ৰ তাৰ ভাবতে মগ্ন আৰু আন সকলো অপৰিত্ৰ সন্দৰ্ভ
ঐতৰত । তেনে মুহূৰ্তত মৰিলে তাই নিশ্চয় স্বৰ্গ পাব ।

আবতি : অপৰিত্ৰ সন্দৰ্ভ—

ভানু : অ, সেয়েতো আধুনিক নাৰীৰ এটা ‘হবি’ ।

আবতি : ককাইদেও, সেই কথাৰ মই প্ৰতিবাদ কৰিছোঁ ।

ভানু : তুমি ভেনে সেই আধুনিক নিয়মৰ এটা exception, and
exception proves the rule.

আবতি : মিছা তৰ্ক তৰি নলব । ভিবোতাক পূৰ্বৰ অলঙ্কাৰ মাত্ৰ
বুলি ভবাটো, সত্যকণীয়া বিবাস । আধুনিক নাৰীয়ে ভাবহে

ঐতিহ্য খোজে। সেই নীতিয়েই নাবী-জাগরণ, স্বাধীনতাৰ যুঁজৰ মূল।—বাক, ককাইদেও, প্ৰণৱ ছৱৰা আজি অহাৰ কথানেকি ?

ভানু : অহাৰ কথা আছিলতো, কিন্তু বতৰৰ গতি দেখিছাই। অৱশ্যে প্ৰণৱে আজি কালি বতৰৰ প্ৰতিবাদলৈ বৰ ভয় নকৰে।

আবতি : মানুহজন চাৰ্গে ইমান কষ্টত শুকাই-খীণাই গৈছে।

ভানু : আজি এখন তাৰ চিঠি পালো—কোনোবা এটা। কেম্পৰ-পৰা ডাকত পঠাইছে। লিখিছে, কোনোবা ছখন গাৰ্ব দোমোজাত এটা ঘৰ সাজি, তাতে গাৰ্ভ-সংগঠনৰ কেন্দ্ৰ পাতিব খুজিছে। অশিক্ষিত মানুহৰ কাৰণে কিছুমান ক-খ কিতাপ আৰু ছই-এখন অসমীয়া বাতৰি কাগজ, স্বাস্থ্য আৰু ধৰ্ম সম্বন্ধীয় কিছুমান কিতাপ কিনি এটা library কৰাও হেনো নিতান্ত আৱশ্যকীয়। কিন্তু এই সকলোবোৰ প্ৰতিষ্ঠা কৰিবৰ কাৰণে যথেষ্ট অৰ্থৰ আৱশ্যক। এই বিষয়ে কি কৰিব পৰা যায়, মোক ভাবি চাবলৈ কৈছে।

[এনেতে অন্যান্যমন্ত্ৰভাৱে বন-গীত গাই-গাই মনচোকা সোমাই আহে। কিন্তু ভানু-আবতিকা দেখি লাজ কৰি বাহিৰলৈ যাব খোজে।]

মনচোকা : “চাপৰি চাপৰি তুলি যাওঁ বাবৰি

পুৰণি কলীয়া কহু—

যাকে চাওঁ বোলে”।—

[ভানু আৰু আবতিয়ে হাঁহে।]

ভানু : কাই, আজি বৰ বিছ লাগিছে যেন পাইছো।

মনচোকা : কি বিছ লাগিব মইনা মেউতা, এনেয়ে সেই বৰুণ দিৱা দেখিছে দেখোন কি জানো মনটো উঠিছে। বৰুণত দেখোন এনেয়ে কিবাবোৰ মুখৰপৰা বৰুণ পৰাৱি পৰে।

ভানু : নামৰাৰ আৰা গোৱা হৈ য'ল। পূৰ্বাকৈ গাই লেলাচোন।

মনচোকা : কিনো গাম আক মইনা ! সেইদিন আক আমাব নাই নহয় ।

আবতি : এদিন আছিলে চাটৈ ?

মনচোকা : এ আইদেউ—ভাল ধেমালিখন কৰে—আমিও আক একে-
বাৰেই কুকুৰধূলি জীৱ নহয়নে আইদেউ !

আবতি : ইঃ সেই বুলি আক বং-ধেমালি, গীত-মাত তোমাৰ বাবে
বেয়া বস্তু হলনে ?

মনচোকা : আইদেও, হওঁতে চেমনীয়া কালত বাঘ-তেল এতপৰা
গাত বাককৈয়ে নলগাকৈ নাছিল । নহলেনো এইমবে ডঙ্কা
হৈয়ে জীৱনটো নগ'লহে'ডেন ।

ভানু : মনচোকা কাইব জীৱনটোত কিবা একেবা বসাল বস আছিল
হব পাৰ ।

মনচোকা : সৰু মইনা দেউতা ! চাৰি আঙুল কপালত বিখতাই
নেলেখিলেনো বাক, কুঁহিলাব বহুকেবা এইমবে বহি নাই,
গেলি ভসম হবলৈ পাৰনে ?

ভানু : মনচোকা কাই এজন দাকন প্ৰেমিক, গিছে বোধকৰৌ
বিফলমনোবধ ।

মনচোকা : আমিনো বাক পেম-চেম কি বুজি পাওঁ সোণমইনা দেউতা ?
আপোনালোকৰ—(লাজ কৰি বয়) ।

আবতি : তুমি বিয়া নকৰালা কিয় ?

মনচোকা : কিনো কম আই ! সি বিখতাই দিলেও তিকতাই নিদিয়া
কথা ।

ভানু : ক চোন ক । ইমান বসব কোঁহটো তই ইমান দিনে শুকাই-
খীণাই ক'ত লুকাই আছিলি ?

মনচোকা : শুনক বাক ধোবতে কৈ বওঁ । তাইব মান বাঙালী,
কপহী আমাব-সব্ গাওঁখনতে নাছিল । তাৰ বাককৈ আকৌ
তাইব গহ, মোব ওচৰত আকৌ নহয় দেই । তাইব চেমেকব
চাবনি কেইটা আক ধুকিওৱা তামোল কেইখনব কথা কত

পৰিলে এতিয়াও গাটো বাঁই-জাঁই কৰে। কিহৰে স্ৰ-
বাতিয়ে তাইৰ হাতৰ কুলাম গামোচাখন নহলে, নাচোঁতে
মোৰ কঁকালত পাককে নাহিছিল।

ভানু : তাৰ পিছত ?

মনচোকা : তাৰ পিছত কণা বিধতাই যি কৰিব খুজিছিল সেয়ে হ'ল।
এদিনা শুনিলো, সিপাবৰ গাৱঁৰ মনধনৰ লগত মোৰ
বংদৈৰ বিয়া।

ভানু : তোৰ লগতনো নহল কিয় ?

মনচোকা : মই হলো খুটি' তাত খাব নোৱৰাব ল'ৰা, মনধন
হল চহকী।

আবতি : পিছে ?

মনচোকা : এদিনা গধূলি পানী অনা ঘাটত বংদৈক লগ ধৰি মোৰ
কলিজাব কলা ঘা সামৰি 'বংদৈ, তই সুখী হবি, তই বিয়া
কৰ, মই তাতেহে বং পাম।' কথাখাব শুনি তাইৰ চকু-
পানীয়ে কলহৰ পানীয়ে একাকাৰ হল। ছদিনৰ পিছত
বিয়া হৈ গল। তিবী মানুহ, ছদিনীয়া চেনেহ এৰি
যাবে তাৰে লগত সুখী হব পাৰে। ময়ো মোৰ গাৱঁৰ
তপত-খোলা এৰি, ছেউতাকে বোপাই বুলি, আইদেওকে
আই বুলি এইখন বসতে কুকুৰখুলি জীৱনটো খেদালো।
মইনাৰ মাকে অতি দয়ালু আছিল। ইমান চেনেহেৰে
বাখিছিল, মোৰ হিৰাৰ জুইকুৰা আপোনা-আপুনি শাঁত পৰি
আছিল। বাক, মই এতিয়া চাহটোপাকে বতাই দিওঁগৈ।

[সি ওলাই যায়।]

ভানু : মনচোকাৰ বুঢ়া হাবৰ মাজতো বে ইমান 'বোম্বাক' সোমাই
আছিল।

[আবতিয়ে ভিতৰলৈ চায়। প্ৰভাস লাহে লাহে সোমাই
আহে। সি এতিয়াও অতি কষ্টে। কাঁৰিবোৰ ঠুং ঠুংকৈ ওলাই

আছে। স্নাত কীণ। পিছে শিহে স্নমচোকা।]

ভানু : দাদা, উকালৈ আহিলা দেখোন। (খিৰ হৈ প্ৰভাসৰ কালে আগ বাঢ়ে।)

প্ৰভাস : কিমান বহি থাকিম ভিতৰখনতে, তিতা লাগিছে আৰু মোৰ।
[অৰ্গেনৰ ওচৰলৈ গৈ অৰ্গেনত ভিৰ দি খিৰ হয়।]

প্ৰভাস : বমৰ হাতৰপৰা বন্ধা পাই আহি জনতখন আকৌ নতুন
নতুন লাগিছে। (পিয়ান'ৰ চকিখনতে বহে। হাত এখন
লাগি অৰ্গেনৰ শব্দ হয়।) উস্—উস্—এই মাতটোত যেন
কিবা এক শক্তি আছে, কিবা এক প্ৰাণ দিব, পৰা
সজীৱনী শক্তি সোমাই আছে। আবতি, কেতিয়া আহিলা?
প্ৰেৰণ অহা নাইনে সোণ যইনা?

ভানু : আজি আহিবৰ কথা আছিল, কিন্তু ক'তা, এই বতাহ-বৰষুণত
আৰু ক'ত আহিব?

প্ৰভাস : আজি অকলৈ নতুন জীৱন পোৱাৰ পিছত সজীৱন জৌ হিয়াৰ
ওপৰে এবাৰ বসবাই চাওঁ তেনে। (চাবিত আঙুলি স্ফালয়)

ভানু : দাদা, ছুই-তিনি বাহ মানলৈ ডাক্তৰে গান-বাজনাৰ হাত
দিবলৈ হাত দিছে। আগেয়ে গাটো টটাই লোৱা, দাদা।

প্ৰভাস : সোণ যইনা, এইৰে পিলাহটো তই কি বুজিব? সজীৱনে
যোক প্ৰাণ নিদিলে দিব কিহে? ইচ্ছা হ'ল—বহুমান সময়ত
যুখেৰে মাতিব নোৱৰা হলেও যেন কাণত গীতৰ লহৰী
বাজি বয়।

আবতি : আপোনাৰ ইচ্ছাত হকা-বধা কৰা উচিত নহয়। কিন্তু
ডাক্তৰৰ মানা আছে যেতিয়া—

প্ৰভাস : আবতি, মহাদেৱেৰাক সুৰিবা যোৰ লগত সজীৱন কেনে
সম্বন্ধ; বাঁহা-বধৰ জৰীৱ লগত যোৰ হিয়াৰ জৰীৱ সন্মানে
সুৰ বাজি থৈছে। যাত্ৰ এবাৰ—তইতি জন' নাই, সোণ,
এই পিলাহ ইয়াৰ দিন কেনেকৈ অস্তৰ ভিতৰতে হ'লি-

পুৰি মৰিব লাগিছে, জনা নাই তুমি আৰতি—মাত্ৰ এবাৰ
এই প্ৰাণময় যন্ত্ৰৰ হিয়াৰ তানৰ লগত মোৰ হিয়াৰ কৰুণ
কান্দোন মিলাই চাবলৈ দিয়—এবাৰ মাথোন—এবাৰ
মোৰ হিয়া, মোৰ শৰীৰৰ প্ৰতি মাংসপিণ্ড উত্ৰাৱল হৈ
নাচি উঠিব—এবাৰ মাত্ৰ নাচি উঠক। এবাৰ, এবাৰ।

[প্ৰভাসে চাৰিবোৰৰ ওপৰে আঙুলিবোৰ এবাৰ চোচোৰাই,
এবাৰ সুবটো মাত্ৰ বজাই যায়। পিছত দ্বিতীয় অন্তৰা শেষ হোৱাৰ
লগে লগে গীত গাবলৈ আৰম্ভ কৰে। লগে লগে তাৰ মুখখন কিবা
এক উল্লাসত ফুলি উঠে; সেই উল্লাসৰ নীৰৱ হাঁহি এটা তাৰ গোটেই
মুখতে বিয়পি বিৰিঙি উঠে।

আৰতিয়ে পিয়ানোৰ আঁৰ হৈ সেইকালে পিঠি দি আনমনা হৈ
হুৱাব মুখলৈ চাই থাকে। তাইৰ চকুত প্ৰতীক্ষাৰ ভাব। মুখত
বিফল আশাৰ ভাব লাহে লাহে ঘন হৈ নীৰৱ উদ্ভেজনাৰ প্ৰায়
পুৰিগত হয়গৈ।

ভালু লাহে লাহে প্ৰভাসৰ পাছ কালে ধিয় হৈ। প্ৰভাসক
গান গাবলৈ এৰি দি যেন সি ভুল কৰিছে এনে ভাবে তাৰ মুখৰ বৰণ
সলোৱাইছে। গানৰ মাজতে মনচোকা আৰু মিনতি সোমাই আহে।
মিনতিয়ে লাহেকৈ প্ৰভাসৰ ওচৰলৈ যায়। ভালুৱে তাইক ওচৰলৈ টানি
গালে হুবে হাত কুৰাই ওচৰতে বাখে। মনচোকাই কি কৰিব লাগে
একো মূৰুজি হুৱাব মুখতে মাটিত বহে। প্ৰভাসে গীত গায় :

শব্দ জলধি বেৰি উঠিছে লহৰী।

পল্লৱে নৌকাতে অলে হুবে কুঁৱৰী ॥

বজাইছা বিচ্ছিন্নবীণা হুব-হুবজিনী।

পুলকে বজাবে তন্ত্ৰী চৌভিত্তি জিনি ॥

নাচিছে অলৰী—

নাচিছে কিৱৰী—

হুব-শিহৰণ জাদি কঁপিছে ধবনী।

ছাদি-কুশাখনে তোলে ধনি-প্ৰতিধ্বনি ॥

গান শেষ হোৱাৰ লগে লগে ছুই হাতত বুৰ গুৰি প্ৰভাস বহি
বয়। ভাহুৱে মিনতিক আঁতৰাই প্ৰভাসৰ পিঠিত এখন হাত থৈ দাঙে,]
ভাহু : দাদা। [আৰতি আৰু মনচোকা থিয় হৈ অবাৰু হৈ চাই বয়।]
প্ৰভাস : সোণ মইনা।

[প্ৰভালে ছুই বাহু পিছ কালে মাৰি পঠিয়ায়। ভাহুৱে আল-
ফুলকৈ তাক সাবট মাৰি ধৰে আৰু লাহে লাহে চোকাখনৰ ফালে লৈ যায়।
মনচোকা আৰু মিনতি কাৰ চাপি আহে। ভাহুৱে ধীবেৰে চোকাত
প্ৰভাসক বহুৱায়।]

ভাহু : কাই, বিচনীখন আন বেগতে। (মনচোকা ব্যস্তভাৱে ওলাই
যায়।) দাদা, দাদা! (আৰতিয়ে কলৰ বিচনীখন ফুৰাবলৈ
যত্ন কৰি নোৱাৰি এখন খবৰ কাগজেৰেই প্ৰভাসৰ
বুত বিচে।)

প্ৰভাস : পা-নী, পা-নী, সোণমইনা। (ভাহুৱে মিনতিৰ চকুলৈ
চায়, তাই ভিতৰলৈ লব সূচাবে।) ইমান তৃপ্তি, ইমান
তৃপ্তি, ইমান পিপাসা দুৰ হোৱাৰ পিছত আকৌ পিৰা—
ভিত্তি শুকাই গৈছে—বুকু চম্‌চমাই ধৰিছে। উসু নাহিল
—নাহিল প্ৰণৱ—গান—সঙ্গীত—ইমান উভল—

[পট পৰে।]

দ্বিতীয় অঙ্ক

তৃতীয় দৃশ্য

প্রণবর ঘবত প্রণবর কোঠা, তাব হুঁডিও । কেইখনমান আইনাবে বন্ধা ডাঙব-সক ছবি । কিছুমান আধকরা পট বেবত ঐবা আছে । এখন সাধাৰণ মেজত ফটা কাপোৰ এখন পৰা আছে । তাতে কিছুমান কিতাপ, বঙব সঁজুলি, ছই এখন আধা ঐকা ছবি কিশ্বল-ভারে পৰি আছে । কিতাপৰ ওপৰতে এটা ভাওনাৰ মুখা । অতি সাধাৰণ বিছনাখনতো সেইদৰে ইটো-সিটো পৰি থাকে । এখন চকিত এটি বমণী-বুঁঠ আধা কৰা অৱস্থাত বধা হৈছে । বুদ্ধিটোত এক বিবাদৰ ভাব ফুটাই তুলিবলৈ চেষ্টা কৰা হৈছে—চুলিবোৰ আউলি-জাউলি, মুখ ওপৰলৈ তুলি, এখন হাতেৰে মাটিত ভিব দি, আন খন হাতেৰে এথোকা লখিমী লৈ, এটা ভৰিৰে মাটিত আঁঠু কাঢ়ি আনটো ভৰি উঠিললৈ ধৰা অৱস্থাত গাৰ কাপোৰ-কানি বহি গৈছে । বেক্‌গ্ৰাউণ্ড—পৰ্বতৰ শ্যামল বুকুত বেলি উঠা দৃশ্য । তলত ঘাঁহনি আঁক সৰি থকা ফুলবোৰ । চকিখনৰ ওচৰতে এটা সক মুঢ়া । কাষতে এটা বঁভৰ মহুৰা ধুশাই এৰা অৱস্থাত । এখন ঠগিত এখনি পুৰি, তাৰ ওপৰতে এযোৰ পুৰনি অলপ ভগা চচ্‌মা । প্রণবৰ কাপোৰ-কানিবোৰ এডাল বাঁহৰ ডাঁবত ওলোমাই থোৱা আছে ।

প্রণৱে মাটিতে বহি তাৰ জোভাত বুকুত মাৰিছে । মুখেৰে বৰগীত গুণ্‌গুণাই থাকে । মাজে মাজে চকিব ছবিখনলৈ কেবাহিকৈ চৰ । এবাৰ গুণ্‌গুণনি বন্ধ কৰি মেজৰপৰা লেখনীডাল লৈ আকৌ গুণ্‌গুণায় আৰু লেখনীৰে অ'ত-ত'ত বং দিয়ে । এনেদে ভিত্তবৰণৰা মাকে মাতে—“জীউকণ, জীউকণ” । প্রণৱে কাণ নকৰি তাৰ কান্ধতে লাগি থাকে । মাকে আকৌ 'চিঞৰে—“জীউকণ, আহ আকৌ । মই কিমাননো আৰু বহি থাকে” ইয়াতে ?” প্রণৱে “গৈছো” বুলি লেখনী এৰি আকৌ জোভা বুকুত কৰাত লানে । এনেদে মাক

সোমাই আছে। বয়সত চল্লিশওপৰ। হুসি প্ৰায়বোৰ পৰিছে।
গাত মলিয়ন মুগাব বিহা-মেখেলা।

প্ৰশ্ন : মই গৈছো বৌটি, এই বাওঁ।

মাক : মই আক ভোৰ জলপান বৰি কিমান পৰ বহি থাকিম ?
থক, সেইবোৰ মেৰুৰীয়েই খায়নে জেৰুৰীয়েই খায়। চাহ-
পানীও চাটগৈ ভেনেই মলমল শিল যেন টেচা হল। (ঠগিৰ
ওচৰতে বহে।) পুৰিখনৰ আইখাটো পঢ়িবলৈ বাট নাচালে,
গোটেই খাওঁ-খাওঁ মূৰ্ত্তি। এতিয়া আকৌ ইমানখন কেহেলি-
কেন্বেলি। ভাল মানুহটো হ'লি হয়। খোৱা-বোৱাত
এইখন চেবেং-কেবেং। দিনে-বাতিয়ে খালি জুৰিবি। মুখ
তুকাই ভেনেই অত্ৰচলোই হৈছেগৈ। বৰলৈ আহিবি, আহি
আকৌ মেজখনতে বৃষটো পুজিবি, কলৰ্জ' পিহিবি, ছবি
আঁকিবি। সেইবোৰেই হল ভোৰ বন ! ভাল মোৰ বৰিবৰ
জি হল ! হুখৰ ভাত এগুটি হুখেৰে থাকিলে গোমীয়ে
নেলেখিলে !

(পুৰিখন নেলে আক চচ্‌মাবোৰ কাণত কৰীবে বাজে ।)

প্ৰশ্ন : বৌটি, হুৰীয়াৰ কাৰণে হুৰীয়াই নাকালিলে আকনো কোনে
কালিব ? দৰিদ্ৰ-নাৰায়ণৰ সেৱাইকে জগতৰ আচল ধৰ্ম'।

মাক : পিছেনো সেই সোপা ধৰ্ম' আৰ্জিবলৈ দেহা নহলে ক'মপৰা
বেহা হয়, মোৰ বোপাই ? এইদৰে ভাত-পানী এৰি মোৰ
শোৱন-খায়নত অনাৰ্থিত্তি কৰিছ। ভাত এগাল আনত
লৈ বাতি তিনি পৰলৈ ভোলে খাপ লওঁতে চকুৰ টোপনি
কৈই বাতি চকুত জাহ গৈছে ! ভইনো অকলশৰীয়া
মানুহটোৱে হিৰা জালি তুহুৱাই কামি দেখব কি কৰিব
পাৰিবি ?

প্ৰশ্ন : বৌটি, তুমি আক কথাবোৰ শুনিছিলে মোৰ কি উপায় ?

মাক : বাক মোক এতিয়া মুলাই' কেৱলা ঠগি নিদান নেদায়ে।

যা বোপাট, জলপান মুঠি খাই আহ।

প্ৰণৱ : মোৰ হলে বৰ বিয়ানাম শুনিবৰ মন গৈছে, বোঁটি। আজি গাই শুনাৰ লাগিব একা।

মাক : বাক যা, মই কইনা বিচাৰোঁগৈ।

প্ৰণৱ : এৰা পাই বোঁটি, বিয়ানামবোৰ শুনিলে নিজৰ বিয়ানামকে পাতিবৰ মনটো যায়।

(প্ৰণৱে নিজৰ কাপোৰতে হাত মোহাৰি মোহাৰি ওলাই যায়।)

মাক : বাকটো হলি বোপাই।

(পুথিৰ পদ পঢ়ে :)

“তুনি কন্নী বধ অভ্যন্তবে পয়োলাব।

লৈলন্ত যোতুক যত বস্ত্ৰ অলঙ্কাৰ।

সেহি বেলা ইন্দ্রে পঠাই দিলা অলঙ্কাৰ।

দেৱান্ধৰু মনুষ্যত অপ্ৰেচাৰ।

তাক পাই ভীষ্মক নন্দিনী মহা বজ্জৈ।

দিব্য আভৰণ আনি চবাইলন্ত অঙ্গে।

বিবাহৰ ঠাইক চলি যাত্ত দিব্য কাছে।

কন্যা সহস্ৰেকে বেৰি চলে আগে পাছে।

(এনেতে আলিবাৰ্চত মটবৰ হৰ্ণ শুনা যায়। পদ খন্তেক বন্ধ হৈ আকৌ আৰম্ভ হয়—)

“বেছি বেছি অজত ‘যাহাৰ দৃষ্টি পৰে।

তাকে চাই থাকে আন ধানক নলবে।”

[আকৌ মটবৰ হৰ্ণ।]

প্ৰণৱৰ মাক : কীউকণ, সেয়া সেই ডাঙ্গু মইনা আহিছে হুপাৰ। আহচোন বেগতে ওলাই চাহি।

[বাহিৰত আৰতিৰ হাত—“হুৱা! হুৱা আহেনে?”]

প্ৰণৱৰ মাক : কীউকণ, হুৱাৰে হোৱা? (ভিতৰলৈ সোমাই যায়)

[প্ৰণৱে জলপানৰ বাটি হাতত লৈ খাই খাই সোমাই আহে।]

আন ফালস্বপনা লাহে লাহে আবতি সোমাই আহে।]

প্ৰণৱ : অ, আগুনি আহিলে দেখোন। আহুক, বহুক।

[সি বাটিটো মাটিতে বৈ চকিব ছবিখন ঐতবাব খোজে।]

আবতি : নালাগে, নালাগে, মই ইয়াতে বহিছো।

[তাই মুটাটো ঐতবাই লৈ বহে।]

প্ৰণৱ : অ' বোটি এয়া কোন আহিছে চোৱা'হিচোন। (আবতিক)
মই মুখ ধুই আহোঁ বাক দেই।

আবতি : আপোনাক আহকালহে দিলৌহি লেখিছো।

প্ৰণৱ : (-হাঁহি-সুৰীয়াটক) কোনো কথা নাই, কোনো কথা নাই,
কোনো কথা নাই। (হাঁহি হাঁহি ওলাই যায়।)

প্ৰণৱৰ মাক : (সোমাই আহি) আইদেও, তুমিহে আহিছা হবপাৰ
মটবগাড়ীত ?

আবতি : (বিয় হৈ ছুই হাত ধুবি নমস্কাৰ কৰি,) হব, আইতা।

প্ৰণৱৰ মাক : বহাঁ, বহাঁ, সোম সোম। (আবতি বহে।)

(প্ৰণৱ সোমাই আহে।)

প্ৰণৱ : চিনি পাইছানে নাই বোটি নগববৰে কখীৰ 'কাকতী
উকীল আছে, এখেত তেওঁৰে জেহাওৱেকৰ জীয়েক।

মাক : অ', সেই নগাৱলৈ পৰা ছোৱালীটিৰ নে ?

প্ৰণৱ : অ, এতিয়া কলিকতাত পঢ়িছে।

মাক : ইয়াই আই, এইজনী দেখোন মোৰ ঘৰে ছোৱালী : এই
চুফুতীজনী হ'লহি পাত গাট ঠেকা ঠালেও তিনি নেপাওঁ।

আবতি : মই ককাইদেওকহে তিনি পাওঁ—তাকো অলপ দিনবপবাহে।

মাক : আক-বাহ নেখাকিলেনো কেনেকৈ তিনি পাবা আই ? পিছে
মাৰাৰ ভাল, সোম ?

আবতি : মা চুকাবৰ আজি তিনি বহব হল।

মাক : তাই-ভনীয়েবা বা কেইটি ব'ল ?

আবতি : হুটা তাই এতিয়া নগাৱ'ৰ স্কুলতে পঢ়িছে। মই এইবাৰ
আৱেঠন/৫

দীঘলীয়া বন্ধৰ আবন্তবেপৰা মাহীদেওৰ ঘৰতে আহোঁহি।
মাহীদেওৰ ল'ৰা-ছোৱালী নায়েই নহয়।

মাক : এ আই, হয়নেকি ?

প্ৰশ্নৰ : নোঁটি, চাহ এটোপাকে দিয়'হি আলহীক। নহা মাহুহ
আহিছে। মোকো এটোপা দেই।

মাক : বাক সোণ, বহাঁচোন খন্তেক। (প্ৰস্থান।)

[অলপ নীৰৱ।]

প্ৰশ্নৰ : আজিনো ছখীয়াৰ পঁজাৰ কি সৌভাগ্য ঘটিল যে—?

আবতি : আপোনাক সিদিনা মাত্ৰ প্ৰথম দোখলো, কিন্তু ভালকৈভো
কথা-বাৰ্তা হ'বলৈ নাপালোৱেই। খবৰ কাগজত আপোনাৰ
সকলোকামৰ কথা পঢ়িছো, আৰু তালু ককাইদেওৰ মুখ-
পৰা শুনি আপোনাক দেখা পোৱাৰ হেঁপাহটো প্ৰবল হৈ
উঠিছিল।

প্ৰশ্নৰ : মোৰ কীৰ্ত্তিয়ে যে আপোনাক ইমান দুৰ। বাট টানি আনিব
পাৰিছে—শুনি অহঙ্কাৰ হয়। (সি মেজখনত বহেগৈ।)

আবতি : আপুনি অবিশ্বাস কৰিছে ?

প্ৰশ্নৰ : অবিশ্বাস কেতিয়াও কৰা নাই।

আবতি : আপোনাৰ কষ্ট-স্বীকাৰৰ কথা শুনি তালু ককাইদেও আৰু
আৰু আমি সকলো আচৰিত হওঁ। মোৰ কেতিয়াবা ইচ্ছা
হয়, আপোনাক যথাসাধ্য সহায় কৰিবলৈ।

প্ৰশ্নৰ : মোৰ কষ্ট বিশেষ একো গোৱা নাই। প্ৰথমতে হোজা
মাহুহৰ মাজত বিশ্বাস এটা স্তম্ভুৱাই ল'বলৈ বৰ বেছি চেষ্টা
কৰিব লগীয়া হৈছিল। কাৰণ সিহঁতে সহজে শিক্ষিত লোকক,
বিশেষকৈ নগৰীয়া মাহুহক, বিশ্বাস কৰিব নোখোজে, যদিও
ভয় কৰে। কিন্তু যেতিয়া আলি বন্ধা, নামঘৰ সজোৱা,
স্কুল পতা আদি ইটো-সিটো কামত নিজে গা লাগি কাম
কৰা দেখিলে, তেতিয়াহে মোকো সিহঁতৰ মাজেৰে এটা

দ্বিতীয় অঙ্ক

বুলি নিজৰ অভাৱ-অভিযোগ, হাঁহি-কান্দোনৰ কথা মুকলিকৈ জনাবলৈ ধৰিলে। অৱশ্যে যি কাম এতিয়া আমাৰ আগত পৰি আছে, মোৰ সামান্য শক্তিয়ে তাৰ তলিখনকে তিয়াব নোৱাৰে।— আপুনি সহায় কৰিবলৈ আগ বঢ়া দেখি মৈতায় অস্তব কৃতজ্ঞতাৰে ভৰি পৰিছে। (তাৰ হাতখন মুখাটোত লাগে।)

আৰতি : সেইটো কি, ককাইদেও ?

প্ৰণৱ : এইটো উকলুৰ পোৱালি—ভাঙনাৰ মুখা। আমাৰ গাৱঁত অলপতে এটা ভাঙনা হ'ব, তাৰ কাৰণে। বৃঢ়া ভাৱবীয়া এজনে দি গৈছেহি কিবা ৰং-বহণ সানি দিব লাগে বোলে।

আৰতি : আপুনিও আক বাক বাবটো পালে !

প্ৰণৱ : ভাঙনা উপলুভ্য কৰিব লগীয়া বস্তু নহয়। অৱশ্যে অনাদৰ-অচৰ্চাৰ ফলত তাৰ সৌন্দৰ্য্য অনেকখিনি হ্রাস পাইছে। শিক্ষিতসকলে যি অৱজ্ঞাৰ চকুৰে এই বস্তুটো চায়, সি নিতান্তই অবুজত।

আৰতি : কমা কৰিব ককাইদেও, ভাঙনা মই দেখা নাই, গতিকে তাৰ বিষয়ে মোৰ কোনো ধাৰণা নাই। কিন্তু আপুনি যে ইমান কামৰ বা-মাৰলীৰ পাকত বৃষি শিল্প-চৰ্চা কৰিবলৈ সময় আৰু অনুৰাগ ৰাখিব পাৰিছে, সিহে আচৰিত। এতিয়া এইটি কি বৃত্তি আনিছে ?

প্ৰণৱ : এয়া 'অসম মাৰ্ভ'ৰ ছবি। অসমৰ জন-গণৰ বিপন্ন অৱস্থা এই পটৰ মাজেদি ফুটাই তোলাৰ উদ্দেশ্যে ধাৰণা বা তাৰ পটটোত সন্মুখাই দিয়া হ'ল। এতিয়া বাকী বৰ্ণ-সংযোজন। অ', এই বেথাডাল দেখোন ভাল হৈ ব'ল।

[ছবিখনৰ সমুখত থিয় হয়। মেজৰপৰা লেখনীডাল আনি হাতত লয় আৰু ৰং সানি ছবিত এটা আঁচোৰ দিয়ে।]

ইমান সাধনা লাগে, ইমান সংবেদ আৱশ্যক।

কণ-ভেদ-প্ৰমাণানি ভব লাবণ্যবোজনম্ ।

সাদৃশ্যম্, বৰ্ণিকাভঙ্গমিতিচিত্ৰায় বড়ককম্ ॥

চিত্ৰ-শিল্পত এই বড়ক, জীৱনৰ প্ৰতিকৰণ, হৃদয়ৰ গুণঃগুণ-
rhythmic vitality—এই সকলো প্ৰয়োগ কৰিবলৈ হলে লেখনী
হাতত লওঁতাৰ্জনৰ গোটেই অস্তবৰ ভাব-অল্পভূতি, শক্তি নিয়োগ
কৰিব লাগিব। একোটি লেখনীৰ ভঙ্গী—

[আকৌ তন্নয় হৈ ছবিখনলৈ চাই বয়। লেখনীত বং লৈ
বহিব খোজে। কিন্তু মুঢ়া নেদেখি আবৰ্ত্তিলৈ চায়। আবৰ্ত্তিয়ে
থিয় হৈ মুঢ়াটো আগ বঢ়াই দিয়ে। প্ৰণৱে কথা নোকোৱাকৈ মুঢ়াটো
লৈ বহি ছবিখনত বং দিয়াত লাগে। মুখেৰে গুণঃগুণাট থাকে।
আবৰ্ত্তি থিয় দি বয়।

অলপ পৰৰ পিছত এখন কাঁহীৰ ওপৰত ছটা সক বান-বাটি
আক ছখনমান খোলা-চাপৰীয়া পিঠা লৈ প্ৰণৱৰ মাক সোমাই
আছে।]

মাক : (হাঁহি) ছেব আন, বলিয়াটো, ছোৱালীজনী থিয় কৰি তই
সেইখনত লাগিলি আকৌ! আইটি, তুমি সেই খাটিয়াখনতে
বহাঁ। হেৰোঁ উঠ, উঠ। (আবৰ্ত্তি বিচনাত বহে।

প্ৰণৱ : (থিয় হৈ) অ' সেইবোৰ আনিছা। কত ধ'ৰাঁ? [লেখনী-
ডাল মুখত কামোৰ মাৰি ধৰি ছবিখন তুলি নি মেজৰ
ওপৰত থয়গৈ আক চকিখন আবৰ্ত্তিব ওচৰলৈ আগ বঢ়াই
দিয়ে। মাকে হাঁহি হাঁহি চকিখনতে কাঁহীখন ধৰ]

মাক : ভাল অৰালচলটো মোৰ, পো হ'ল, মোৰ আই। ছবি
লৈয়ে বলিয়া। কয় নহয় লোকে বোলে, বজাৰ কোঁৱৰো
কোঁৱৰ, বাৰীৰ কোঁৱৰো কোঁৱৰ।

আবৰ্ত্তি : আইডা, এইহেন বয়টি পাই আপুনি পোঁৱৰহে বোৰ
কৰিব লাগে। সং সমাজত ককাইদেউৰ বৰ আদৰ নহয়।

প্ৰণৱ : (লেখনীডাল হাতত লৈ) বং কোঁৱৰ হোৱাটোকে এই
পছন্দ কৰো। তেতিয়া হলে বোঁৱৰ্ত্তি, বাকমাণ্ড হবলৈ পাব

তেও । (হাঁহে । মাকে বিজ্ঞান আগটো কানুবি ব'ড়খটো উধাবে সৈতে ভিতবলৈ গুণুকুই লৈ যায় । আবতিয়ে সেইকালে চাই, আক প্ৰণৱে হাতৰ বং একুৱাই, নীৰবে বয় । মাক আকৌ সোমাই আহে ।)

মাক : চাহব বাটি আগত লৈ বৈ থাকিলেই হ'বনে আইটি ? আমাব বোপাই হবপায় সেই আৰাব কথা কবলৈ ছু-জু পোৱাই নাই ?

আবতি : মোকো আক কব লাগিছেনে ? আহক ককাইদেও, এই-খিনিতে বহকহি ।

[প্ৰণৱে মুঢ়াটো দাঙি লৈছিল । তাক পেলাই আবতিব সেইকালে বিচনাত বহেগৈ । মাকে ঠগিখনক নমনকাৰ জনাই পুথিয়ে সৈতে ভিতবলৈ লৈ যায় । প্ৰণৱৰ লেখনীডাল মুখবপবা এবাই চোলাত পৰি বং লাগে । সি সেইডাল বুটলি মেজত থৰগৈ ।]

আবতি : (হাঁহি) ঠিক এতিয়াহে আৰ্টিটো যেন লাগিছে ।

[প্ৰণৱে হাঁহে আক বাটি এটা হাতত তুলি লয় । আবতিয়েও তাকে কবে ।]

প্ৰণৱ : পিঠা এডুখৰি খাওক ।

আবতি : আপুনি ? (বুলি কাঁহীখন দাঙি আগ বঢ়াই ধৰে ।)

প্ৰণৱ : মোব হৈছে—এতিয়াই এবাটি চিৰা-দৈ মাৰিলো নহয় ।

(আবতিয়ে পিঠা এখন লৈ খায় । চাহ-খোৱা আৰম্ভ হয় । খন্তেক নীকৰ ।)

প্ৰণৱ : বুজিছে, পেটটো লৈয়ে দেখত ভীষণ বিপত্তি । কতব হান্ধা-কাৰ-জনাৰাব আক সেই বাবেই অন্ধিলা !

আবতি : এইবাৰ আকৌ আপোনাৰ মনৰ আৰ্টিটোক হেচা মাৰি প্ৰাণৰ দেশ-প্ৰেৰিকজনৈ কান্দি উঠিল ।

প্ৰণৱ : হুকো হুকুটিৰ কাৰণে অৱহেলিত শত শত লোকে আৰাব দেশত যেনেই হেপা-কেপা বাৰ লগীয়া হৈছে ! আৰু দেশত হৈছেনে নাই নাভাৰো । [কিন্তু আমাক বান্ধত আকৌ

এক আচাৰণত হীন-নীচ ভাবে কুঁজৰ মূৰতে কিল দিছে। আন কি, সিদিনা ঘৰতে যি দেখিলো! এটা মগনিয়াৰ আহিছিল, তাৰ গাত জ্বৰ, পেটত জ্বাত নাই। বৌটিক ক'লোঁ পিঠা-পনা কি আছে দিবলৈ। বৌয়ে পাত এখনত বস্ত্ৰখনি নি তাৰ কোঁচলৈ দলি মাৰি দিলে। তাৰ নৰিয়া হাত কঁপি বস্ত্ৰবোৰ ধানবান হৈ পৰিল। মোৰ কাণ্ডটো দেখি এনে বেজাৰ লাগিল! বৌটিৰ হাক মুত্তনি বস্ত্ৰখিনি মানুহটোৰ কাপোৰত বান্ধি দিলো। বেচেৰাৰ চকু-পানী ছুধাবে বৈ গ'ল।

আৰতি : ককাইদেও, আপুনি যে পুৰি-ভঁৰাল আৰু বয়নাগাৰ এটি মুকলি কৰাৰ দিহা কৰিছিল কি কৰিছে?

প্ৰশ্ন : অৰ্থ, অৰ্থ, অৰ্থৰ অভাৱ। ডাঙৰ বৰষুণ আৰম্ভ হৈছে। বানপানীৰ প্ৰকোপ ছুই এদিনতে উঠিব। দিচাঙৰ মথাইবিৰ কামত কেইবাখনো গাৱঁৰ লোক এই বোকা-পানীতে লাগি আছে। বান-পানীয়ে ঘোঁৰাবাৰ তিনি-চাৰিটা মৌজাৰ খেতি নষ্ট কৰিলে। এই সময়ত পুৰি-ভঁৰালৰ কাৰণে বেত-বাঁহ গোটোৱা বা টকা-পইছা তোলা সম্ভৱ নহয়।]

আৰতি : নগৰত যদি সেই বিষয়ে আন্দোলন-আলোচনা চলোৱা হয়, তাৰপৰাই বহুতখিনি সহায় আশা কৰিব পাৰি।

প্ৰশ্ন : গাৱঁৰ উন্নতিৰ চোঁবে নগৰক নোকোবাৰ্ত্ত বুলিয়ে আছে।

আৰতি : সেইটো আপোনাৰ ভুল, ককাইদেও। যদি আপুনি সৰু বিবেচনা কৰে, ময়ে মহিলা সমিতি বা আন দলৰ যোগেদি সেই চেষ্টা কৰি চাব পাৰোঁ।

প্ৰশ্ন : যদি কপটহীন সাহায্যৰ আশা দেখা, ময়ো সেই চেষ্টাতে হৰিভৰ দিম। সিদিনা ডাঙলৈও কথাটো লিখিছিলো। কিন্তু তাৰ এদিনৰ পিছতে যি দেখিলো, সি মন কোঁচ খুঁহাই আনিলে। আমাৰ পোনে পোনে থকা-বিৰোধ সিপাৰৰ

গাৰ্ভধনত কুঙ্কমল বকরাৰ প্ৰায় আশী পুৰা মাটি আছে। কিছুমান হুখীয়া মাচুহে পুৰাত কুৰি টকাটকৈ দি থকুৱাকৈ সেই মাটি খায়। কেইটামান অতি টোকোনা মাচুহে সিদিনা মোক গোপনে ভয়ে ভয়ে জনালে যে ধন লওঁতে নিৰ্দিষ্ট দিব লগীয়াৰ বাহিৰেও চাৰি-পাঁচ টকাটকৈ বেছিকৈ লয়। এই বেছি লোৱাৰ বচিদ, অনেক সময়ত ঘাই টকাৰ বচিদকে, নিদি, অনেক জঞ্জালৰ সৃষ্টি কৰাবো আটক নাই। কলত এনেকুৱা হয় যে ধান किनि খাবলৈ যিমান টকা লাগে তাতকৈতো বেছি য়ায়েই, শাওণ-ভাদৰ ব'দ-বৰষুণৰ তিতা-টেঙা শৰীৰে অনাহকত সহ্য কৰিব লগীয়া হয়। গাৰ'ত চাউল किनि খোৱাৰ সমান এট! কেলেছাৰী নাই। এইবাৰ বকৰাৰ পকা দালানৰ ভিতৰ সোমালেও সোমাম দলে-বলে কমিউনিজ্‌ম্ লৈহে।

আবতি : আপুনি প্ৰভাস ককাইদেওৰ অস্থখ আকৌ আবন্ত হোৱা গম নাপায় নেকি ?

প্ৰশ্ন : কিয় মই দেখোন সিদিনা অলপ টনকিয়াল দেখি আহিছিলো।

আবতি : পৰহি বাতি আপুনিযে যোৱা কথা আছিল, সেইদিনা হাক-বচন হুঙনি গানত ধৰিছিল আৰু ফলত নতুন বেমাৰে দেখা দিছে। এইবোৰতো ডাক্তৰে বোৱাৰ আশা কম বুলিয়ে কৈছে। মগজু আৰু হৃদ্যন্ত্ৰ দুয়োটাতে বোলে বিষম আঘাত পৰিছে। আপোনাৰ কথা তেওঁৰ মুখত সদায়েই। এবাৰ দেখা দি আহিলে ভাল হব, বলহ মোৰ লগতে।

প্ৰশ্ন : বকৰাৰ ঘৰত ডাক্তৰ আছে, কবিৰাজ আছে, অণ্ডহি-বঙহি আছে, সকলো আছে। কিন্তু একো নোহোৱা চল-ছিগাবোধেবে একাৰত এটোপা বোকা-পানীৰ কাৰণে বিলাপ কৰি সেহাৰ লাগিছে--সেইবোৰৰ ওচৰলৈ যাওঁতা-ৰে নাই। মোৰ নহু এই নিবাস্ত্ৰ দক্ষিণেৰোক চাবলৈতো যাৰ লাগিব।

আবতি : ককাইদেও, আপুনি ভুল বুজিলে, মই সিসকলৰ ওচৰলৈ
 নাযাবলৈ কোৱা নাই। কিন্তু সকলো ধকাতো যে প্ৰভাস
 ককাইদেৱে আপোনাক বিচাৰিছে, আপুনি ঠিক বুজিব—
 কিবা এটি আন্তৰিক স্নেহতেহে তাকে কৰিছে।

(প্ৰণৱে মেলত পৰি ধকা তাৰ “অসম মাতৃ”ৰ ছবিখন থিয়কৈ
 দাঙি ধৰে আৰু তনয় হৈ চাই থাকে। আবতিয়ে আচৰিতভাৱে
 প্ৰণবলৈ চাই বয়। পট পৰে।

দ্বিতীয় অঙ্ক

চতুৰ্থ দৃশ্য

উকিল কনীছৰ কাকতীৰ ঘৰ। এখন দুৰগীয়া মেজৰ চাৰিকোণে চাৰিখন চকি পৰা আছে। দৰ্শকৰ কালবখন উল। তাৰ আগত খালি চাহৰ কাপ-প্লেট। বাকী তিনিখন চকিত বহি কনীছৰ কাকতী ভস্য ভাৰ্যা আৰু প্ৰশ্নৰ ছৱৰা বহি চাহ খাই খাই কথা পাতিছে।
কাকতীয়েনী : কাৰণ ?

প্ৰশ্নৰ : কাৰণ, মাহীদেও, বিয়াও এটি সুকুমাৰ কলাবিশেষ। সৰাটী লিখক বেলাজাই ঠঠাইত কৈছে ভিবোতা এটি পতি সুকোমল বাদ্য-যন্ত্ৰৰ দৰে, সেট যন্ত্ৰৰ চাৰিৰ পৰ্দাত হাত দিবলৈ হ'লে পুকৰৰ আঙুলি পাঁজি-সেবা যেন হ'ব লাগিব। তেওঁ বেজাৰ কৰি কৈছে—কতবে মায়ুহ-ৰূপী মলুৱা বান্ধৰ ভিবোতা কি বস্তু নজনা কৈয়ে বিয়া কৰায় !

কাকতীয়েনী : তোমাবো আৰু কথা মইনা !—বিয়াক পাতিলা আট, মইনাক পাতিলা চেতাৰ, বেহেলা নে অৰ্গেন !

প্ৰশ্নৰ : সঁচাকৈয়ে বিবাহিত পূৰ্বে এইটো কথা জনা উচিত যে—ভিবোতাৰ দেহ আৰু আত্মা স্বৰূপতে নিজৰ কৰি ল'বলৈ এজন পুকৰৰ এটা জন্তৰ সাধনা লাগে।

কাকতীয়েনী : (লাজৰ ভাবেৰে) ছুমিও বাক কথাবোৰ ক'বলৈ পাইছাটেন মইনা।

কাকতী : বমেনে যে কনীছাইক বিছতসীৰপৰা লৈ লৰা মাৰে, কনীছাই বে বহুদৈক কিয়া খাবলৈ যাওঁতেই খাপ মাৰি ঘৰ পোৱাৱগৈ, তাৰ পিছত কাছাৰীত দোচৰ দিবলৈ আছে,— নিহঁতৰ আগত তোমাৰ এই বক্তৃতা কাৰিবীয়ে, ছৱৰা।

প্ৰশ্নৰ : নিহঁতৰ লগত আপোনাৰহে কেঁচি আহ-বাহ। আপুনিৱেই যদি— (ভাঙবকৈ ইহে।)

কাকতীয়েনী : (কাকতীক) আপুনিও কথাকৈ কিবা কৰি পোৱাৱগৈ।

প্ৰণৱ বোপা হৈছে সাহিত্যিক ল'ৰা। তেওঁৰ কথাৰ ছেৱেই
বেলেগ।

প্ৰণৱ : (হাঁহি) অৱশ্যে সাহিত্য কৰা বুলি মোৰ এটা বদনাম আছে।
কাকতীৱনী : কনাম কিয় হ'ব বোপা ? তোমাক আমি সকলোৱে
প্ৰশংসাহে কৰোঁ।

কাকতীৱনী : ছুৱৰা, আমাৰ ক্ষেত্ৰত সাহিত্যকৰ যেনে অস্তাৱ, সাহিত্যত
লাগিলে নাম এনেয়ে হ'বই।

কাকতীৱনী : অৱশ্যে সি ওকালতিৰ দৰে নহয়। পিছে অকৰে
দেখোন সদায় কৈয়ে আছে—আমাৰ বোপা নাম কৰিবলৈ
সাহিত্যৰ লিখা লিখা ল'ৰা নহয় বুলি!—এটা কথা পিছে
বোপা, বিয়াৰ কথাটোৰ পৰা আঁতৰি গৈ কোনোবাখিনি
পালেগৈ।

প্ৰণৱ : আমাৰ নিচিনা নিঃকিনৰ বিয়ানো কি ঢোল পিটিবৰ
কথাটো!—(কাকতীৰ কালে চাই)—ক'বৰ দৰে, বয়ন-
কলীমাইব, কলীয়া-বহুদৈব দৰে হৱতো এদিন সি গছবপৰা
পকা গুটি সৰাদি সৰি পৰিব। তাততো একো ঘটনা-
বৈচিত্ৰ নাই, নহ'বই।

কাকতীৱনী : মইনা অতি সবল-চিভীয়া ল'ৰা।—(কাকতীক) নহয়নে
বাক ? কেনে নিবহুতাৰ ল'ৰাটি।—(প্ৰণৱক) তোমাৰ কথাৰেই
জানিবোঁ—বোপা, 'ঘটনা-বৈচিত্ৰ' নহলেই। পিছে জানী
লোকে কম বোলে, বিয়া কৰাটোৱেই সংসাৰৰ মাদুহৰ ধৰ্ম।

প্ৰণৱ : সেই ধৰ্ম অস্বীকাৰ কৰা মানে পাপ হ'ব জানো ?

কাকতীৱনী : পাপ কিয় হ'ব, মইনা।—পিছে তোমাৰ নিচিনা এটি
ল'ৰাই বিয়া নকৰাকৈ—

প্ৰণৱ : থাকিব লগীয়া হ'ব পাৰে।

কাকতীৱনী : (অবিধাস কৰি হাঁহে।)

প্রণব : ডিঙিত হাব-মাল এটি জু'টি লৈ দেশ কাম কৰাটোও
জানো সম্ভৱ ?

কাকতীৱনী : কিয়, দেশৰ কাম কৰা আহুছে জানো কিয়া কৰা নাই,
বিয়া কৰোৱা বাহুছে জানো দেশৰ কাম কৰা নাই ?—

প্রণব : পাজ-ভেদে তাৰ তাবতম্য ঘটবও পাৰে, অৱশ্যে। কিন্তু
আমাৰ নিচিনা অৱস্থাহীন বাহুছে একালে পেটৰ চিন্তা
কৰি আন ফালে দেশৰ চিন্তাতো বলিৱা হবলৈ ক'ত আকৰি
ওলাব !

[প্ৰসাধন কবি আৰু বিলাসী সাজ-পাৰ পিন্ধি মহাস্বয়ে
আবতিৰ প্ৰৱেশ।]

আবতি : ককাইদেও এইবাৰ কিহৰ 'প্ৰপেগেণ্ডা', কিহৰ বক্তৃতা ?

কাকতীৱনী : দেশ-সেৱাৰ বিষয়ে।

প্রণব : অপুেনি সাজু ?

আবতি : বিলকুল।

প্রণব : (বিয় হৈ) ডেমেহ'লে আনাৰ প্ৰস্থান ?

আবতি জব্ব্ব।

প্রণব : (কাকতী-কাকতীৱনীক) ভাল, আহিলোহে এতিয়া।
(নমস্কাৰ জনায়।)

কাকতীৱনী : যোৱা হইনা, তোমাৰ চেঁটা তপৰভই সাৰ্বক কৰক।—

মাজে মাজে আহিবলৈ নাপাহৰিবা দেই। (কাকতী নীকৰ।)

প্রণব : আপোনাৰ আশীৰ্বাদ শিৰ পাতি গ্ৰহণ কৰিছো। আহি-
বলৈ নাপাহৰিলে বা কোনোবাই সোৱণাই দিলে, নিচু
আছিম।

কাকতীৱনী : সোনকালে আহিবা, আৰু—গৰুি নো হওঁতেই।

['ও' বুলি আবতি ওলাই যায়। পিছে পিছে প্ৰণব আৰু কাকতীৱনী।

কাকতীৱনী বুলি আহে। কাকতী এতিয়া নিৰ্ম্মিতাব।]

কাকতীৱনী : ইমান সবল অৰু কৰ্ত্তিবাজ ল'বা থাকিব পূৰ্বে বুলি
নহৈতো আগেরে তাকিবই পৰা নাছিলে'।

কাকতী : হ' ।

কাকতীয়নী : গাৱ'ৰ ল'বাবোৰ সবল হয়, কিন্তু প্ৰথমৰ দৰে এনে
তপ্-ভিৱাৰ কথা ভৱভাৱে ক'ব জনাটো কাচিছে দেখা
যায়। মুখৰ হাঁহি তাৰ মুক্তচেই মুখবপৰা। কথাবোৰ
কেনে লনী—যদিওবা জামাৰ নিচিনা মামুহে তাৰ অৰ্থ
বুজাই টান।

কাকতী : হ' ।

কাকতীয়নী : আপুনি দেখোন শিল চপবা যেন নিমাত-নিবোল হল।

কাকতী : এটা কথাই মুখখন চেপি ধৰিছে দেখি মাটিৰ পৰা না' ।

কাকতীয়নী : (হাঁহি) এটা কথাই নে, নাই এচপৰা কঁঠাল-এঠাই ?

কাকতী : তোমালোকে ইমান সোনকালে মন সলনি কৰিব পাৰা।

—ঠিক জানিব'। কাচাবীৰ ওপৰৰ সেই weather-cock-
টোহে।

কাকতীয়নী : উকীল বুলিয়েইতো আপুনি সেই তৰ্ক জুৰি লৈ মোক

জেনা কৰিবলৈ বিচাৰিছে, কাচাবী-স্বৰ কথাত উমুকিয়াবলৈ

পাহৰা নাই। আক ময়ো উকীলনী বুলিয়েই সেই জেনাবপৰা

কালৰি কাটি এই পাক-ঘৰলৈ গতি কৰিলোঁ।। —ঠিক

আপুনি ক'বৰ কৰে back to kitchen.

[কাকতীয়নী যায় কিন্তু উকীলৰ "কথা মুখ হৃদ্যবোৰাকৈয়ে
শুনি বয়।]

কাকতী : ব'ৰীচোন, তুমি পাক ঘৰত চোমাবলৈ এটা idea লৈ

যোৱা'। —বোলে'। শুনিছা, পাক-ঘৰেইযে তোমালোকৰ

সম্পত্তি—সেই কথা জুই কৰিবলৈ নাই।

কাকতীয়নী : (জুৰি) সেই আইফিৰা নে বোপাইফিৰা-টো বৰেট-

ৰাৰ কোনাইহো—জুৰি বোবতে ওকিকালে হাঁহ ক'লাই

হৈছেই। আক কিয় আহুনেকি ক'ব, লৰীয়া !

তৃতীয় অঙ্ক

কাকতী : প্রণব বিবাহে তুমি কিবা বকল। যেদিন খুজিছিল। অল্প ?

কাকতীরনী : আপুনি ?

কাকতী : মই তাৰ বিবাহে নকৈ, তোমাক বিবাহে ইমানকৈ কও
যে মইকী মানুহবোৰ বৰ practical, বৰ চকুৰ

কাকতীরনী : সেইটো চৰ্জন-সেৱতাৰ গাত দাৰ ।

কাকতী : ইমান দিন তালুৰজন বক্ৰাৰ প্ৰেংসাৰে আমাৰ ঘৰ
কাণ-বাৰতো আঁৰ লগাইছা : এতিয়া প্ৰণবৰ গুণ-গানেৰে
আঁৰ লগা কাণ-বাৰবোৰ হিচি নপঠালেই বন্ধা । ভাহুৰেভো
অকৰ দহখনমান বিয়া পাতিলাই : এতিয়া প্ৰণৱেৰে
শেৰবখন পাতি ধোৱা ।

কাকতীরনী : আপুনিৱে কওকচোন—প্ৰণবৰ আগত সোণমটনাটো
জোনৰ আগত জোৰৰ বাতিৰ মিচিলা ন'হবদে ?

কাকতী : জোন কিয়, একেবাৰেই ধৰা হুপৰৰ বেগিৱেট ।

কাকতীরনী : যদি সেয়ে হয়, আপোনাৰ, তালুৰ কোবডাল হুদুৱাই
ধোৱাই ভাল ।

কাকতী : তেখে ইমান দিন তালুক প্ৰতাড়না কৰিলা ?

কাকতীরনী : যদি মৰম কৰাকে প্ৰতাড়না বোলে, তাকে কৰিছো ।

কাকতী : সেইটো অৱশ্যে a matter of policy. মৰমেই
তোমালোকৰ প্ৰতাড়নাৰ বাই অল্প । তোমালোকে এটি
হাতত বাধি যোগ্যতৰ এটি কিৰাত বৰ পটু ।

কাকতীরনী : আপুনিৱে প্ৰশ্নক কি অযোগ্য দেখিলে ?

কাকতী : মইতো সেইটো কোৱা নাই । অৱশ্যে সেই পখিলাটি
ধৰেণী বুলিয়েই যে ধৰিব পাবিলা সিও টান । প্ৰথম কথা
হ'ল—তাৰ আৰ্থিক অৱস্থানে হয়তো বিয়াত বাধা দিব ।

কাকতীরনী : সেই বাধা গুচাবলৈ মই গাত ল'ম । প্ৰণবৰ নিচিনা এটা
ল'ৰাক তাৰ শক্তি-বুদ্ধি দেখুৱাবলৈ সুবিধা দিলে মোৰে
বা আপোনাৰে অপুত্ৰক জীৱনটো সাৰ্থক হ'ব ।

কাকতী : বাক, সেই দকা মজুব হল;-কিন্তু দেখিলাই—দিন্নাব
কথা ওলাবলৈহে পালে, সি বাহুবা-বিহুবাখন গাই উত্তব
দিন্নাব দাৰিহুৰপবা সাৰি পলাই যোৱাব দবেই গ'ল।

কাকতীয়েনী : সেইটো সকলো ডেকা ল'ৰাবে স্বভাৱ। অৱশ্যে এজনী
ভিকতাই যিমান পাৰে সিমান সোনকালে এজন পুৰুষক
নিজা কৰা আৰু আনকালে পুৰুষে যিমান দিন পাৰে
তেনে চিকাৰীৰ হাতৰপবা আঁতৰি থাকিবলৈকে চেষ্টা
কৰা দেখা যায়।

কাকতী : তেনেহলে বাক ধৰাঁ ডেকা ল'ৰাব মন পিচলাই আনিসাই।
অকৰ দেউতাকে জানো চহকীৰ ল'ৰা এটা এৰি হজুৱা,
টোকোনা প্ৰণৱলৈ অকক দিব ?

কাকতীয়েনী : আপুনি সেইখিনিতেই ভুল কৰিছে। -আপুনি প্ৰণৱৰ
সজ গুণখিনি মণিব নোৱাৰিলে বুলিয়েই ভাবিছে, তিনিদেবো
সেই পালীবে হ'ব। চাব, তিনিদেৱে মোৰ কথা শুনিবই।
শুনিব আপুনি চাব, তিনিদেৱে এদিন প্ৰণৱক লগ
পালেই, মন হুৰি যাব।

কাকতী : ঠিক তোমাৰ দৰেই নহয়নে ?—(হাঁহি)তুমি যেমেকৈ প্ৰথম
চাৱনিতে প্ৰণৱৰ প্ৰেমত পৰিলা !

কাকতীয়েনী : জানো, কি খেয়ালি কৰে। অৱশ্যে, তেনে ঈৰ্ষ্যা,
হুৰ্বল প্ৰকৃতিৰ মানুহৰ গাতহে শিগায় সোনকালে।

[লাজ কৰি প্ৰেহান। কাকতীয়ে, হাঁহে।]

কৃষ্ণকমল প্রথম দৃশ্য

কৃষ্ণকমল বকরাৰ ড্ৰিং কম্ । পিয়ানোটোৰ ওপৰত প্ৰজালৰ এখন ডাঙৰ ছবি । বিবৰ্ণ মুখ আৰু আউল-জাউল চুলিৰে ডাহুৱে সেট ছবিলৈ চাই চকুলো টুকি বহি আছে । বতাহত এটি বকৰ মূৰ ওপৰত আছে ।

মনচোকাই প্ৰকাশ চাহ আৰু এখন স্নেহিত অলপ খোৱা বস্তু লৈ আছে । সি ভাবলৈ চাই বেজাৰ মনেৰে কয়-

মনচোকা : সোণমইনা, এই কথাটোকে আৰু মই বৰ টান পাঠছো । এইদৰে খোৱা-বোৱা এৰি, চকু-পানী টুকি থাকিলে জানো, বৰবোপা আৰু স্বৰি আহিব ? (কাপ-স্নেট থয়) ঈশ্বৰ যেনেকৈ দিব, গৰাকী, জেনেকৈ নিম্বো গৰাকী । সংসাৰলৈ মানুহ আহিলে জানো, কোনো দিনে নমৰাকৈ থাকিব পাৰে ? মানুহৰ জীৱনটো প্ৰথম পাতৰ পানীটোপাব দৰেই শুকনী, কিন্তু ভগৱন্তৰ কি ইচ্ছা, সি প্ৰথম পাতৰ পানীৰ দৰেই থৰক্, বৰক্, -এৰাব, পৰিলে আৰু, বহল পানীডাবপৰা ভূমি আনিব নোৱাৰি । তাকে চাই, ভূমি আবুজন ল'ৰা নহয়, নিজৰ মনটো তাপৰিব লাগে । মোৰ জানো হিয়াখন বৰ মটনাই ভাঙি যোৱা নাই ? ময়োভো এইদৰেই চলি-কৰি যবৰ কাম-কৰন চলাইছে ।

ভাল্ল : (চকু মচি) তই পাব, তই পাব, তই জীৱনৰ দাত-প্ৰতিদাত, খকা-খুলা সহি পাইছ ! জোৰ বুকু কঠ, ৱা হৈছে, তই পাৰিবি । মই, মই কেনেকৈ ?

[মনচোকা ডাহুৰ কাষতে মাত্ৰিত বহে ।]

মনচোকা : সৰুমইনা, যদি ভূমিয়ে এইদৰে বেজাই কৰি থাকে, দেউতাক

বুঢ়া ছিলাই আক কিমান সহিব? এতিয়া চাহ এটোপা
খোৱা, মোৰ সোণ। (ভালু মনে মনে থাকে।) মোৰে
শপত, সকমইনা। (মেজখন ভালুৰ ওচৰ চপাই দিয়ে।
ভালুৱে চাহকাপ হাতত লয়।) কিয়, শুনা চাহকণেই
হবনেকি? প্লেটৰ কেক একাল ভালুৰ হাতত ছুলা দিয়ে।)
সকবে পৰা এইদৰে নোখোৱা ভাত খুৱাই, নিপিকা কাপোৰ
পিকাট, ময়ে ডাঙৰ কৰা নাই জানো? মই আছো, যিনি পোনা
আছে, দেউতা আছে—তোমাকনো আক কি লাগিছে? (আক
একাল কেক ভালুৰ হাতত দিয়ে।) ভগৱন্তই কিছুমান বস্ত-
আঁতৰাই নিও, জগতখন এই দৰেই সম্পূৰণ নেবাখে জানো?
ময়াই আমাৰ চকু অন্ধলা কৰি ৰাখিছে বাবেহে জগতখন
ময়াপী যেন লাগে। ভগৱান সদায় একে আমাৰ
অন্তৰত বিকাৰ আছে বাবেহে, সংসাৰ আমালৈ লুখৰ নহয়।

ভালু : তই কি আচৰিত মানুহ, কাই? এনে নিমজকৈ এনে দাৰ্শনিক
কথা ক'বলৈ ক'ত শিকিলি?

মনচোকা : এ মইনা, ইন্সুল-কলেজত নপঢ়িলেও, সংসাৰৰ চাকৰনয়াৰ
ইন্সুলটোনো ঠীংবে আমালৈ পাতি খোৱা নাই জানো?
সকমইনা দেউতাই বিলাতলৈ নঠৈ এইটো পঢ়াশালিতে নাম
লগাই ল'লেও হয়।

ভালু : ওঁ।

মনচোকা : মইনা দেউতাই এই লেডেৰ-পেডেৰ কাপোৰ-কানিবোৰ
পিছি আছে কেলেই? মনটো বেয়া লাগি নাথাকে জানো?
মই এবোৰ উলিয়াওঁগেনে?

[দুইভৈ পীত-ৰুমি শুনা যায়।]

ভালু : বাক, বচান ব।

[পীতৰি ৰুমি লাহে লাহে প্ৰেছি পুপটি হৈ উঠে। মনচোকা ৰাখিবলৈ
ওলাই যায়। ভালুৱে বিস্মিতকৈ ৰাখিবলৈ লয়।]

ওলালি ঐ
 জীৱন ভঙ্গা ভোব
 সামৰি স্ত'ভবি, ওলালি ঐ ।
 আন্ধাৰ বাটত ভোব
 শক্তিশূন্য, তন্নাতুৰ,
 খুপি খুপি ছুটি ভবি, ওলালি ঐ ॥

[মনচোকা আৰু এটা আন্ধৰলিলা ডেকা বৰাগী সোমাই আহে ।]
 মনচোকা : আহ, আহ, কোনো ভয় নাই । ডেকা বোপাই ভোব নাম
 শুনিব । বহ,, বহ, (ডেকা বৰাগী বহে ।) অ, এতিয়া গা ।
 নীয়বৰ মুকুতা আছিল সৰি সৰি
 হাতেৰে নেপালি ধৰি, মোৰ কঙাল ঐ—
 ব'দালিৰ বুকুতে সীতোৰ মেলি দিলি
 ব'লিহি আন্ধাৰত পৰি মোৰ কঙাল ঐ
 ওলালি ঐ ।

[বৰাগী বয় ।]

মনচোকা : গা, গা ।

স্বপ্নেৰে সপোনৰ বৰষৰ সাজিলি
 পছোৱাই মোহাৰি ধ'ব ।
 অভাগা, চিতাবে ছাইবে ।
 অভাগা, কি স্তেতি বান্ধিবি,
 অভাগা কঙাল ঐ, দিখোঁৱে সামৰি ল'ব ।
 সপোনৰ মায়া-ছবি
 ভাঙ, ভাঙ, গুৰি কৰি
 চকুলো এটোপা লই
 অজানা বাটবে বাটকরা তই
 ওলা ওলা ধবেকই ॥
 ওলালি ঐ—

ভানু : কাই, মোব মনি-বেগটো আনাগৈচোন।

[মনচোকাৰ প্ৰস্থান।

[ববাগী থিয় হৈ বলিয়ার চকুৰে ঘৰৰ চাল-বেৰ চায়।]

ভানু : বহা, বৈহা, অলপ পইচা লৈ যোৱা।

[ববাগীয়ে ভয়ত জীতৰি যোৱাৰ দৰে চকু টেৰ কৰি বাহিৰলৈ ওলাই যায়। ভানুৱে “বৰা, বৰা” বুলি পিছে পিছে যায়।]

[কথা পাতি পাতি ধৰ্মকিঙ্কৰ আৰু মনচোকাৰ প্ৰৱেশ।]

ধৰ্ম : তুমি পাৰিবা, তুমি পাৰিবা, মনচোকা।—বববোপাই এইদৰে মাজ খুবে ক’কি দি সাৰি যাব বুলি জাবিৰ নোৱাৰিছিলো। কি কৰিব? সকলো ঈশ্বৰৰ বন।—এই যে এটা ছুৰ্যোগ নামি আছিল খুজিছে তুমি বাধা দিব পাৰিবা মনচোকা। হাজাৰ হওক, প্ৰণৱ, সি নীচ মানুহৰ ল’ৰা—নহলে এই কেলেঞ্জাৰীখন, ছিঃ, নহয় জানো? খুড়াদেৱে বিশ্বাস কৰিব সুখীভব পাৰে—বুঢ়া মানুহ হোজা স্বভাৱৰ; কিন্তু তুমি বুদ্ধিয়ক মানুহ, সববোপাক বুজাব পাৰিবা। তুমি বুজি-বাজি তাক ধ্বংসৰ বাটলৈ পিছলি যাবলৈ নিদিব? মনচোকা। একমাত্ৰ তুমি পাৰা: তুমি পাৰিবা মনচোকা।

মনচোকা : মই পাৰিম? —মই পাৰিম?

ধৰ্ম : নিশ্চয় পাৰিবা, মনচোকা। এনেকুৱা কৰিব লাগিব যাতে সেই পাৰওটো এই ঘৰত এই মুহূৰ্ত্তবপৰাই যেন আৰু আত্মলি টোঁৱাব নোৱাৰে।

মনচোকা : কিন্তু এটা কথা, বেউতা।

ধৰ্ম : কোৱা মনচোকা, কোৱা, মনৰ খুৰ্খি ভাঙি কোৱা।

মনচোকা : প্ৰণৱ মইনাক স্মাৰ্শ্বনি নীচ মানুহৰ ল’ৰা বুলি বিশ্বাসে। য়োতো সেই একে নীচ মানুহৰে ঘৰৰ। আৰু—(ধৰ্মলৈ আত্মলিয়ার।)

ধৰ্ম : তুমি? তুমি কিয় হবা?

মনচোকা : আক মহাবী দেউতা, সোণমইনা পঢ়া-পুনা ল'বাটো আছে,
আজন্দি বাপেক আছে এনে থাতু আপুনি—

[বকরা সোমাই আছে।]

বকরা : কি হৈছে, কি হৈছে ধর্মকিছর ?

[মনচোকা লাহে লাহে বাহিবলৈ ওলাই যায়।]

ধর্ম : কি হ'ব খুড়াদেও, ধংসব উদোগ পৰ্বই ওবা পাতিছে।

বকরা : হবই, হবই ধর্মকিছর। বসইনায়ে মোক এটনবে বুকু কাতি
কান্দিবলৈ এবি থৈ যাব বুলি নাভা পিছিলো — আজি—
(বহে।)

ধর্ম : মইতো তাকেই কৈছিলো মনচোকাৰ আগত।

বকরা : আজি মেট্‌চ্‌কেটবিব মেনেজাব ভিঠল পিহে আহিব।
সিদিনা খেয়াব হস্তাব মিটিঙত তোমাৰ পৰাই যি অপমান
পাইছো, কবলৈ বাকী নাই। এতিয় সৰলো চিচাপ-পত্র
নিকাচ কৰি দিব মোজাবিলে তোমাৰ লগত এব কপদিকৰো
সংসৰ বাখিব নোৱাৰি। বৰপোৱেতো দয়াগাঁন তৈ এবি
থৈ গৈছেই। তুমি মোৰ বহুত দিনৰ ভিতৰ পিছাব
মাগুহ। তোমাক এবিবলৈ যোব আক এতিয় দিখা মচহ,
ঠিক জানিব'।

ধর্ম : খুড়াদেও, কোন কাব মিত্র, কোন কাব শত্রু ? বিদেশী জুৱাবীহঁতে
যে এটনবে আমাক ঠেকত পেলাব পাৰে, সেই কথা আগেয়ে
হুবুজিছিলো। খেয়াবৰ দামৰ শ্ৰেখন দুই কিস্তিটো দিয়াৰ বচন
পাইছেই। তৃতীয় কিস্তিও আদায় হৈ গৈছে যোৱা
এপ্ৰিলত। এনে স্থলত সিহঁতে ইমানটো ক'কি দিয়ে!

বকরা : কথাবে এতিয়া মোৰ না দুহুৱাৰ। এই চাৰি-পাঁচ শ
টকা মই এনেট বাবলৈ দিব নোৱাৰে'। তাৰ উপৰি
সাহক এটা কেলেকাৰী — ব্যৱসায় চলাব নোৱাৰা বুলি।

ধর্ম : কেলেকাৰী ? কেলেকাৰী কথাকে জাৰিছিলো এতিয়া মই।

খুড়াদেও, মই আপোনাক আগতেই কৈছিলো সৰ্ববোপাব
 লগত প্ৰণৱ বন্ধু মজলজনক নহব। আগতেই কৈছিলো,
 সি সচ্চবিত্ৰ ল'ৰা নহয়, ভিকছৰে এইদৰে সজ লোক
 ল'ৰাক নষ্ট কৰিবলৈ আছেই, চাওক খুড়াদেও, মই সৰু
 বোপাক কিমান হাক-বচন ক'লো—বোলো এই ঘনিষ্ঠতা
 লাহে লাহে বিহত পৰিণত হবগৈ। এতিয়া গৈ গিয়ে
 হ'ল। আপোনাৰ প্ৰণৱ অ'ক আমাৰ কপীধৰ উকীলৰ
 বৈশীয়েকৰ ভাগিন আৰতিৰ বদনাম মানুহে বাটে বাটে
 বটি ফুৰিছে। সেইবোৰ কোৱাটো যে পাপেই, কাণেৰে
 শুনাও পাপ

বকৱা : ঠু, ঠু, নিশ্চয়, নিশ্চয় ধৰ্ম'-কিছৰ। কিছ মোৰ এই
 কেলেছাৰীখন—[এখন চিঠি লৈ মনচোকাৰ প্ৰবেশ।]

বকৱা : হেৰ, কি পালি সেইখন ?

মনচোকা : দেউতা, এইখন চিঠি, আমাৰ প্ৰণৱ মইনাই সোধবইনা
 দেউতালৈ দিছে।

বকৱা : চাওঁ, মোক দাচোন।

মনচোকা : সৰুমইনা দেউতালৈহে আহিছে, ভেবেত আছে ভিতৰত।

বকৱা : বাক, বুজিছো দে মোক।

[মনচোকাই মূৰ খজুৱাই খজুৱাই চিঠিখন বকৱাৰ হাতত দিয়ে।
 জেপৰপৰা চচ্‌মাযোৰ উলিয়াই পিন্ধি বকৱাই খামটো
 কালি চিঠিখন মনে মনে পঢ়ে।]

মনচোকা : দেউতা, তিনিজন মানুহো লগতে আহিছে।

[বকৱাই চিঠি পঢ়ি থাকে। মুখত এটা খঙৰ ভাব বিৰিতি
 উঠে। চচ্‌মা খুলি চিঠিখন ধৰ্ম'-কিছৰ হাতত দি]

বকৱা : বা মনচোকা! মানুহকেইটাক অকিচ হবতে বহিবলৈ—
 নালাগে ইয়াতলৈকে মাতি আন বা। (মনচোকা স্বাৰ্ধ।)
 ধৰ্ম'-কিছৰ, চিঠিখন ডাঙৰকৈ পঢ়াচোন। ধৰ্ম'-কিছৰ
 পৰ্বই যদি ওবা পাতিছে, ত'ৰ ওবা হিচি .বিয়া বাজ

পাৰিলে । সোণমইনা, সোণমইনা, চাঁঠ এইপিনে আহ ।
[ভিত্তবত সোণমইনাৰ মাত—গৈছে, মেটতা ।]

ধৰ্ম্মকিৰব : (চিঠি পঢ়ে) “চেনেহৰ ভানু, আজি স্কীনিৰ ৰায়ত সতাব
সম্পাদক আৰু ছন্দমান ছখীয়া মানুহৰ লগত মই তোমালো-
কৰ ঘৰলৈ যোৱাৰ কথা আছিল ।

[ভানু সোমাই আচি বিয় হৈ বয় ।]

“কিন্তু এই কেইদিন বানপানীৰ কামত পানীয়ে পানীয়ে
ঘূৰি গাত শক্তি নাইকিয়া নিচিনা হৈছে । অলপ জ্বৰ জ্বৰ
অনুভৱ কৰিছো । গতিকে সতাব সম্পাদক জীৱিত দীপধৰ
গোহাঁই আৰু ছন্দ তোমালোকৰ মাটি খোৱা মানুহ পঠালো ।
মই সকলো কথা-বতৰা কৰলৈ মিলা-পৰামৰ্শ দি পঠাইছো ।”
[মনচোকা, দীপধৰ গোহাঁইৰ প্ৰৱেশ । ধৰ্ম্মই চিঠি পঢ়া
বন্ধ কৰে । দীপধৰ ডেকা, ‘চিঠিয়েলিই, ।]

বকৱা : পঢ়াঁ, পঢ়াঁ, তোমাবেই যশোপান । —তুমিয়েই বোধ
হয় দীপধৰ গোহাঁই ?

দীপধৰ : হৈছে ডাঙৰীয়া । কিন্তু বকৱা ডাঙৰীয়া, আপোনাৰপৰা
অৱজানমূচক ‘তুমি’ সম্বোধন শুনিবলৈ ইচ্ছা নকৰোঁ ।

বকৱা : মোৰ ল’ৰাৰ বয়সীয়া বুলিয়েই সেই সম্বোধন কৰিছো ।

দীপধৰ : (আক্ৰমণৰ সূৰত) শুনি সূখী হ’লোঁ ।

বকৱা : লগৰ মানুহ ছন্দ ইয়ালৈকে মাতি আনা, গোহাঁই ।

[মনচোকা ভিত্তবলৈ সোমাই যায়, দীপধৰ বাহিবলৈ ওলাই
যায় ।] —তাৰ পিছত, ধৰ্ম্মকিৰব ?

ধৰ্ম্ম : কথাবোৰৰ সঁচা-মিছা বাহি যাব, খুজাৰেও । (পঢ়ে) “কেইবা-
জনো মানুহক সূখি বুলিব পাৰিলো আৰু উপযুক্ত প্ৰমাণো
পালো—যে মাটি খোৱা একৱাই দিয়া ভৱ বেপুৱাই,
তোমালোকৰ মহৰীয়ে অৰথা ওপৰকি ধন আৰু চাউল-
মাহ ছখীয়া মানুহৰপৰা কলেবে উলিয়াই নিয়ে । ই অতি

বেজাৰ লগা কথা। এই মাহুহ হুজনে এই কথা পদে-
প্ৰমাণে দেখুৱাব।

“আক এটা কথা—তোমালোকৰ মহৰীৰ কি বাৰ্ষ জড়িত
আছে ক’ব নোৱাৰোঁ—মোৰ সহকৰ্মী কিছুমানৰ মাজত
মোৰ আক আৰু আৰুতৰ অপৰাধ বৰি কুৰিছে। এইটোও জনাই
থওঁ যে আৰুতৰে যি উদামেৰে পুঞ্জিৰ কাৰণে টকা তুলি
আক আন প্ৰকাৰেও সহায় কৰিছে, সঁচায় শল্যাগিব লগীয়া।
মোৰ স্নেহ জানিবা। এয়ে। “তোমাৰেই প্ৰশ্ন।

“পুনশ্চঃ এই মাত্ৰ ককাইদেৱৰ মৃত্যুৰ বাতৰি পাই মন্থকিঙ্কৰ
বেদন অহুভৱ কৰিছোঁ। কি কৰিবা, জন্ম-মৃত্যুতো আমাৰ
স্বাভাৱ নহয়! শৰীৰ অলপ ভাল পালেই বাৰলৈ আশা
কৰিছোঁ।”

মাহুহ : ধন্থ ককাইদেও, আপুনি এই পাপবোৰ লৈয়ে ধন্থকিঙ্কৰ
নাম লৈছিলনে? ছিঃ।

[ধন্থকিঙ্কৰ তলমূৰকৈ বয়। দীপধৰ আক হুটা মাহুহ
সোমাই আহে। মাহুহ হুটা আনু-বলীয়া। যিমান পাবি
আটোমটোকাৰিকৈ পিছা সাজ-পাৰত নিহঁতৰ দ্বাৰিজাব
চিন পূৰা মাত্ৰায়। বকৱাৰ ঘৰৰ ভিতৰত নিহঁতে অহুচল
অহুভৱ কৰে।]

বকৱা : বাক ওই মনে মনে থাক, সোধ।—উঃ মোকো ভাল
আপদখনে পায়। ভালটিহে লোকে কয়। আপদ আহিলে
অকলৈ নাহে বুলি।—পিছে গোহাঁই, তোমাৰ ক’ব
লগীয়াখিনি কোৱা।

দীপধৰ : মোৰ ক’ব লগীয়া বহুত আছে। আগতে এই মাহুহ
হুজনক বিচাৰ দি গক।—(ধন্থকিঙ্কৰলৈ চায়) এখেতেই
বোধ হয় আপোনাৰ টকা-তোলা, মহৰী। (বকৱাই মূৰ
ছপিয়ায়।) ছপীয়া মাহুহৰ জেক পিছেই এনে বুলিওঁ

দেহা বঢ়াইছে। কিন্তু সেইদিন আক দাও 'দাত'।
ধন্বকিছবব চকুত জুই-আঙনি কোঁৱৰ') জুইবীয়া, এইজন
হৈছে গাৱ'ব বাৰিক। নাম ধনীবাৰ। খাশোনাৰ ড়েৰ
পুৰা মাটি আজি ছবছব খাইছে।

ধনীৰাম : (কুঁচিমুচি হাত বোৰ কৰি) হৈছে দেউতা, বন্দীয়ে তাৰেই
কোনে মতে এগোহালি ল'ৰা-ছোৱালী পোহ-পাল দিব
লাগে।

বকরা : তোমাৰ নিজৰ মাটি আছেনে নাই ?

ধনীৰাম : আছে দেউতা ছুভৰামান। এয়ে-সেয়ে কোনোমতে বহুৰটো,
লোকত হাত নপতাকৈ, তেজে মুতা বন কৰি, জোঁৰা মৰাত।
যোৱা ছুহুৰে তাৰো মুদা মাৰিছে দেউতা।

বকরা : কিয় ?

ধনীৰাম : দেউতা--

বকরা : কোৱাঁ, কোনো ভয় নাও, যি অশুৰবিধা হৈছে নজনালেতো
আমি জানিবৰ উপায় নাই।

ধনীৰাম : দেউতা, মহৰী দেউতাই--

বকরা : কোৱাঁ, কোৱাঁ--

ধনীৰাম : ছয়ো বহুৰ আগ ধন বুলি পোহৰ টকাকৈ লৈ একো
বহিৰ-পত্ৰ নিদিলে। তাৰ পিছতো আকৌ পুৰা বন উলিয়াই
লয়। আমি ছুৰীয়া মানুহ, দেউতা। দেহাই টানে দানেহে
কট কৰিব পাৰো। মাটি বহুৰি বহুৰি অসাকৰা ঠেঁ
আৰিছে দেউতা। বন্দুৱা বনৰ জোঁৰাবেই ধান নপৰে।
তাৰ উপৰি মহৰী দেউতা ব্যৱ পতি কৰা চাউল একঠা,
বৰা চাউল একঠাৰ টোপোলা এটা নিদিলে মাটি খোৱাৰ
আশা-ছেৰ হয়।

বকরা : ধন্বকিছব, ধনীৰামৰ কথাত বিধৰ্ন হোৱা নাইতো ?

ধন্ব : ধনীৰাম !!! (ধনীৰামত তীক্ষ্ণ দৃষ্টি নিক্ষেপ কৰে।)

দীপধৰ : এই চকুৰ পাক আৰু নাখাটিব, ডাঙৰীয়া। তাক ঘৰৰ
বৈশীৰ কাৰলৈ লামবি লৈ যাওক। ত'ত চন্দুকত ভবাই থ'ব।

বৰুৱা : বচিন-পত্ৰ কিবা আছেনে ?

ধনীৰাম : হয় দেউতা। (এৰুবা ফপছতা কাগজ বৰুৱাৰ হাতত দিয়ে।)

বৰুৱা : বোৱা ছুৰছবৰ বচিন ক'তা ?

ধনীৰাম : এ, দেউতা : মোৰ আকৌ কলীয়া আখৰৰ লগত চিনাকি
নাই দেখিতো এইদৰে লোকৰ ঠোঙোনা-মুকুটি খাবলৈ
হল ওলাইছে।

[বৰুৱাই মূৰৰ ছখন নতুন ধৰণৰ কাগজ উলিয়াই চাই
ধনীৰামক আটাইখিনি ঘূৰাই দিয়ে।]

বৰুৱা : আৰু এওঁৰ কি ওজৰ ?

ইটোমাহুহ : মাধৱক চিন্তি মোৰ নাম—কিন্তু ৰূপে সৈতে—দেউতা,
হৈছে মণিৰাম। মোৰ ককা-পিতা পৰ্যাস্ত কৰি—কিন্তু
ৰূপে সৈতে আপোনাৰবৰ মাটি খাই আহিছে, দেউতা।
কিন্তু দেউতা, আজি তিনি বছৰ কিন্তু ৰূপে সৈতে—কি
হুৰ্ভাগ্যৰ কেৰ ক'ব নোৱাৰোঁ সেইকেৰাবৰা বঞ্চিত হৈছোঁ,
দেউতা ঈশ্বৰ।

বৰুৱা : কোনে একুৱাই দিলে ?

মণিৰাম : মহৰী দেউতাই, দেউতা ঈশ্বৰ। ল'ৰা-ছোৱালী কেইটাৰ
—কিন্তু ৰূপে সৈতে—অনাধিভি মিলিল, দেউতা।

দীপধৰ : এদিন ঘৰত মতা মাহুহ নথকাত অসদ অভিপ্ৰায় লৈ
আপোনাৰ এই প্ৰতিনিধিগৰাকী মণিৰামৰ ঘৰলৈ গৈ,
মণিৰামৰ বৰ পুতেকৰ হাতত ছুই-চাৰিটা লপা-খপাৰ সন্মান
পাই আহিছে, ডাঙৰীয়া। মণিৰামৰ একনী ছোৱালী
ওচৰৰ পাঠশালাটোৰ পণ্ডিতনী।

মণিৰাম : হৈছে, ডাঙৰীয়া দেউতা—কিন্তু ৰূপে সৈতে—সেয়ে মুঠ
কথা।

দীপধব : তাব পিছবপবাই মহবী আক মনিবামব কবব কালে দু' কবিব নোরাবা হ'ল আক একে বছবতে মনিবামে খোরা মাটি অসভবিব্রব এজনী বাবীয হাত্ত পবিলপৈ ।

ভাহু : ধর্ম'ব কিছব হ'লেও ইমানখন পুণ্যব বোঝা অকঠলে কড়িরাব পাবিছেনে ?

বকরা : ব, সোণ ।—এই বছবলে মাটি লগোরা হৈ গলনে, ধর্ম'কিছব ?

ধর্ম' : অলপ হৈছে, খুড়াদেও ।

দীপধব : মানে বি বি ঠাইবপবা ববা-কহা একঠা হাত্ত পবিছেছি ।

বকরা : (ধনীবাম, মনিবামক) জোমালোক ছুরো বাক এতিরা বোর" ।

মনিবাম : মাধরক চিভি দেউতা ঈখবে মাটি এতবা নিমিলে বে, এইবাব আক—কিছব কপে লৈভে, ল'বা-ছোরালী কেউটাবে বন্দী, নিগমে মৰে" দেউতা ঈখব ।

(ধনীবাম, মনিবামব নমস্কাব কবি প্রস্থান ।)

বকরা : এতিরা গোহাঁইব কি বক্তব্য আছে, কোরা" ।

দীপধব : ডাঙবীরা, এই ছুটা মাহুছে আপোনাব মহবীব যি প্রতাড়না সহিব লগীরা তৈছে, নি এরা মাত্র নকুমাছে । ছুই-ভিনিখন গার'ব কতাল বাইলব ভিভিত ভবিব পচক দিবে আপোনাব মহবীব সোটি বেদেলা গা ধবিছে । প্রত্যকতারে বা পবোকতারেই বে আপুনিও এই প্রপীড়নব পবাকী তাকো দুই কবিব নোরাবি । আজি বছবিকছীরাই এই কমেব বছব ভলত থাকি প্রজাব ভিভি শুকাই গৈছে ;—প্রতিবাদ কবিবলে সিহঁতব মাত নাই, সাহ নাই । কিন্তু সেই প্রতাড়নাব দিনব লেখ উকলিল । ভারত সত্যব ভবকবপবা নই আপোনা'ব ওচবত এইকেইটা দাবী পেচ কবিলো । (ক্লেপবপবা এখন কাগজ উলিয়াই পড়ে—) “এক, বর্তমান খাঁজনা-তোলা মহবীয়ে সেই পদ ইস্তকা দিয়ক । ছুই, আশ্বেরে মাটি খোরা মাহরক আক ছুবা'র চাই চাই ন লোকক ভারত সত্যব ভবিবতে মাটি লগাব লাগিব । তৃতীয়ত-

বেহেতু এই কেইবছৰৰ শোষণৰ দ্বাৰা আবর্তন আৰ্হিক
অৱস্থা অতি ভৱনিক হৈ পৰিছে ; অস্তিত্ব, দুখহৰলৈ দুখীয়া
বাইজক নাম মাতি খাজনালৈ মাটি, এৰি দিব লাগে
চতুৰ্থতে, নতুন মহৰী ভৰ্তি কৰা আৰু মাটি লগোৱা কামত
যেন ব্যৱস্তা সভাৰ সহায় নোলোৱাকৈ নাথাকে ।” বৰুৱা
ডাঙৰীয়া, এই চাৰিটা দাবীৰ এটি অগ্রাহ কৰা মানে,
মাটি কেইবছৰমানলৈ ছন্দ পৰিবলৈ দিয়া । কৃষক ধনীৰ
হাতত এইদৰে লাঞ্ছনা ভুগি জীৱন কটোৱাতকৈ নাথাই
মৰাটোৱেই জ্ঞেয়ঃ ।” (কাগজখন বৰুৱাৰ হাতত দিয়ে)

বৰুৱা : বাক. তুমি ঘৰলৈ যোৱা। . মই বিবেচনা কৰি চাম ।

দীপধৰ : বৰুৱা ডাঙৰীয়া, নাভাবিব আপোনাৰ ওচৰত ভিক্ষা বিচাৰি
আহিছো বুলি । মই ইয়ালৈ আহিছো আমাৰ দাবীৰ
উত্তৰ বিচাৰি ।

ভানু : দেউতা, ময়ো ব্যৱস্তাৰ দুখত সহায়ত্ব কৰা হৈছে । গতিকে
ব্যৱস্তা সভাক কথাটো বিচাৰ কৰিবলৈ দিয়াই ভাল ।
সেই সম্বন্ধে আপুনি গোহাঁইক এটা সমিধান দিয়া উচিত ।

বৰুৱা : মই বুজোঁ, মই বুজোঁ, লোপমইনা ।—গোহাঁই, তোমাৰ দাবীৰ
উত্তৰ নিবলৈ মই মাতি পঠিয়াম । এতিয়া, যোৱা । (খিয় হয়)

দীপধৰ : ভাল, চাব কিন্তু, ধান পকে মানে যেন হুনিৰ মৰণ নহয় ।
(প্ৰস্থান) (এটা কেনভাহাৰ বেগ লৈ ভিঠল সিঙৰ প্ৰবেশ ।)

সিঙ : সৰুকাৰ বৰুৱাজী, নমস্কাৰ মহৰী বাবু ।

বৰুৱা : নমস্কাৰ সিঙী, বহু, বহু । [বন্দকিত্বৰ সিনাতে বয়]

সিঙ : (বিশেষী উচ্চাৰণৰে) বৰুৱাজী, আৰ্পনাৰ প্ৰত্যক্ষ বাবু
মৰা গুনি ভাবোঁ বৰুৱা পাইছোঁ । ভগৱান্কা মৰি বৰুৱাজী ।
—মোৰ এক বৰুৱী কাম আছে । কোৱাৰ পৰিছে shortly
and simply বৰুৱা । আৰ্পনাৰ হৈ “বহু, share

price আদায়ক, বচিদ বিলা। কিন্তু, *call-money* আজ পর্যন্ত আদায় নাই হইয়াছে। বন্ধুগণের মধ্যে কয়েকজনে প্রকাশ করিব এক চিঠি আছে। যেরূপ শেষ হইয়াছে *call-money without any notice* আদায় করিবেন, বাকি বাকি। (কেন্দ্রীয় বেং খুলি এখন কাগজ উলিয়ায়। তাম্বুরে কাগজখন হাত পাতি লয়।) আতী, আপনাব *share automatically is in lapse*. Half the paid *call-money* কেন্দ্র দিলে in force ব'ব।

ভানু : এইটোতো প্রকাশনার চী হব নোহাবে। P আক B ঠিক আছে, বাকী a-r-u-a একেভাবেই অমিল। [কাগজখন মেজত ধর। বকরাই চ্চ-বাইল আক ভিঠল সিং আক তাম্বুরে জুনি চার। ধর্ম'কিছব খির হয়।]

বকরা : উসু (ই জান, জান, জান।

ভানু : বহু ধর্ম'কিছব ফকাইদেও, ইও আপোনাবে তীর্ষি বোষ হয়। [বকরা, ভানু; ভিঠল সিং তিনিও তীর দৃষ্টিবে ধর্ম'কিছবলৈ চার। সেই দৃষ্টিব হেচাতে কেন, সি'বহি পবে।]

বর্ষ : আপোনালোকব—এই—চোকা চারনিব অর্ধ পোরা নাই, গুড়াদেও।

ভানু : (আক্রমণের মূর্বে) পাব, পাব, বিদিনা হুঁয়ারী প্রকার ওপবত আচনা ব্যক্তিবাব কল স্বরূপে, বাব গটল খাই জীয়াই আছে তাবে বিকছে এনে বড়বর নুটী কবাব কলস্বরূপে, বিদিনা জেলত পচিব লাগিব, সেইদিনা, সেইদিনা বুজিব।

ভিঠল সিং : ..(জাল কাগজখন বকরাব কালে আগ বড়াই) বকরাই, মই বাউ। এই কাগজটো আপনাব হকীব হুব, লাভানি বাখির। আপনাব কেন্দ্র, কাগ পাব কাগ। বকরাই বকরাই, বকরাই হেচা বাউ।

বকরা : নমস্কাৰ সিজী ।

তাহু : নমস্কাৰ । [তিষ্ঠল সিঙৰ প্ৰস্থান । পিছে পিছে লবালবিৰ্কে
তাহুও ওলাই যায় । * * * খন্তেক নীৰৱ । * * *
বকরাই স্বীকৃতভাৱে ধৰ্ম'কিছবলৈ চাই থাকে । ধৰ্ম'কিছবে
একে ধৰে মাটিলৈ চহু দি বয় । সি লাহে লাহে মুখ তুলি
কনযোৰাকৈ বকৰাক সাৱধান কৰে ।]

ধৰ্ম' : খুড়াদেও, মোৰ ওপৰত যিমানখিনি পাপ জাপি দিব
খুজিছে, মইতো তাৰ ভাগী নহওঁ ।

বকরা : বুজিছো, বুজিছো, পাবওই মৰিও মৰ-কামোৰ নেৰে । এতিয়া
জালত পৰিও আকৌ এবাবলৈ চোঁটা !!

ধৰ্ম' : (বকরাৰ ওচৰত আঁঠু কাঢ়ি) খুড়াদেও, ভাবি চাওক পোটেই
জীৱন আপোনাৰ হাততে কটাই গিলো । মোৰ পাপৰ
ক্ষমা নাপায়নে ?

বকরা : (বিয় হৈ) মোৰ ঘৰত তই আছিলি বাৰ্ষ সৈ—বিঠা কথানে
মোক খুলি খুলি ধাবলৈ ; এতিয়া বিঠা কথানে আক
মোক ছলিব নোৱাৰ—নোৱাৰ—নোৱাৰ ।

[মনচোকা সোমাই আহে আৰু আঁতৰতে আচৰিত হৈ
খিয় দি বয় । ধৰ্ম'কিছবে লবপ পৰা মাহুৰৰ দৰে বুকত
হাত দি মাটিতে লেপেটা কাঢ়ি বহি থাকে ।]

উস, উস—বিপদৰ উপৰি বিপদ—পেটৰ পোৱালি এটা মৰি
বাৰৰ চাৰি দিন হোৱা নাই—তাতে আকৌ—উস, উস— ।

(মনচোকাক দেখি) মনচোকা তই আহ । তই আহ ?

(মনচোকা আচৰিত হৈ আঁ কৰি বয় । ধৰ্ম'কিছব বিয় হয় ।)

তই মাত্ৰ মোৰ ঘৰৰ ঘৰ-জেউতিৰ দৰে ..তই মাত্ৰ আহ ।

—এটা কথা, এটা কথা মনচোকা, ভালকৈ জলপান

কৰি আন হুটা বাহুহলৈ । আজি মোৰ সোঁ হাত

ধৰ্ম'কিছবক খুৱাই-খুৱাই দিতি পঠিয়াও । বা বা—(মনচোকা
বাৱ) আহী, আহী, ধৰ্ম'কিছব আজি কোৱাৰ ধৰ্ম'ৰ

কিছবের মোচন কবি পাপকিছব নাটকের অভিহিত করা হওক-এ
[ধর্মকিছবক হাতত ধবি বাহিনিসে টানি. সৈ বায়.]
[বাধ্যবস্ত্র হন্দহীন হটা শব কিছুবান যেন একব ওপবেদি
বাগবি যায়। সেই শব বেছি অমিল হবসৈ ধবে, কিছ
পুনব লাহে লাহে সমলরত পবিণত হয়হি। কথা পাতি
পাতি ভানু আক আবতিব প্রবেশ। আবতিব সাজ-পাব
আগব তুলনাত সবল আক যথাসত্তর সেনীর।]

[আবতি, ভানুব প্রবেশ।]

ভানু : প্রণব লগতনো ভোমাব কেইদিনব সংজ্ঞর। —এই দুমিনতে
যে ভোমাব বকশ সলনি হ'ব, মই স্বপ্নতো ভাবিব পবা
নাছিলো। গাত পবি পিছলা সেই জর্কেট, তিল্কব ঠাইত,
এই থহটা কপাহী কাপোব কেইতোধব বোধ করৌ সেই
দেশ-প্রেমিকবে গেরবে চিন?

আবতি : সেই কথা, অসীকার কবি লাভ নাই, ককাইদেও। আগব
কিলাস-প্রিয় সাজ-কাপোবব বাবে মাতীদেওব ঢোকা ঠাটী
সহ কবিব লগীরা হৈছিল বকিও, তাক এবিব নোরাধি-
ছিলো। ছুবাব সংস্পর্শতে এইবিনি সলনি কৈছে : তাব
বাবে গৌবর বোধ কার্বছৌ, ছুবাব প্রেতিও সেই বাবে কৃতজ্ঞ।

ভানু : তুমি সুখী হৈছো।

আবতি : সুখী হোরাটোয়েই বক আভাতিক।

ভানু : বাক আবতি, বজাব কবি এপাক সুবি আগো করী।

আবতি : মোব কাবনে ই সুবিবব সন্নর নহর, ককাইদেও। কাব হাতত
লৈছৌ যেভিরা কানেই জপ-ভপ হ'ব লাগিব, কাহকে হাতত
লৈ সুবিবই লাগিব। অজ্ঞশো, আপোনাব লগত সুবিবইল
বাব পবা হ'লে বতেই পালৌহেভেন।

ভানু : ছুবাবদেওব লগতক্রে বোধ হয় সুবিবইল সন্নর অভার নহব ?

আবতি : অন্ততঃ অভার নোহোরাটোয়েই বাহনীর।

ভাৱু : তেনেই'লে বুজিব 'লাগিব সেই' হাতত ধৰ্মী-ধৰ্মীকে মূলি-
 ফেমালি খেলা আৰু এইদৰে হাঁহি-মুখে হুঁচুৰাব কথা
 শতাব্দী ইমানতে যবনিকা-পতন ?

আবতি : আপোনাৰ কথাৰ স্তব ধৰা টান, ককাইদেও ।

ভাৱু : ধৰা টান নহ'লেও, অন্ততঃ স্বীকাৰ কৰা টান ! কবি বিজ্ঞা-
 পতি যেতিয়া কাৰ্ত্তিক যেন চেহেৰা লৈ বাণী লক্ষ্মীৰ স্তৱ
 বাক্য অধিকাৰ কৰি বহিল, পুৰণি প্ৰণয়ক সন্ধ্যাৰ আন্ধাৰে
 ঢাকি ধৰিবই লাগিব ।

আবতি : ককাইদেও, আপুনি যি ধৰণে কৃথা কৈছে মই নিতান্তই
 বেজাৰ পাইছোঁ । তুলসী যেন পৱিত্ৰ হিয়াৰ আপোন-
 তোলা দেশ-কৰ্মী প্ৰণৱ ছৱৰাব গাত যদি আপুনি এইখিনি দোৰ
 আৰোপ কৰিব খোজে, ক'ব নোৱাৰোঁ । কিন্তু ককাইদেও,
 এইটো ঠিক বুজিব, তেওঁৰ মহৎ উদ্দেশ্যক সহায় কৰি দেশ
 হকে ক্ষুদ্ৰভাৱে স্বাৰ্থ আগ বঢ়োৱাই মোৰ বৰ্ত্তমান উদ্দেশ্য ।

ভাৱু : বুজিলো এয়েই বন্ধু বন্ধু— আৰু—আৰু এয়েই ককণাময়ী
 নাৰীৰ স্নেহ । ছি-ছি-ছি—কি কপটীয়া সংসাৰখন ।

আবতি : ককাইদেও—

ভাৱু : (ছই কাণত আঙুলি দি) আৰু হুঙনো—আৰু মই হুঙনো
 —বোৱা প্ৰণৱৰ আগত কোৱা গৈ । উম্ তলে তলে
 ইমানখিনি পায়গৈ । ল'ৰাকালৰে পৰা উঠি অহা কোৱ-
 প্ৰীতিত এইদৰে বাণী কৰাৰ বাবে । অসহ, অসহ ! তে
 দিৱ । জোয়াৰ প্ৰণয়ক, আৰু যেন জ্ঞান লগত যোৱা নতুবা-
 নতুনি নহয় । হ'লেও আৰু বন্ধু-ভাৱে কৰে । (সি
 মূৰত হাত দি কৰে) ককাই, ককাই—তোমাক মই
 কি ক'ব—তোমাক থাকিবলৈ দো—এনে ককাই—পুৰ
 কবিহিন্দী—

আবতি : (ঠাট্টাব হুসেৰে) কি কবিক, ছকা-গাভৰুৰ মন কৰিব
নিচিনা—বিয়ানে টানে সিয়ানে টাব খায়। ছকা-গাভৰুৱে
সকলো কথাৰে বিশ্বাস কৰে।

ভানু : (আওকণীয়া ভাৱে) সকলো আশা— সোণৰ নগলাব
সকলো ভবসা এদিনাৰ ভিতৰতে ছাই হৈ পল।
কিয়ে এট নাবী জাতিটো! ঠিক বাঘ-মকৰাৰ নিচিনা
—এঠা লগা জাল মেলি চিকাৰলৈ খাপ লৈ বৈ থাকিব।
যেতিয়ালৈকে জিঞাটো মোমাৰ্খিটো ভালকৈ লাগি নবৰ
তেতিয়ালৈকে গা নলবায়েই। যেতিয়া আকৌ দেখিব
মোমাৰ্খি এজাক লাগি আছে, জিঞাটোক কান্দত লাগি
ধবকবোৱা চাই থাকে।

আবতি : ককাইদেও, আপুনি নাবী জাতিৰ গাত খঙৰ বেগত
মিছায় দোষাবোপ কৰিছে। আপুনি পাহৰা উচিত নহয়
যে নাবীৱেট মাতৃ জাতিত-অকৃত্ৰিম দয়াৰ, শ্ৰেহৰ সূক্ষ্মতম
আধাৰ। সেই নাবীৱে যেনেকৈ পিশাচী ৰূপো ধৰিব
পাবে সেইদৰে দেশৰ জন-সাধাৰণৰ প্ৰতি ককণাত আজ
হৈ, নিজৰ দয়া-ঐশ্বৰ্য্য বিলাট বোম-শোক-হাতনাৰ নিৰ্ভয়
হাতে কোমলাৰ পাবে। আপুনি মিচাকৈয়ে মোৰ লগত
—আপোনাৰ এই কেলেঙাবীখন তৰি লৈছে কিয়?
আক চকুৰ মই অল্পবক্তা হৈ আজ-নিবেদন কৰা বুলি
ভবাটোও আপোনাৰ তুল।

ভানু : সি ছলনাময়ী নাবীৰ ছলাহী কথা মাত্ৰ।

আবতি : তেনেহলে ককাইদেও, মই আপোনাক বুগা কবিকলৈ বাধ্য।
(বুকুৰপৰা এখন চিঠি উলিয়াই মুকলি কৈ ভানুৰ হাতত
দিয়। ভানুৱে পঢ়ি থাকে, তাই কৈ যায় :)

এইখন চাপক প্ৰেৰণ কৰাৰ চিঠি। এৰাৰ পঢ়ি কুলক,
কেনে এখনি মেঠতাৰ জন্ম প্ৰতিটো আধাৰত লুকাই আছে।
সেইখনি অল্পবক্তা-কাম-কামৰ নীচ-সেহাৰ ক'লেও, থাকিব

নোহোৱাৰে। আপোনাৰ দৰে ভাব-প্ৰৱণ লোক প্ৰৱণ হুৱাব
নহয়।

ভানু : (চিঠিখন আবতিৰ গালৈ দলি মাৰি থিয় হয়।) তুমি তোমাৰ
দেৱতা প্ৰণৱক লৈ যি কৰা কৰা গৈ। সেই বিষয়ে যেন
মই আৰু একো শুনিবলৈ নাপাওঁ। (ভিতৰলৈ সোমাই
যায়।)

আবতি : ইও আভিজাত্যৰ অভিমাননেকি ? [চিঠিখন সামৰি বাহিৰলৈ
লৰালবিকৈ ওলাই যায়। ভানু ভিতৰৰপৰা সোমাই আহি
আকৌ আগৰ ঠাইত বহে। বকৱা সোমাই আহে]

বকৱা : তহঁতৰ এই ছহিৱেলিষ্ট-কছিৱেলিষ্টবোৰ মই বুকু নাপাওঁ।
মাটিৰ গবাকী মাটিৰ গবাকী, আৰু মাটি খোৱাবোৰ তাৰ
তলতীয়া। এয়ে সনাতন নীতি—সাম্য-নীতি তাৰ বাজ।
আৰু তহঁতৰ এই generation টো, এই পুৰুষটো বুলি
বৰ টান,—তহঁতৰ নীতি হৈছে প্ৰক্ৰপক্ৰত যোগ দিৱাটো।

ভানু : দেউতা—ই কুৰি শতিকা—নতুন যুগ।

বকৱা : কুৰি শতিকা—কুৰি শতিকা— [ওলাই যায় আৰু পিছে পিছে
মনচোকাকৈ ভিতৰৰ পৰা এখন ষ্ট্ৰেড চাহ-জলপান লৈ সোমাই
বকৱাৰ পিছে পিছে যায়হি। বাজ-যন্ত্ৰৰ discord আহি
আকৌ কানত পৰেহি। ভানুৱে হাতেৰে হুলিষোৰ আঁজুৰি
আঁজুৰি খুন্দালৈ চাই থাকে। এনেতে মিনতি লৰি আহি
তাৰ কাষতে বহি সোধে,

মিনতি : সৰুৱাদা, আবতি বাইয়েও দেখোন আৰু আমাৰ ঘৰলৈ
নাহে বোলে। —তুমি কি ক'লা ?—কেলেই ?—কেলেই ?—
[ভানুৱে একো সামান্য মিনতিক এখন হাতে সাক্ষী ধৰি
আনখন হাতেৰে তহঁতৰ বুকুত আঁজুৰি বুলি বয়। কুৰি
আকৌ বৰাণীৰ গীত-কন্দি শুনা যায়।]